

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS
UNIVERSITY
OF THRACE

ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος:

**ΟΙ ΒΛΑΧΟΦΩΝΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΚΗΣ
ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟ ΛΙΒΑΔΙ ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ**

Φοιτήτρια: Σουλτάνα Παπακώστα (ΑΕΜ 554184)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αικατερίνη Μάρκου

Συνεξεταστής: Βασίλειος Δαλκαβούκης

ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΕΣ	
1.1. Διγλωσσία.....	7
1.2. Μειονοτική γλώσσα.....	9
1.3. Γλωσσική επιλογή και χρήση.....	11
1.4. Διατήρηση και υποχώρηση των γλωσσών.....	16
1.4.1. Παράγοντες που καθορίζουν τη γλωσσική διατήρηση και υποχώρηση.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΒΛΑΧΟΦΩΝΙΑ	
2.1. Ονοματολογία και απόψεις για την καταγωγή των Βλάχων.....	23
2.2. Γεωγραφική κατανομή των Βλάχων.....	26
2.3. Τα βλάχικα και τα ερωτήματα που αναδύονται γύρω από το ζήτημα της βλαχοφωνίας.....	28
2.4. Ο ρόλος του «κουτσοβλαχικού ζητήματος» στην εξέλιξη και πορεία της βλαχικής στον ελλαδικό χώρο.....	35
2.5. Δείγματα αναστροφής της φθίνουσας πορείας της βλαχικής σήμερα.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟ ΛΙΒΑΔΙ ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ	
3.1. Ιστορικά, γεωγραφικά και οικονομικά δεδομένα για το Λιβάδι Ελασσόνας.....	45
3.2. Πληθυσμιακές μετακινήσεις και δημογραφικά στοιχεία.....	50
3.3. Εισαγωγικά στοιχεία για την έρευνα.....	53
3.4. Ανάλυση δεδομένων από τα ερωτηματολόγια.....	54
ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	63
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	66

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και εντάσσεται στο σύνολο των μελετών σχετικά με τους βλαχόφωνους πληθυσμούς στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα με απασχολεί το ζήτημα της χρήσης της βλαχικής στο Λιβάδι της Ελασσόνας από όπου κατάγομαι και το οποίο επισκέπτομαι τακτικά ιδίως κατά τους θερινούς μήνες. Η βλάχικη καταγωγή μου και το δίγλωσσο περιβάλλον στο οποίο κατά διαστήματα βρίσκονται-εξαιτίας των επισκέψεών μου στο Λιβάδι Ελασσόνας- αποτέλεσε το έναυσμα για την ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα και ταυτόχρονα με παρακίνησε να εμβαθύνω περισσότερο στα επιστημονικά ερωτήματα που αφορούν στην ετερογλωσσία και τη διαχείρισή της από τους ίδιους τους βλαχόφωνους στη συγκεκριμένη περιοχή. Το μάθημα της «Κοινωνικής προσέγγισης της γλώσσας και της δίγλωσσης εκπαίδευσης» το οποίο παρακολούθησα κατά τη διάρκεια των σπουδών μου, με διδάσκουσα την κα Αικατερίνη Μάρκου, ενέτεινε το ενδιαφέρον μου για τη βλαχική και μου έδωσε την ευκαιρία να αναπτύξω τον προβληματισμό πάνω σε ζητήματα γλωσσικής πολιτικής και γλωσσικών φαινομένων όπως για παράδειγμα, της γλωσσικής υποχώρησης ή εξαφάνισης γλωσσών και των παραγόντων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της γλωσσικής κατάστασης ετερόγλωσσων ομάδων στο πλαίσιο εθνικών κρατών.

Οι Βλάχοι συνιστούν μια διακριτή πολιτισμική ομάδα με εθνογλωσσική ιδιαιτερότητα η πορεία της οποίας εξαρτήθηκε από τις εκάστοτε ιστορικές, γεωγραφικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες οι οποίες διαμόρφωσαν τόσο την ταυτότητα και τη σχέση των Βλάχων με τις άλλες ομάδες εντός της ελληνικής επικράτειας όσο και την εξέλιξη της βλαχικής μέσα στην ίδια την ομάδα. Η διασπορά και η κινητικότητα τους στο χώρο όπως και η πολιτική του βλάχικου ευεργετισμού όχι μόνο εμπόδισαν την ανάπτυξη ξεχωριστής εθνικής ταυτότητας αλλά, αντιθέτως, συνέβαλαν στην ανάπτυξη ισχυρής ελληνικής συνείδησης ήδη από την εποχή της συγκρότησης του ελληνικού έθνους-κράτους. Η βλαχική ανήκει στις γλώσσες της ανατολικής ομάδας των ρομανικών γλωσσών που συναντώνται στα Βαλκάνια (Ελλάδα, Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Ρουμανία). Πρόκειται για μια γλώσσα προφορικής παράδοσης η οποία στις μέρες μας ομιλείται όλο και λιγότερο στις

ελληνικές περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας ενώ διάσπαρτοι ομιλητές βρίσκονται και σε άλλα γεωγραφικά διαμερίσματα εξαιτίας της μετακίνησης σε αυτά βλαχόφωνων πληθυσμών. Στην Ελλάδα, η βλαχική αποτελεί ένα σύνολο διαφορετικών μεταξύ τους ιδιωμάτων κάποια από τα οποία, στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, έχουν καταγραφεί και παρουσιάζονται είτε σε διάφορες μορφές λογοτεχνικών κειμένων είτε ως επιστημονικές περιγραφές από βλαχόφωνους διαφόρων περιοχών. Σε αντίθεση με την προφορική χρήση της βλαχικής η οποία συρρικνώνεται, αυτό που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια είναι η όλο και πιο συχνή γραπτή χρήση της, με διαφορετικούς τύπους γραφής, κυρίως στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενώ δεν απουσιάζουν οι προσπάθειες διαφόρων βλάχικων συλλόγων ή μεμονωμένων ατόμων που ενδιαφέρονται για την γραπτή απόδοση της βλαχικής προτείνοντας διάφορα μέτρα χωρίς ωστόσο να συμφωνούν αναγκαστικά ως προς τον τρόπο της διάσωσης της γλώσσας.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις και τα ερωτήματα που τις συνοδεύουν αποτέλεσαν τη βάση για τη διερεύνηση του θέματος όσον αφορά στη χρήση της βλαχικής. Οι πηγές έπρεπε, αρχικά, να καλύψουν το θεωρητικό κομμάτι της κοινωνικής προσέγγισης της γλώσσας και της ανάλογης ορολογίας γι αυτό και επιλέχθηκε η κατάλληλη βιβλιογραφία από το επιστημονικό πεδίο της Κοινωνιογλωσσολογίας. Ειδικότερα για το θέμα μου, το βάρος δόθηκε στον τομέα της Εθνογραφίας της Επικοινωνίας η οποία εστιάζει στη χρήση της γλώσσας κάτω από διάφορες συνθήκες και μέσα από ποικίλες περιστάσεις. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε η βιβλιογραφία σχετικά με τους Βλάχους στην Ελλάδα προκειμένου να αποτυπωθεί συνοπτικά η ιστορική εξέλιξη αυτού του πληθυσμού και της γλώσσας του. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι αρκετά μεγάλη την οποία δεν ήταν δυνατόν να την επεξεργαστώ στο σύνολό της. Εξάλλου η ποικιλία των απόψεων θα απαιτούσε μια εκτεταμένη ιστορική έρευνα για τους Βλάχους γεγονός που θα με απομάκρυνε από τους στόχους της παρούσας εργασίας. Για το λόγο αυτό, άντλησα το υλικό που μου χρειαζόταν προκειμένου να γίνει η ιστορική σύνδεση και να γίνει αντιληπτή η πορεία που οδήγησε στη σημερινή γλωσσική κατάσταση.

Ως προς τη μεθοδολογία, η επιτόπια έρευνα κρίθηκε απαραίτητη αφού θα έπρεπε να εξεταστεί η χρήση της βλαχικής σε διάφορα περιβάλλοντα και περιστάσεις που σημαίνει ότι ως ερευνήτρια θα έπρεπε να έρθω σε επαφή με τους ομιλητές της βλαχικής, να παρατηρήσω και να καταγράψω τις παρατηρήσεις μου, να δω τον τρόπο

με τον οποίο χρησιμοποιούν τη γλώσσα, υπό ποιες συνθήκες, πως αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αλλά και με τους μη βλαχόφωνους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε ένα «χαλαρό» και σχεδόν οικογενειακό κλίμα θα μπορούσε να πει κανείς, καθώς σχεδόν όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι γνώριζαν εμένα και την οικογένειά μου. Εξαιτίας αυτού, είχα τη δυνατότητα να τους παρατηρήσω σε στιγμές της καθημερινότητάς τους, ενώ και οι ίδιοι ήταν απαλλαγμένοι από το πιθανό στρες που ίσως να τους δημιουργούσε η όλη διαδικασία της συνέντευξης. Για τις συνεντεύξεις συνέταξα ένα ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα) το οποίο χρησιμοποίησα σαν οδηγό, αν και η διαδικασία δε στηρίχθηκε αποκλειστικά στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, αλλά έγινε στο πλαίσιο συζήτησης.

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναπτύσσεται το θέμα της γλωσσικής ετερότητας μέσα από την ανάλυση σχετικών ορισμών και εννοιών. Πιο αναλυτικά, παρατίθενται κάποιοι ορισμοί της διγλωσσίας, αλλά και της κοινωνικής διγλωσσίας, παρουσιάζονται μερικοί από τους υπάρχοντες ορισμούς της μειονοτικής γλώσσας καθώς και τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για να θεωρηθεί μια γλώσσα μειονοτική. Στη συνέχεια, γίνεται εκτενής αναφορά τόσο στην γλωσσική επιλογή όσο και στην γλωσσική χρήση, πεδία τα οποία εντάσσονται στο πεδίο έρευνας της Εθνογραφίας της Επικοινωνίας. Επίσης, παρουσιάζονται τα μακροπρόθεσμα συλλογικά αποτελέσματα της γλωσσικής επιλογής που μπορεί να οδηγήσουν στη διατήρηση ή στη υποχώρηση μιας γλώσσας και εξετάζονται οι παράγοντες που καθορίζουν τη γλωσσική διατήρηση και υποχώρηση. Στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή που αφορά τους βλαχόφωνους της Ελλάδας. Παρουσιάζονται οι υπάρχουσες απόψεις αναφορικά με την ονοματολογία και την καταγωγή των Βλάχων, η γεωγραφική τους κατανομή, τα οικονομικά και πολιτικά δεδομένα, ενώ στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται σύγκριση μεταξύ της εθνοτοπικής ομάδας των Βλάχων του Λιβαδίου και των Βλάχων του Ζαγορίου, όπως οι τελευταίοι παρουσιάζονται στη μελέτη περίπτωσης των εθνοτοπικών ταυτοτήτων στο Ζαγόρι της Ηπείρου του κ. Δαλκαβούκη, με τίτλο: *Ζαγορίσιοι, βλάχοι, σαρακατσάνοι, γύφτοι: εθνοτοπικές ομάδες στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα*. Έτσι, εντοπίζονται κάποιες ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις δυο εθνοτοπικές ομάδες. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα ερωτήματα που αναδύονται γύρω από το ζήτημα της βλαχοφωνίας, όπως αυτά διατυπώνονται στη σχετική βιβλιογραφία. Εξετάζεται ο ρόλος του «Κουτσοβλαχικού Ζητήματος» στην εξέλιξη και πορεία της βλαχικής στον ελλαδικό χώρο από το 1850

ως το 1945, αλλά και οι επιπτώσεις στη χρήση της γλώσσας από τους ομιλητές. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται εξετάζοντας την ανάλυση της φθίνουσας πορείας της βλάχικης γλώσσας με βάση τις διαπιστώσεις σύγχρονων μελετών και τα συμπεράσματα διημερίδων καθώς και τους παράγοντες που μπορούν να την επηρεάσουν. Το τρίτο κεφάλαιο, αφορά πιο συγκεκριμένα την έρευνα γύρω από τη χρήση της βλάχικης γλώσσας στο Λιβάδι Ελασσόνας. Παρουσιάζονται ιστορικά, γεωγραφικά και οικονομικά δεδομένα για την περιοχή, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και δημογραφικά στοιχεία των Λιβαδιωτών σε διάφορες περιόδους. Στο υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου περιγράφονται τα στοιχεία της επιτόπιας έρευνας όπου παρουσιάζονται οι φάσεις της έρευνας και οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και, τέλος, αναλύονται τα δεδομένα που προέκυψαν μέσα από τις συνεντεύξεις. Ακολουθούν τα συμπεράσματα, η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε καθώς και ο οδηγός των συνεντεύξεων που παρατίθεται σε παράρτημα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για τη διεκπεραίωση της πτυχιακής μου εργασίας με τίτλο: «Οι βλαχόφωνοι στην Ελλάδα. Η χρήση της βλαχικής γλώσσας στο Λιβάδι Ελασσόνας» θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια Αικατερίνη Μάρκου για την ενθάρρυνση και την πολύτιμη βοήθειά της σε όλα τα στάδια της εργασίας. Τις θερμές μου ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω και στον φιλόλογο κύριο Ράπτη Γεώργιο για τη στήριξή του και τις πληροφορίες που μου παρείχε. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνά μου στο Λιβάδι Ελασσόνας, για την προθυμία που υπέδειξαν, την άριστη συνεργασία τους και τη σημαντική συμβολή τους σε όλη τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τα προσφιλή μου πρόσωπα για την αμέριστη στήριξη, κατανόηση και εμπύχωση που μου παρείχαν. Η εργασία αυτή είναι αφιερωμένη στον προπάππου μου Γιώργο, στην προγιαγιά μου Ειρήνη και στη μνήμη της γιαγιάς μου Άννας οι οποίοι μου μετέδωσαν τόσο την αγάπη για το χωριό, όσο και για τη βλάχικη γλώσσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΕΣ

1.1. Διγλωσσία

Η διγλωσσία αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο έρευνας για τους κοινωνιογλωσσολόγους και αναφέρεται τόσο σε μεμονωμένα άτομα όσο και σε ολόκληρες κοινωνίες ή κοινότητες. Η διγλωσσία δηλαδή, ως έννοια συνιστά είτε ατομικό χαρακτηριστικό (bilingualism) είτε κοινωνικό φαινόμενο (diglossia). Συγκεκριμένα, ένα άτομο είναι δίγλωσσο όταν χρησιμοποιεί με ευχέρεια δύο διαφορετικές γλώσσες στην επικοινωνία του με άλλους ανθρώπους. Ωστόσο, τον ορισμό ακολουθούν διάφορα ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από εμπειρικές έρευνες όπου διαπιστώνονται ποικίλες καταστάσεις ατομικής διγλωσσίας. Για παράδειγμα, το άτομο ίσως να είναι ικανός/ή ομιλητής/τρια δύο γλωσσών αλλά στην πράξη να μιλά μόνο μία. Ή μπορεί ένα άτομο να μιλά συχνά δύο γλώσσες, αλλά η ικανότητά του στη χρήση της μιας από αυτές να είναι περιορισμένη. Ή ακόμη, μπορεί κάποιος/α να χρησιμοποιεί τη μια γλώσσα για να επικοινωνεί και την άλλη για να γράφει και να διαβάζει. Υπάρχει, δηλαδή, μια διαφορά ανάμεσα στο βαθμό και στη λειτουργία και εξαιτίας των ιδιαίτερων γλωσσικών καταστάσεων οι ερευνητές έχουν την τάση να υιοθετούν τις δικές τους ειδικές σημασίες και διαχωρισμούς (Baker, 2001: 47). Σύμφωνα με την Κωστούλα-Μακράκη «η διγλωσσία μπορεί να καλύψει όλα τα στάδια, από την σχεδόν μητρική ικανότητα, μέχρι και την περίπτωση αυτών που κατέχουν τουλάχιστον μια από τις ακόλουθες γλωσσικές δεξιότητες: ακρόαση, ομιλία, ανάγνωση και γραφή, ακόμα και σε έναν ελάχιστο βαθμό στη δεύτερη γλώσσα». Ένας ομιλητής μπορεί να είναι δίγλωσσος όταν μπορεί να λειτουργεί με δυο ή και παραπάνω γλώσσες σε κοινότητες είτε μονόγλωσσες είτε δίγλωσσες, στο ίδιο επίπεδο με τους φυσικούς ομιλητές, και να μπορεί να ταυτίζεται πολιτισμικά και με τις δυο γλωσσικές ομάδες (Κωστούλα-Μακράκη, 2001:52, 53).

Όσο για την κοινωνική διγλωσσία, αυτή αναφέρεται είτε στην αναγνωρισμένη χρήση από το κράτος δύο ξεχωριστών γλωσσών οπότε μια κοινωνία ή κοινότητα χαρακτηρίζεται ως δίγλωσση (π.χ. περίπτωση του Καναδά με τη χρήση αγγλικών και γαλλικών) είτε στην ανάπτυξη δύο διακριτών γλωσσικών κωδίκων εντός μιας κοινωνίας ή κοινότητας (Δενδρινού, 2001: 87). Ως κοινωνική διγλωσσία ο Ferguson (1959: 336) όρισε την κατάσταση όπου δύο ποικιλίες μιας γλώσσας συνυπάρχουν και χρησιμοποιούνται για διαφορετικές κοινωνικές λειτουργίες. Η μια έχει υψηλότερο

κοινωνικό κύρος και χρησιμοποιείται σε επίσημους/ δημόσιους χώρους, και η άλλη χαμηλότερο κύρος και περιορίζεται σε ιδιωτικούς χώρους. Πιο αναλυτικά, ο Ferguson παραθέτει τον επακόλουθο ορισμό της κοινωνικής διγλωσσίας: «Η κοινωνική διγλωσσία είναι μια σχετικά σταθερή γλωσσική κατάσταση στην οποία, εκτός από τις κύριες διαλέκτους της χώρας (είτε μια είτε πολλές πρότυπες), υπάρχει μια αρκετά αποκλίνουσα, κωδικοποιημένη κυρίαρχη ποικιλία, που ανήκει σε μια άλλη γλωσσική κοινότητα, η οποία μαθαίνεται κυρίως μέσω της επίσημης εκπαίδευσης και χρησιμοποιείται για γραπτούς/τυπικούς προφορικούς σκοπούς, αλλά δεν χρησιμοποιείται από κανένα τμήμα της κοινότητας στην καθημερινή συνομιλία» (Κωστούλα-Μακράκη, 2001:48-49, Αρχάκης και Κονδύλη, 2002: 103-105). Στην πραγματικότητα, όπως αναφέρει η Ε. Σελλά-Μάζη (2001: 27), πρόκειται για διεπιστημονικό φαινόμενο η περιγραφή του οποίου γίνεται υπό μορφή κατηγοριοποιήσεων, αντιθετικών ζευγών σε συνάρτηση με διάφορους παράγοντες και κριτήρια.

Οι Landry και Allard, παραθέτουν τέσσερα κριτήρια τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον ορισμό της κοινωνικής διγλωσσίας:

- «1. *γλωσσολογικό κριτήριο*: χρησιμοποιείται σε περίπτωση που οι ποικιλίες μιας γλώσσας είναι συγγενικές ή μη συσχετιζόμενες.
2. *κοινωνιολογικό κριτήριο*: ισχύει σε περίπτωση που οι δύο γλώσσες έχουν διαφορετικό κύρος ή όχι.
3. *λειτουργικό κριτήριο* : εάν οι δυο γλωσσικές ποικιλίες διαφοροποιούνται ως προς τη λειτουργικότητά τους και στα πεδία χρήσης τους.
4. *κριτήριο σταθερότητας*: εάν οι θεσμοί και οι κοινωνίες έχουν διαμορφωθεί κατά αυτόν τον τρόπο, ώστε να μην υπάρχουν συγκρουσιακές καταστάσεις λόγω των διαφορετικών κοινωνικών λειτουργιών των γλωσσών» (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 51, 52). Τέλος, η μελέτη της διγλωσσίας μπορεί να συμπεριλαμβάνει τους συνδυασμούς ατομικής και κοινωνικής διγλωσσίας, οπότε είναι δυνατόν να υπάρχουν: α) γλωσσικές ομάδες όπου συναπαντώνται ατομική και κοινωνική διγλωσσία, β) γλωσσικές ομάδες όπου απαντάται κοινωνική διγλωσσία χωρίς όμως να είναι αναπτυγμένη η ατομική διγλωσσία, γ) γλωσσικές ομάδες όπου απαντάται ατομική διγλωσσία χωρίς κοινωνική διγλωσσία (Σελλά-Μάζη: 2001, 88-91).

1.2. Μειονοτική γλώσσα

Το θέμα του ορισμού της μειονοτικής γλώσσας είναι αρκετά περίπλοκο εξαιτίας της ποικιλίας των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται. Κάποιοι λαμβάνουν υπόψη δημογραφικά ή αριθμητικά κριτήρια ενώ άλλοι ορίζουν τη μειονοτική γλώσσα με βάση κοινωνικο-πολιτικά κριτήρια, δηλαδή αναφέρονται στο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των ομάδων (κυρίαρχης και μειονοτικής). Σύμφωνα με το Χάρτη των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών του Συμβουλίου της Ευρώπης¹ η γλώσσα η οποία: α) παραδοσιακά χρησιμοποιείται εντός ορισμένης περιοχής του κράτους από υπηκόους του κράτους αυτού, οι οποίοι συνιστούν ομάδα αριθμητικώς μικρότερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό του κράτους, και β) διαφέρει από την επίσημη γλώσσα ή γλώσσες του εν λόγω κράτους. Ο παραπάνω ορισμός αναφέρεται περιοριστικά στις ιστορικές μειονοτικές γλώσσες, εκείνες δηλαδή που έχουν πολύχρονη παρουσία και χρησιμοποιούνται επί μακρόν σε ένα συγκεκριμένο κράτος, ενώ αποκλείονται οι διάλεκτοι και οι γλώσσες των μη ευρωπαϊκής προέλευσης μεταναστών (Σελλά-Μάζη, 2016: 5).

Στόχος του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως και άλλων οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η στήριξη των μειονοτικών γλωσσών στη Ευρώπη, λαμβάνοντας υπόψη τα παρακάτω σημεία: 1) μια γλωσσική ομάδα είναι επίσης κοινωνική, 2) ως κοινωνική ομάδα είναι μεταξύ πολλών άλλων οι οποίες πρέπει να εξεταστούν η μια σε σχέση με την άλλη, 3) κατά συνέπεια μια γλωσσική ομάδα αποτελεί μια από τις πολυάριθμες βάσεις του σχηματισμού μιας ομάδας, 4) ένα άτομο ανήκει σε περισσότερες από μια κοινωνικές ομάδες, 5) αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν διάφορες βάσεις κοινωνικής ταυτότητας που αλληλοεπικαλύπτονται και αναμιγνύονται μεταξύ τους, 6) περισσότερες από μια γλωσσικές ομάδες και ένα δίγλωσσο άτομο έχει πρόσβαση σε περισσότερες από μια γλωσσικά καθορισμένες ταυτότητες και 7) οι κοινωνικές ομάδες είναι άνισες (Προφίλη, 1997: 86). Στο πλαίσιο αυτό η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συγχρηματοδοτεί διάφορα προγράμματα και οργανισμούς για την προστασία των μειονοτικών γλωσσών στην Ευρώπη, μεταξύ των οποίων είναι και το Ευρωπαϊκό Γραφείο για τις Λιγότερο Διαδεδομένες Γλώσσες

¹ Ο Χάρτης σχεδιάστηκε έτσι ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων: ομάδες ομιλητών δημογραφικά σημαντικές, περιορισμένες ομάδες, διεσπαρμένοι ομιλητές. Θεωρητικά, δεν θεμελιώνει ατομικά και συλλογικά γλωσσικά δικαιώματα. Η επικύρωσή του, όμως, σημαίνει την αναγνώριση ορισμένων αρχών σχετικά με τη θέση αυτών των γλωσσών στο εσωτερικό του κράτους και το δικαίωμα της χρήσης τους. Πιο αναλυτικά, βλ. C. Truchot (2001). Γλωσσικές πολιτικές στην Ευρώπη: Η συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στο: Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, γλώσσες στην Ευρώπη*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 39-44.

(EBLUL). Ο όρος *λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες*, επιλέχθηκε ώστε να μην αποκλείονται μειονοτικές γλώσσες που αποτελούν εθνικές και επίσημες γλώσσες σε κάποια κράτη, όπως είναι η γαλλική στην Ιρλανδία ή η μαλτέζικη στη Μάλτα.

Όπως σημειώνει ο Κ. Τσιτσελίκης, εκτός από τα ποσοτικά κριτήρια θα πρέπει να συνεκτιμάται η μειονεκτική θέση της γλώσσας στο κοινωνικό περιβάλλον και κυρίως η νομικοπολιτική αντιμετώπιση που τυγχάνει αυτή η γλώσσα (Τσιτσελίκης, 2001: 137). Επίσης, στο πλαίσιο των εννοιολογήσεων θα πρέπει να τονιστεί ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι έννοιες της γλωσσικής μειονότητας και της μειονοτικής γλώσσας δεν συμπίπτουν, δηλαδή περιπτώσεις γλωσσικής μειονότητας χωρίς μειονοτική γλώσσα και περιπτώσεις μειονοτικής γλώσσας χωρίς γλωσσική μειονότητα (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 41). Με άλλα λόγια, η ύπαρξη μειονοτικής γλώσσας δε σημαίνει απαραίτητα και την ύπαρξη γλωσσικής μειονότητας. Ένα ακόμη σημείο που θα πρέπει να αναφερθεί σχετίζεται με τις ιστορικές συνθήκες που καθορίζουν το *status* μιας γλώσσας. Μετά τη δημιουργία των εθνών-κρατών κατά τον 19^ο αιώνα και την χάραξη των εθνικών συνόρων, τόσο στο βαλκανικό όσο και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, μια μειονοτική γλώσσα στο έδαφος ενός κράτους μπορεί να αποτελεί την επίσημη, ή εθνική γλώσσα του, ενώ στο έδαφος ενός άλλου (συνήθως γειτονικού) να αποτελεί μια μειονοτική γλώσσα ή να είναι ακόμη και διάλεκτος. Αυτή η διαφορετική θέση που μπορεί να έχει μια γλώσσα στο πλαίσιο δύο ή περισσότερων κρατών τροφοδότησε τις ιδεολογικές διαμάχες μεταξύ των κρατών διαμορφώνοντας γλωσσικές πολιτικές που δεν ανταποκρίνονταν στις γλωσσικές πραγματικότητες εντός των εδαφών τους.

Αναφορικά με την Ελλάδα, δεν υπάρχει θεσμοθετημένη νομική προστασία καμίας μειονοτικής γλώσσας εκτός από την τουρκική (ομιλούμενη από την πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Θράκης) σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης που προστατεύει τα εκπαιδευτικά δικαιώματα για τους μουσουλμάνους στη μητρική τους γλώσσα. Στην Ελλάδα υπάρχουν ομιλητές διαφόρων μειονοτικών γλωσσών, όπως: τα βλάχικα, τα αρβανίτικα, η ρομανές, η αρμενική, η λαντίνο, τα πομάκικα, τα σλαβομακεδονικά, (χωρίς να υπολογίζονται οι γλώσσες των μεταναστών), οι οποίες αποτελούν γλώσσες προφορικής παράδοσης και δε διδάσκονται στα σχολεία. Από νομικής πλευράς ωστόσο, η Ελλάδα έχει υπογράψει τη Σύμβαση πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και έχουν εισαχθεί διάφορες δεσμευτικές διατάξεις στην ελληνική έννομη τάξη για την προστασία της γλωσσικής διαφοράς.

Για παράδειγμα, από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα που προβλέπει τη μη στέρηση δικαιώματος στη χρήση της μειονοτικής γλώσσας (άρθρο 27) και από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 30) (Τσιτσελίκης, 2001β: 144-45), γεγονός που δείχνει την αποδοχή του ευρωπαϊκού νομικοπολιτικού πλαισίου για τις μειονότητες και τις μειονοτικές γλώσσες.

1.3. Γλωσσική επιλογή και χρήση

Τόσο η γλωσσική επιλογή όσο και η γλωσσική χρήση εντάσσονται στο πεδίο έρευνας της Εθνογραφίας της Επικοινωνίας (Ethnography of Communication) ή Ομιλίας, ως ξεχωριστού κλάδου της Ανθρωπογλωσσολογίας, με κύριο εκπρόσωπο τον D. Hymes. Η Εθνογραφία της Επικοινωνίας εξετάζει το τι, πότε, πού, με ποιους και σε ποιες πολιτισμικές συνθήκες λέγεται, και τελικά ποια είναι η συσχέτιση του λόγου των άλλων σημειωτικών συστημάτων με τις κοινωνικο-πολιτισμικές παραμέτρους. Αυτό που ο Hymes ονομάζει ευρύτατα τρόποι ομιλίας περιλαμβάνει από τη σκοπιά των μελών των κοινοτήτων όλα αυτά τα συστατικά. Δηλαδή, η εθνογραφική προσέγγιση της επικοινωνίας λαμβάνει υπόψη τις πολιτισμικές και ιδεολογικές αρχές που βρίσκονται ριζωμένες στα μέλη των κοινοτήτων οι οποίες καθορίζουν τη χρήση του λόγου και την οργάνωση των ίδιων των μέσων ομιλίας (Τσιτσιπής, 1998: 63, 65).

Γλωσσική επιλογή

Σε κάθε κοινωνία εντοπίζονται πλήθος γλωσσικών κωδίκων και τρόπων ομιλίας οι οποίοι περιλαμβάνουν διαφορετικά ύφη ομιλίας, περιβάλλοντα επικοινωνίας καθώς και τη συνάρτηση καταλληλότητας μεταξύ ύφους και περιβάλλοντος. Το πλήθος αυτών των κωδίκων μπορεί να περιλαμβάνει διαφορετικές διαλέκτους ή γλώσσες. Το μέγεθος της ποικιλίας αυτής συσχετίζεται με την κοινωνική οργάνωση της ομάδας/κοινότητας, κατά πόσο συναπαρτίζεται από άτομα ίδιας/ διαφορετικής ηλικίας, φύλου, εκπαίδευσης, κοινωνικού κύρους, τις σχέσεις μεταξύ τους, με το σκοπό της επικοινωνίας αυτής, καθώς και με το περιβάλλον που λαμβάνει χώρα η/οι συνομιλία/ες. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω παραμέτρους, ο εκάστοτε ομιλητής επιλέγει τον κατάλληλο κώδικα επικοινωνίας και προσαρμόζει την ομιλία του με βάση τα δεδομένα αυτά. Οι άνθρωποι στην μεταξύ τους επικοινωνία καλούνται να επιλέξουν μεταξύ των γλωσσικών και υφολογικών στοιχείων που διατίθενται.

Παραδείγματος χάριν, «οι μονόγλωσσοι άνθρωποι έχουν να επιλέξουν σύμφωνα με τους κανόνες των μελών της γλωσσικής κοινότητας που ανήκουν και τις επιλογές που ταιριάζουν με την ιδιοσυγκρασία τους. Από την άλλη μεριά, οι δίγλωσσοι/πολύγλωσσοι ομιλητές έχουν μεγαλύτερο εύρος επιλογών. Αυτοί επιλέγουν σύμφωνα με κάποιους κοινωνικούς κανόνες που προσδιορίζουν το πού και το πότε» (Κωστούλα-Μακράκη, 2001:54,55).

Οι επιστήμονες έχουν προσεγγίσει τη γλωσσική επιλογή με βάση τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις. 1) Κοινωνιολογική προσέγγιση, ανάλυση των χώρων γλωσσικής συμπεριφοράς (domain analysis). Κατά τον Fishman ο κοινωνικός χώρος χρήσης μιας γλώσσας είναι «μια κοινωνικοπολιτισμική κατασκευή που συνοψίζεται στα θέματα της επικοινωνίας, στη σχέση αυτών που επικοινωνούν και στους χώρους επικοινωνίας, σύμφωνα με τους θεσμούς μιας κοινωνίας και τις σφαίρες δραστηριοτήτων της γλωσσικής κοινότητας, με τέτοιο τρόπο ώστε η ατομική συμπεριφορά και τα κοινωνικά πρότυπα να μπορούν να διαφοροποιηθούν αλλά και να συσχετιστούν μεταξύ τους» (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 79). Για παράδειγμα: δυο ηλικιωμένοι, κάτοικοι στο Λιβάνι Ελασσόνας, βρίσκονται στο σπίτι τους (χώρος) και σχολιάζουν στα βλάχικα ένα γεγονός (θέμα). Την επόμενη ημέρα, στο ίδιο σπίτι (χώρος), βρίσκονται με τα εγγόνια τους και συζητούν για τις σχολικές επιδόσεις των παιδιών (θέμα) στα ελληνικά αυτή τη φορά, διότι τα παιδιά δε γνωρίζουν βλάχικα. Συνοπτικά, μπορεί ο χώρος γλωσσικής συμπεριφοράς να είναι ίδιος, όμως αλλάζει το θέμα, οι συνομιλητές και κατά συνέπεια ο γλωσσικός κώδικας. 2) Κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση, θεωρία της προσαρμογής της ομιλίας (Speech Accomodation Theory). Οι άνθρωποι τείνουν να προσαρμόζουν την ομιλία τους εκφράζοντας έτσι αξίες, στάσεις και προθέσεις απέναντι στους άλλους. Θα επιλέξουν δηλαδή τη γλώσσα που ταιριάζει στις ανάγκες του συνομιλητή (σύγκλιση) ή θα επιλέξουν να μην προσαρμόσουν το λόγο τους σε αυτόν του συνομιλητή τους (απόκλιση). Στο πρώτο ενδεχόμενο εκφράζεται ένα αίσθημα ενότητας ανάμεσα στους ομιλητές, ενώ στο δεύτερο διαχωρίζονται τα άτομα που δεν ανήκουν στην «εσω-ομάδα» (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 59-61). Εν προκειμένω, «η βλάχικη γλώσσα είναι ένα σημείο αναφοράς και αναγνώρισης μεταξύ των βλαχόφωνων. Δημιούργησε κάποιο αίσθημα αλληλεγγύης ανάμεσά τους. Οι βλαχόφωνοι αναγνωρίζονται μεταξύ

τους και αναγνωρίζουν μια ιδιαίτερη ταυτότητα στους ανθρώπους που χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα».²

Άλλοι όροι για την ανάλυση προσαρμογής των ομιλητών στην επικοινωνία είναι:

1. Σύγκλιση (convergence): οι ομιλητές προσαρμόζουν/αλλάζουν το λόγο τους ώστε να μοιάζει με αυτόν των συνομιλητών τους.
2. Απόκλιση (divergence): οι ομιλητές προσαρμόζουν/αλλάζουν το λόγο τους ώστε να μη μοιάζει με αυτόν των συνομιλητών τους.
3. Διατήρηση του λόγου (speech maintenance): αναφέρεται στο γεγονός ότι δεν γίνονται αλλαγές στη ομιλία. Το φαινόμενο αυτό ενδεχομένως να ερμηνεύεται ως άρνηση για σύγκλιση, αυτό το κάνει έναν ειδικό τύπο απόκλισης.
4. Ψυχολογική σύγκλιση (psychological convergence): όταν ο ομιλητής προσπαθεί να συγκλίνει, αλλά επί της ουσίας αποκλίνει γλωσσικά, προσπαθεί δηλαδή να μιλήσει με τον τρόπο του συνομιλητή αλλά δεν τα καταφέρνει (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 61-62).

3) Ανθρωπολογική προσέγγιση: Ανθρωπογλωσσολογία ή Ανθρωπολογία της Γλώσσας. Πρόκειται για ένα κλάδο ο οποίος αναπτύσσεται ανάμεσα στα πεδία της Ανθρωπολογίας και της Γλωσσολογίας, μέσα στις συνθήκες έρευνας και ειδικά επιτόπιας έρευνας του κοινωνικού ανθρωπολόγου. Στόχος είναι η μελέτη των σχέσεων γλώσσας και πολιτισμού, δηλαδή η προσέγγιση της κοινωνικής οργάνωσης και του πολιτισμού γενικότερα μέσα από τη γλώσσα. Η γλώσσα ως δομή συνδέεται με την ανθρωπολογική προβληματική διότι το γλωσσικό υλικό αποκαλύπτει τον τρόπο σκέψης και αντίληψης του κόσμου καθώς και την οργάνωση του πολιτισμικού χώρου των λαών και των κοινοτήτων. Η γλώσσα αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην κοινωνική αλληλεπίδραση και μετάδοση πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών. Κατά συνέπεια, οι γλωσσικές επιλογές στο πλαίσιο μιας κοινότητας ή μιας κοινωνίας αντανακλούν κατά ένα τρόπο και τις πολιτισμικές της αξίες. Οι πιο πρόσφατες έρευνες αναγνωρίζουν ότι τα κοινωνικά υποκείμενα οικοδομούνται μέσα σε συνθήκες λόγου (discourse) δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των γλωσσικών ιδεολογιών. Η γλώσσα αποτελεί ιδεολογικό φαινόμενο επειδή η συνείδηση αναδύεται στα

² Βλ. Σ. Μπέης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2001). Δημερίδα για τα βλάχικα. Στο: Λ. Εμπειρίκος, Α. Ιωαννίδου, Σ. Μπέης, Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

επικοινωνιακά-γλωσσικά σημεία από αυτή την άποψη, κοινωνική δομή, γλωσσική δομή και γλωσσική ιδεολογία αλληλοσυνδέονται και ταυτόχρονα μπορούν να αποτελέσουν ένα πεδίο συγκρούσεων για τις γλωσσικές επιλογές μέσα στην ίδια τη γλωσσική κοινότητα (Τσιτσιπής, 1998: 15-26).

Γλωσσική χρήση

Η γλωσσική χρήση στην Εθνογραφία της επικοινωνίας είναι στενά δεμένη με την έννοια της επικοινωνιακής ικανότητας των ομιλητών και αποτελεί βασική αναλυτική έννοια στο έργο του D. Hymes. Με το όρο «επικοινωνιακή ικανότητα» εννοείται η ικανότητα των ομιλητών όχι μόνο να παράγουν και να κατανοούν γραμματικά ορθό-αποδεκτό προϊόν, αλλά και να γνωρίζουν τις κοινωνικές συνθήκες χρήσης του (Τσιτσιπής, 1998: 68). Κάτω από μια τέτοια οπτική, έρχεται στο φως η ανθρώπινη δημιουργικότητα η οποία συνδυάζει και συσχετίζει τους κανόνες της γραμματικής και της γλωσσικής παραγωγής με τις διάφορες κοινωνικο-πολιτισμικές περιστάσεις.

Σύμφωνα με τον Hymes, οι επικοινωνιακές περιστάσεις οι οποίες επηρεάζουν τη γλωσσική επιλογή και χρήση των ομιλητών είναι³:

- Το φυσικό περιβάλλον (setting): αναφέρεται στο χρόνο και τον τόπο διεξαγωγής της επικοινωνίας
- Σκηνή (scene): αναφέρεται στο περιβάλλον εκείνο που ορίζεται από τους μετόχους στην επικοινωνία ως πνεύμα ή ατμόσφαιρα της περίπτωσης και του επεισοδίου επικοινωνίας.
- Μέτοχοι (participants): αναφέρεται στους ποικίλους συνδυασμούς στη σχέση μεταξύ πομπού/ών και δέκτη/ών. Συχνά αυτός που είναι ομιλητής δεν είναι και ο αρχικός πομπός του μηνύματος, ενώ αυτός που είναι αποδέκτης δεν είναι και ο τελικός στόχος του μηνύματος. Αλλά και οι κατηγορίες ομιλητής/ακροατής αποκτούν ποικίλες ιδιότητες και ρόλους σε μια συνομιλία. Είναι συχνές οι περιπτώσεις που κάποιος με εξουσία επικοινωνεί μέσω

³ Το πρωτότυπο κείμενο είναι αυτό του D. Hymes (1974). *Ways of Speaking*. Στο: R. Bauman, J. Sherzer (eds), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press. 433-51. Στην εργασία μας αντλούμε το σχετικό απόσπασμα από το έργο του Λ. Τσιτσιπής (1998). *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία της γλώσσας*, Αθήνα: Gutenberg, 89-97, των Α. Αρχάκη, Μ. Κονδύλη (2002). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*, Αθήνα: Νήσος, 91-94 και των Ρ. Τσοκαλίδου, Σ. Χατζησαββίδη (επιμ.) (2008). *Κοινωνιογλωσσικές αναζητήσεις: ερευνητικά δεδομένα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 25-28.

εκπροσώπου, ή κάποιος λέει κάτι για να ακουστεί όχι από τους άμεσα παρόντες στο επικοινωνιακό επεισόδιο.

- Σκοποί (ends): αναφέρεται στα συμβατικά αναγνωρισμένα και προσδοκώμενα αποτελέσματα μιας επικοινωνίας, αλλά και στους προσωπικούς στόχους που οι μέτοχοι επιδιώκουν να πραγματοποιήσουν.
- Κλειδί (key): αναφέρεται στον τόνο, το πνεύμα, τον τρόπο που λέγεται κάτι
- Κανάλια (instrumentalities): αναφέρονται σε διακρίσεις όπως προφορικός, γραπτός, τηλεγραφικός λόγος (στις μέρες μας και ο λόγος μέσω του διαδικτύου) και ακόμη στον τρόπο χρήσης τους.
- Νόρμες διάδρασης και ερμηνείας (norms of interaction and interpretation): αναφέρονται στις κανονικότητες που διέπουν την επικοινωνία (ένταση φωνής, διάρκεια ομιλίας, διακοπές και διορθώσεις, στρατηγικές που χρησιμοποιούνται ανάλογα με το φύλο) αλλά και στον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτές αυτές οι κανονικότητες.
- Είδη ή γένη λόγου (genres): αναφέρεται σε τύπους λόγου με κοινή δομή και κοινά λεξικογραμματικά μέσα, όπως το παραμύθι, η παροιμία, το ανέκδοτο, το αίνιγμα, η διάλεξη, το ποίημα, κλπ.

Οι επικοινωνιακές περιστάσεις δεν αποτελούν κατηγορίες που βρίσκονται σε μηχανιστική σύνδεση μεταξύ τους, αλλά μονάδες που αλληλοδρούν δυναμικά μέσα στο χρόνο καθώς εξελίσσεται πολιτισμικά η κοινότητα και αλληλοδρούν και μεταξύ τους ώστε να παράγεται επικοινωνία που έχει νόημα για τους πρωταγωνιστές της (Τσιτσιπής, 1998: 97-98).

Η επιλογή χρήσης μιας γλώσσας σε διαφορετικά περιβάλλοντα δεν εξαρτάται μόνο από το πόσο γλωσσικά ικανό είναι το άτομο ή από ψυχολογικούς παράγοντες, όπως αναλύθηκε προηγουμένως. Η γλωσσική χρήση είναι πάντα καθορισμένη κοινωνικά, είναι μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς. Η γλώσσα που θα θεωρηθεί κατάλληλη από τον ομιλητή για μια περίπτωση σημαίνει ότι είναι μια γλώσσα που θεωρείται «φυσική σε αυτό το περιβάλλον», άρα αρμόζει στις απαιτήσεις των κοινωνικών καταστάσεων. Όπως αναφέρθηκε πρωτύτερα, με την αστικοποίηση πολλών βλάχικων πληθυσμών, η χρήση της βλάχικης γλώσσας περιορίστηκε σε οικογενειακό επίπεδο. Παρόλα αυτά η επικοινωνία μεταξύ γονέων μπορεί να γίνεται στα βλάχικα, ενώ οι ίδιοι απευθύνονται στα παιδιά τους στα ελληνικά⁴. Αυτό μπορεί

⁴ Βλ. Σ. Μπέης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2001). Διημερίδα για τα βλάχικα, ό.π., 121.

να συμβαίνει για πολλούς λόγους, ένας εξ αυτών ο ενδεχόμενος φόβος δυσκολίας γλωσσικής προσαρμογής ή «στιγματισμού» των παιδιών. Όπως αναφέρει η Siren, οι παράγοντες που επηρεάζουν τη γλωσσική χρήση του ατόμου είναι οι παρακάτω: α) προσωπικές ανάγκες, β) άμεση περίσταση, γ) ευρύτερο πλαίσιο. Το άτομο μπορεί να νιώσει την ανάγκη να μιλήσει σε μια συγκεκριμένη γλώσσα είτε λόγω προσωπικής προτίμησης (γλωσσική ικανότητα/συναισθηματική προσκόλληση), είτε λόγω επαφής με άτομα της «εσω-ομάδας», είτε λόγω ύπαρξης προσωπικών στόχων ή συμμόρφωσης στις προσδοκίες της κοινωνικής ομάδας. (Κωστούλα-Μακράκη, 2001:64,65)

1.4. Διατήρηση και υποχώρηση των γλωσσών

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η γλωσσική χρήση είναι μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς και η γλωσσική επιλογή εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Μακροπρόθεσμα συλλογικά αποτελέσματα της γλωσσικής επιλογής αποτελούν τόσο η γλωσσική υποχώρηση, όσο και η γλωσσική διατήρηση. Η γλωσσική αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων στην κοινωνία, τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές εθνογλωσσικές ομάδες μπορεί να φέρει διάφορα αποτελέσματα, ανάλογα με α) τη φύση της επαφής (συγκρουσιακή ή ειρηνική) και τις σχέσεις μεταξύ των γλωσσικών κοινοτήτων, β) την κοινωνική οργάνωση των γλωσσικών κοινοτήτων που έρχονται σε επαφή, η οποία μπορεί να οδηγήσει είτε σε αφομοίωση είτε σε ενσωμάτωση, γ) τις αξιολογήσεις που κάνει μια γλωσσική κοινότητα για τη γλώσσα που μιλάει, και δ) ανάλογα με τις λειτουργίες (εργαλειακές ή συναισθηματικές) στις οποίες αποσκοπεί η επικοινωνία αυτή (Αρχάκης, Κονδύλη, 2002: 136-142). Σε ένα πρώτο επίπεδο, η γλωσσική επαφή θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαδικασίες δανεισμού λέξεων και, σε ένα δεύτερο, στη δημιουργία μιας καινούριας γλώσσας, ή ακόμα και στην εξαφάνιση κάποιας άλλης.

Η εκτεταμένη γλωσσική επαφή εθνοτικών ομάδων μπορεί να έχει διάφορα γλωσσικά αποτελέσματα: *γλωσσική διατήρηση*, *διγλωσσία* ή *γλωσσική υποχώρηση*. Το φαινόμενο της γλωσσικής διατήρησης (language maintenance), νοείται ως η πρακτική του να μιλάει κάποιος τη μητρική του γλώσσα σε όλη τη διάρκεια της ζωής του είτε ως τη μοναδική γλώσσα καθημερινής χρήσης είτε μαζί με μια δεύτερη γλώσσα η οποία δεν είναι η μητρική του. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή, μια γλώσσα παύει να ομιλείται από τους ομιλητές της τότε έχουμε το φαινόμενο της γλωσσικής

υποχώρησης. Η γλωσσική υποχώρηση/μετατόπιση (language shift) που υπονοεί την εξαφάνιση μιας γλώσσας, δεν αποτελεί καινούριο φαινόμενο στην ιστορία της ανθρωπότητας. Υπήρχαν πάντοτε γλωσσικές κοινότητες που εξαναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τη γλώσσα τους ή την εγκατέλειπαν οικειοθελώς. Ως όρος, η γλωσσική υποχώρηση, εισήχθη από τον Fishman και μπορεί να αναφέρεται είτε στη συμπεριφορά ενός ατόμου, είτε στη συμπεριφορά μιας κοινότητας. Σύμφωνα με τη μελέτη της Tandefelt (1992), η οποία σχετίζεται με τη γλωσσική μετατόπιση από τα σουηδικά στα φινλανδικά στη Φινλανδία και αναφέρεται από την Κωστούλα-Μακράκη (2001: 70), η γλωσσική υποχώρηση είναι το αποτέλεσμα μιας αλυσίδας γεγονότων που αφορά τη σταδιακή προσαρμογή του ατόμου στις γλωσσικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Η διαδικασία ξεκινά με το γεγονός ότι ένα άτομο είναι υποχρεωμένο να μάθει και να χρησιμοποιήσει μια επιπλέον γλώσσα, εκτός από τη μητρική του και τα παιδιά της επόμενης γενιάς δεν μπορούν πλέον να χρησιμοποιήσουν την πρώτη γλώσσα. Η διγλωσσία είναι μια προϋπόθεση σε αυτή τη διαδικασία, αλλά όχι ένας επαρκής λόγος, και για αυτό προκρίνεται η άποψη ότι η γλώσσα δεν διατηρείται και δεν μεταδίδεται στην επόμενη γενιά, εάν δεν θεωρείται χρήσιμη. Η επαφή μεταξύ διαφορετικών εθνογλωσσικών ομάδων συχνά οδηγεί στην εύρεση συμβόλων που τις κάνουν να ξεχωρίζουν και η γλώσσα μπορεί να είναι ένα τέτοιο σύμβολο.

Παρόμοια φαινόμενα με την γλωσσική υποχώρηση, όπως αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι η *γλωσσική απώλεια* (language loss), η *γλωσσική φθορά* (language attrition), η *γλωσσική αντικατάσταση* (language displacement), ο *γλωσσικός θάνατος* (language death) και η *γλωσσική συρρίκνωση*. Όλοι οι παραπάνω όροι αναφέρονται στους περιορισμούς χρήσης μιας γλώσσας ή μιας διαλέκτου ως αποτέλεσμα της επαφής της με άλλες γλώσσες ή διαλέκτους. Η πορεία προς την υποχώρηση και τελικά, στην εξαφάνιση μιας γλώσσας ή διαλέκτου συνιστά ένα βαθύτατα κοινωνικοπολιτικό φαινόμενο, αρκετά περίπλοκο και σύνθετο εφόσον επιδρούν διάφοροι παράγοντες που καθορίζουν την τύχη ενός γλωσσικού συστήματος αλλά και των μηχανισμών μάθησης μιας γλώσσας ή διαλέκτου από τα παιδιά. Επίσης, υπάρχουν διάφορα στάδια γλωσσικής απώλειας σε μια κοινότητα ενώ, υπό ορισμένες συνθήκες, μπορεί να παρατηρηθεί η αναζωογόνηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου που ανακόπτει την πορεία προς την εξαφάνισή της. Σε περίπτωση που η γλωσσική απώλεια συναντάται σε κάποια κοινότητα, είναι πιθανό να υπάρχουν ορισμένα άτομα

τα οποία μπορεί να μιλάνε ελάχιστα τη γλώσσα, όμως μπορούν να αλληλεπιδρούν σε ένα καλό επίπεδο με τους ικανούς ομιλητές. Αυτό εξηγείται διότι τα άτομα έχουν παθητική γνώση της γλώσσας, είναι συνήθως νεότεροι από τους ικανότερους ομιλητές, κι έτσι δεν επιδιώκουν να έχουν ενεργό ρόλο στη συνομιλία. Σύμφωνα με τον Λ. Τσιτσιπή (2001: 81-82), τα συμπτώματα που παρουσιάζει η γλωσσική ποικιλία που τείνει προς εξαφάνιση αφορούν «συρρίκνωση στη γνώση του λεξιλογίου, απώλεια φωνητικών διακρίσεων, αντικατάσταση συνθετικών κατηγοριών από αναλυτικές στο γραμματικό σύστημα και συχνή απώλεια του μορφοσυντακτικού μηχανισμού που είναι υπεύθυνος για τη δόμηση σύνθετων προτασιακών φαινομένων όπως η υπόταξη. Αν και πολλά από τα προαναφερθέντα δυναμικά γλωσσικά γνωρίσματα χαρακτηρίζουν και τη μεταβολή γλωσσών που δεν υφίστανται συρρίκνωση, σε περιπτώσεις συρρίκνωσης ή θνησιμότητας ως ακραίας εκδοχής της πρώτης, οι εξελίξεις αυτές είναι απείρως πιο ταχύρρυθμες». Όσο για τον γλωσσικό θάνατο, δηλαδή την ολοκληρωτική απώλεια μιας γλώσσας εκτιμάται ότι είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου εσωτερικών και εξωτερικών πιέσεων, όπως είναι η αλλαγή σε αξιακά συστήματα, αλλαγές στην οικονομική και πολιτική ζωή που είναι σχετικές με τις εμπορικές αλλαγές, τη μετανάστευση και σε ακραία περίπτωση η στρατιωτική κατοχή (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 75).

1.4.1. Παράγοντες που καθορίζουν τη γλωσσική διατήρηση και υποχώρηση

Το φαινόμενο της γλωσσικής διατήρησης και υποχώρησης μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο ως αποτέλεσμα πολλαπλής αιτιότητας. Υπάρχει ένα συνδυασμός παραγόντων που επιδρούν και καθορίζουν τη βιωσιμότητα των γλωσσών και διαλέκτων οι οποίοι ευθύνονται για τις γλωσσικές αλλαγές. Παρακάτω θα αναφέρουμε κάποιους από τους βασικούς παράγοντες χωρίς όμως να εξαντλείται η ποικιλία των ενδογενών και εξωγενών παραγόντων που σχετίζονται με τη διαδικασία της γλωσσικής διατήρησης και υποχώρησης.

1) Οι αξίες που διαμορφώνουν τις εσωτερικές και εξωτερικές αντιλήψεις για την εθνογλωσσική ζωτικότητα μιας ομάδας σε σχέση με μια άλλη ή άλλες ομάδες. Μια ομάδα καταλήγει να επαναπροσδιορίσει τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της εξαιτίας της επαφής της με άλλη ή άλλες ομάδες. Ως αποτέλεσμα μπορεί να ενδυναμώσει ή να επιτρέψει να χαθούν τα γλωσσικά της χαρακτηριστικά. Η γλώσσα

ή η διάλεκτος μπορεί να λειτουργήσει ως κύριος μηχανισμός άμυνας απέναντι στην αφομοίωση ή στην αντίθετη περίπτωση, να υποχωρήσει μπροστά στον ηγεμονισμό μιας άλλης γλώσσας. Σύμφωνα με τον P. Bourdieu (1999: 92-99), η γλώσσα εξακολουθεί να υπάρχει και να χρησιμοποιείται για όσο διάστημα είναι λειτουργική και επικερδής κοινωνικο-οικονομικά. Μια γλωσσική κατάσταση δεν είναι ποτέ μόνο γλωσσική και οι γλωσσικές επιλογές των ομιλητών εξαρτώνται άμεσα από τη θέση τους στον κοινωνικό χώρο, δηλαδή από τη θέση τους στη δομή της κατανομής του γλωσσικού κεφαλαίου. Αν, επομένως, μια γλώσσα ή μια διάλεκτος παύει να έχει αξία στη γλωσσική αγορά τότε οι ομιλητές της την εγκαταλείπουν. Η γλώσσα με την ισχυρότερη συμβολική εξουσία ωθεί την ασθενέστερη σε βαθμιαία εξασθένηση αφού το γλωσσικό προϊόν λαμβάνει την τιμή που καθορίζεται από τους κατόχους της κυρίαρχης γλωσσικής νόρμας.

2) Οι δημογραφικοί παράγοντες επηρεάζουν τη γλωσσική διατήρηση και υποχώρηση. Ως τέτοιους μπορούμε να αναφέρουμε την αριθμητική υπεροχή μιας ομάδας, τη γεωγραφική γειτνίαση και τις μετακινήσεις, τους μικτούς γάμους, και τη γενιά. Η αριθμητική υπεροχή μιας ομάδας μπορεί είτε να αποτελέσει έναν θετικό παράγοντα για τη διατήρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου είτε έναν αρνητικό παράγοντα για τη γλωσσική διατήρηση. Τις περισσότερες φορές εξαρτάται από τον τύπο των σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της ομάδας. Ο κλειστός ή ανοιχτός χαρακτήρας μιας ομάδας έναντι των άλλων συμβάλλει στη διαμόρφωση της γλωσσικής κατάστασης. Μπορεί δηλαδή, μια ομάδα με κλειστά σύνορα να διατηρήσει ή να ενισχύσει τη γλώσσα της η οποία αποτελεί βασικό πολιτισμικό χαρακτηριστικό της χωρίς να είναι υποχρεωτική η αριθμητική υπεροχή της έναντι κάποιας άλλης ομάδας. Στην αντίθετη περίπτωση, μια ομάδα με χαλαρά όρια απέναντι σε άλλες ομάδες μπορεί να δεχτεί τις επιδράσεις μιας γλώσσας από τα έξω, ακόμη και αν η άλλη ομάδα δεν υπερτερεί αριθμητικά.

Η γεωγραφική γειτνίαση ή κατανομή των ομιλητών μιας ομάδας (μειονοτικής, μεταναστευτικής) μπορεί να οδηγήσει στη διατήρηση ή στην υποχώρηση μιας γλώσσας. Συνήθως, τα μέλη μιας γλωσσικής ομάδας που ζουν συγκεντρωμένα σε μια συγκεκριμένη περιοχή διατηρούν τη γλώσσα τους σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνα που ζουν σε απομονωμένα μέρη. Θεωρείται ότι η πολιτισμική εγγύτητα ή η πολιτισμική απόσταση συνδέεται με τη γεωγραφική γειτνίαση και απόσταση και ότι η διατήρηση ή υποχώρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου εξαρτάται από αυτούς τους

παράγοντες. Οι μικτοί γάμοι επίσης συμβάλλουν στη διατήρηση ή υποχώρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου, όπως και ο ρόλος του φύλου. Κατά κανόνα, στους μικτούς γάμους η γλώσσα με το μεγαλύτερο κύρος γενικά έχει τις περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσει ως η γλώσσα που χρησιμοποιείται στις οικογενειακές επαφές και έτσι να γίνει η πρώτη γλώσσα του παιδιού (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 81). Όσο για το φύλο, στις περισσότερες έρευνες φαίνεται ότι οι γυναίκες συμβάλλουν καθοριστικά είτε στη διατήρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου είτε στην υποχώρησή της. Έχει παρατηρηθεί ότι γυναίκες δίγλωσσες, εργαζόμενες και μορφωμένες που έχουν ως στόχο την ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής τείνουν να εγκαταλείπουν τη χρήση της μιας γλώσσας (της μητρικής) έναντι της γλώσσας της χώρας υποδοχής επηρεάζοντας και τη γλωσσική εξέλιξη των παιδιών τους προς αυτή την κατεύθυνση. Αντιθέτως, γυναίκες με περιορισμένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, διατηρούν περισσότερο τη μητρική τους γλώσσα στο πλαίσιο του σπιτιού. Τέλος, τόσο στις μειονότητες όσο και στις μεταναστευτικές ομάδες, η γενιά αποτελεί μια σημαντική μεταβλητή. Σε κάθε επερχόμενη γενιά παρατηρείται εξασθένηση της μειονοτικής γλώσσας ή της γλώσσας προέλευσης όταν πρόκειται για μετανάστες και είναι σχεδόν αναπόφευκτη. Η γλωσσική υποχώρηση σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να συντελεστεί αργά ή μπορεί να είναι μια γρήγορη διαδικασία ανάλογα με τις κοινωνικο-οικονομικές επιδιώξεις των ομάδων. Δεν απουσιάζουν ωστόσο και οι περιπτώσεις όπου νεότερες γενιές που δεν έμαθαν τη γλώσσα των γονέων ή των παπούδων τους να εκδηλώνουν την επιθυμία για την εκμάθησή της.

3) Το κοινωνικο-οικονομικό κύρος μιας γλώσσας που πηγάζει συνήθως από την ιστορία της εθνογλωσσικής ομάδας είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη διατήρηση ή υποχώρηση μιας γλώσσας. Αν και οι γλώσσες διαθέτουν την ίδια εσωτερική δύναμη, ωστόσο τόσο οι ομιλητές όσο και τα έθνη που συνδέονται με αυτές διαφέρουν ως προς τη δύναμη η οποία επηρεάζει τα πρότυπα της γλωσσικής χρήσης. Το κύρος μιας γλώσσας μπορεί να γίνεται αντιληπτό με διαφορετικό τρόπο από τα μέλη στο εσωτερικό της ομάδας και με διαφορετικό τρόπο από τα μέλη που δεν ανήκουν σε αυτήν. Όλες οι κυρίαρχες γλώσσες, επισήμως αναγνωρισμένες ως εθνικές συνδέονται με την ιστορία των λαών τους από όπου πηγάζει και το μεγάλο κύρος τους εντός των ορίων του κράτους. Όταν όμως κάποιες από αυτές μετατρέπονται σε γλώσσα μεταναστών, χάνουν το κύρος που έχουν και αποκτούν τα χαρακτηριστικά μιας γλώσσας που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση έναντι της

κυρίαρχης γλώσσας του κράτους υποδοχής και ως αποτέλεσμα φθίνει η χρήση της όπως το κύρος της.

4) Οι οικονομικοί παράγοντες είναι επίσης σημαντικοί για τη διατήρηση ή την υποχώρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου. Οι οικονομικές αλλαγές που παρατηρούνται στο επίπεδο μιας κοινότητας ή μιας ομάδας, εξαιτίας της κινητικότητας, της οικονομικής και κοινωνικής ανόδου των μελών της συμβάλλει στην αλλαγή της στάσης και των προτιμήσεων των ομιλητών απέναντι στη γλώσσα. Η υποχώρηση υπέρ της γλώσσας της πλειονότητας είναι σύνηθες φαινόμενο εξαιτίας των οικονομικών κινήτρων που μπορούν να οδηγήσουν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των ομιλητών. Επίσης, η αλλαγή της οικονομικής και επαγγελματικής δομής μιας κοινότητας ή ομάδας που οφείλεται στην εκβιομηχάνιση ή την αστικοποίηση μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση μιας γλώσσας ή διαλέκτου. Το φαινόμενο της αστικοποίησης ιδιαίτερα έντονο στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1960 οδήγησε, για παράδειγμα, στην εγκατάλειψη πολλών μειονοτικών γλωσσών και διαλέκτων που τις προηγούμενες δεκαετίες ομιλούνταν στις αγροτικές περιοχές της χώρας.

5) Οι θεσμικοί-πολιτικοί παράγοντες είναι μεταξύ των σημαντικότερων παραγόντων ως προς τη διατήρηση και υποχώρηση των γλωσσών ή διαλέκτων. Όταν μια γλώσσα ή διάλεκτος αντιπροσωπεύεται από επίσημους ή ανεπίσημους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να διατηρηθεί για περισσότερο χρόνο. Τέτοιο «σωστικό» ρόλο μπορεί να αναλάβουν τα ΜΜΕ, δηλαδή οι εφημερίδες ή περιοδικά που εμπεριέχουν κείμενα ή εκδίδονται εξ ολοκλήρου στη γλώσσα που τείνει προς εξαφάνιση, οι τηλεοπτικές εκπομπές ή ειδήσεις που εκφωνούνται σε μια μη επίσημη γλώσσα ή διάλεκτο, οι ραδιοφωνικές εκπομπές όπως και οι συζητήσεις στα κοινωνικά δίκτυα μέσω του διαδικτύου οι οποίες πραγματοποιούνται στη γλώσσα ή τη διάλεκτο που τείνει να υποχωρήσει. Επίσης, διάφοροι κοινωνικοί φορείς και πνευματικοί φορείς, όπως είναι η Εκκλησία και οι σύλλογοι μειονοτικών ή μεταναστευτικών ομάδων, οι οποίοι οργανώνουν μαθήματα γλώσσας για τα μέλη διαφόρων εθνοπολιτικών ή μεταναστευτικών ομάδων. Στο πλαίσιο της επίσημης εκπαίδευσης, τμήματα εκμάθησης μειονοτικής γλώσσας ή γλωσσών διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων με τη μορφή φροντιστηριακών τμημάτων μπορούν να συμβάλουν στη διατήρηση αυτών των γλωσσών. Η δε, γενικότερη κρατική πολιτική και η ύπαρξη ενός γλωσσικού προγραμματισμού προς

όφελος των ετερόγλωσσων πολιτών του κράτους αποτελεί βασικό παράγοντα για τη διατήρηση της γλωσσικής κληρονομιάς μιας χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΒΛΑΧΟΦΩΝΙΑ

2.1. Ονοματολογία και απόψεις για την καταγωγή των Βλάχων

Το ζήτημα της ονοματολογίας όπως και αυτό περί της καταγωγής των Βλάχων παρουσιάζουν μια ποικιλία απόψεων, οι οποίες προέρχονται είτε από τους ίδιους τους Βλάχους είτε από εκπροσώπους της ακαδημαϊκής κοινότητας. Οι ίδιοι οι Βλάχοι αυτοπροσδιορίζονται στα βλάχικα με το εθνονύμιο «Αρμούνου-Αρμούνι». Ο όρος αυτός έχει συγγενικές ρίζες με τους όρους «Ρωμιός-Ρωμιός» πριν την επικράτηση του όρου «Έλληνας» (A+ROMANUS, δηλαδή Ρωμιός). Οι υπόλοιπες ονομασίες που δίνονται για τον προσδιορισμό των Βλάχων, προέρχονται κυρίως από γείτονές τους, εντός και εκτός Ελλάδας. Αναλυτικότερα, το όνομα «Βλάχος», που έχει επικρατήσει, κατάγεται από το αντίστοιχο Κέλτικης φυλής Volcae (Ουόλκαι) γειτονικής γερμανικών φύλων, λατινική ονομασία που δίνονταν συνήθως από τους Γερμανούς, σε όσους μιλούσαν τη λατινική γλώσσα. Από τους γερμανόφωνους πέρασε στους σλαβόφωνους ως «ΒΛΑΧb» στα παλαιοσλαβικά, με τη σημασία του βοσκού (Κουκούδης, 2001: 32, J. B. Wace & S. Thompson, 1989: ιθ'). Ο αρμάνικης καταγωγής, Κωνσταντίνος Κούμας, είχε γράψει το 1832, «... όλοι αυτοί οι λαοί ονομάζονται με κοινόν όνομα Βλάχοι. Η αρχή του ονόματος τούτου έγινε εις τους Δάκους, έπειτα δε μεταδόθη και εις τους εντεύθεν του Ίστρου λαούς... Τούτους δε οι μεσημβρινοί Γερμανοί ωνόμασαν Βάλλους, εκ των πλησιοχώρων των Ιταλών, οίτινες ονομάζοντο Γάλλοι, επειδή η γερμανική γλώσσα μεταβάλλει το Γ επί πολλών κυρίων και εθνικών ονομάτων εις W ή B... Εις την Αγγλίαν μετοικήσαντες Γάλλοι ωνομάσθησαν Βάλλοι (Walli) από τους Γερμανούς... Εκ του Βάλλος λοιπόν έγινε η κατά μεν την προσφοράν των Γερμανών **Βάλχ** ή **Βαλάχ** (Walch, Walach), κατά δε των Σλάβων **Βλαχ** (Wlach) και εκ τούτου **Βλάχος**.» (Έξαρχος, 2015: 25). Περνώντας, λοιπόν από τους σλαβόφωνους, υιοθετήθηκε από τους Βυζαντινούς προσθέτοντας την ελληνική κατάληξη «-ος» και μετέπειτα από τους Οθωμανούς.

Στη νεοελληνική γλώσσα, ο όρος «Βλάχος» είναι συνδεδεμένος, στερεοτυπικά θα έλεγε κανείς, με τον ορεσίβιο, τον κτηνοτρόφο- βοσκό, τον κάτοικο της υπαίθρου, τον νομάδα. Σε αυτή την περίπτωση, γίνεται σύνδεση του ονόματος με την ιστορική ενασχόληση των βλαχόφωνων πληθυσμών με την νομαδική/ημινομαδική κτηνοτροφία και την εγκατάστασή τους, εποχική ή μόνιμη, σε

διάφορες ορεινές περιοχές στην Ελλάδα. Πολλοί επιστήμονες προσπάθησαν να κάνουν ετυμολογική προσέγγιση της λέξης «Βλάχος». Συγκεκριμένα, η λέξη *βλάχος* είναι ομόρριζη του ρήματος *βλήχομαι*⁵ (βελάζω). Η ρίζα του ρήματος -βλη-, -βλα, και η παραγωγική κατάληξη -χος (αυτός που κατέχει κάτι) δημιουργούν τη λέξη βλάχος. Ετυμολογικά, επομένως, βλάχος είναι ο κάτοχος ζώων, ο τσέλιγκας (γαιούχος, αυτός που κατέχει γη, ο γαιοκτήμονας) (Ράπτης, 2017:12). Μια άλλη άποψη για την προέλευση της λέξεως είναι αυτή του Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών Αντώνιου Κεραμόπουλου⁶. Παράγεται από την αρχαία σημιτική-αραβική λέξη *Falach- Felach- Φέλαχ- Βλάχ*, προσθέτοντας την κατάληξη ουσιαστικών β' κλίσης -ος, επομένως δημιουργείται το ουσιαστικό Φέλαχος. Όπως μαρτυρούν πηγές, οι Αιγύπτιοι μετέτρεπαν το γράμμα Φ σε Β (ο Φίλιππος προφερόταν ως Βίλιππος κλπ.). Με το φαινόμενο της συγκοπής του ε προκύπτει η λέξη *Βλάχος*. Εν συνεχεία, υπάρχει ρήμα *Falaha* (σχίζω) από το ουσιαστικό *Felax* (ο γεωργός). Το ουσιαστικό «φέλαχος» χρησιμοποιούνταν κυρίως από τους Έλληνες της Αιγύπτου, οι οποίοι, ζώντας αρχικά ως νομάδες, εντάχθηκαν στο στρατό ως πολεμιστές. Έκτοτε η λέξη αυτή συνάδει με τον άνθρωπο της υπαίθρου, τον πολεμιστή. Η λέξη «φέλαχος» εξακολουθούσε να είναι σε χρήση και στα Αλεξανδρινά χρόνια του βασιλείου των Πτολεμαίων της Αιγύπτου. Από ότι λέγεται, οι Έλληνες της περιοχής πρόφεραν το *Φέλαχος* ως *Βλάχος*. Όταν το βασίλειο των Πτολεμαίων κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους, το όνομα Φέλαχος αποδόθηκε στους μισθοφόρους στρατιώτες ή στους γεωργούς-φρουρούς των συνόρων των επαρχιών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Ράπτης, 2017:14).

Μια άλλη άποψη είναι αυτή του διδάκτορα Ιστορίας και εκπαιδευτικού, Κολτσίδα Αντώνιου, σύμφωνα με τον οποίο «οι Κουτσόβλαχοι είναι αυτόχθονες Έλληνες, οι οποίοι εκλατινίστηκαν γλωσσικά στο ορεινό συγκρότημα της Πίνδου και στα βορειότερα ελληνικά τμήματα». Εξαιτίας της συνύπαρξης και συνυπηρέτησης των Ρωμαίων και Ελλήνων στρατιωτών στα *auxilia* (επικουρικά στρατεύματα/φρουρές-οροφυλακές) ο γλωσσικός εκλατινισμός εντοπίζεται εντονότερα. Έτσι, διαμορφώθηκε ένα κοινό «γλωσσικό μέτρο» λόγω της αμοιβαίας αφομοίωσης ελληνικής και λατινικής, με αποτέλεσμα την παραγωγή μιας νέας λατινογενούς γλώσσας, της βλάχικης ή κουτσοβλαχικής (Κολτσίδα, 1998:186).

⁵Το ρήμα «βλήχομαι» αναφέρεται στο έργο του Λόγγου, με τίτλο «Δάφνις και Χλόη».

⁶ Βλ. Α. Κεραμόπουλος (1939). *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*. Αθήνα: [χ.ε] (2000, επανέκδοση).

Οι διάφορες αυτές θεωρίες περί ονοματολογίας των Βλάχων, αλλά και για τη βλάχικη γλώσσα όπως θα δούμε παρακάτω, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και με την καταγωγή τους. Όπως αναφέρουν ποικίλες πηγές, αλλά όπως μαρτυρά και η ίδια η βλάχικη γλώσσα, υπάρχει ένας άμεσος συσχετισμός της λατινοφωνίας στα Βαλκάνια με την εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Στο έργο των Alan J. B. Thompson, Maurice S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*, προβάλλονται δυο θεωρίες αναφορικά με την καταγωγή των Βλάχων. Σύμφωνα με την πρώτη, λέγεται ότι προήλθαν από τα βόρεια και μετακινήθηκαν στον ελληνικό χώρο. Αναλυτικότερα, όπως παραθέτει και ο Α. Λαζάρου⁷, οι Βλάχοι ήρθαν στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία μεταναστεύοντας γύρω στο 10ο αιώνα μ.Χ. από τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες (Βλαχία και Μολδαβία), όπου ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένα το ελληνικό πνεύμα, τα γράμματα και το εμπόριο. Η δεύτερη θεωρία υποστηρίζει ότι οι Βλάχοι ήταν γηγενείς που εκλατινίστηκαν σε ορεινές περιοχές της Πίνδου, στις βορειότερες περιοχές του ελληνικού χώρου γενικότερα. Μάλιστα, η θεωρία αυτή ενισχύεται ακόμα περισσότερο αν λάβουμε υπόψη τη διοικητική διάρθρωση του ρωμαϊκού κράτους, με τη θέσπιση και τη δημιουργία φρουρών των συνόρων, ένα καθεστώς μισθοφορίας, γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση της τοπικής και μερικής εκλατίνισης ορεινών/ απομονωμένων πληθυσμών (J. B. Wace & S. Thompson, 1989: 258, 267-271).

2.2. Γεωγραφική κατανομή των Βλάχων

Στην ιστορία των Βλάχων οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και η διασπορά αποτελούν σταθερά χαρακτηριστικά (Winnifrith, 1992). Κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μετακινήσεις πληθυσμών εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου. Βλάχοι υπήρχαν και υπάρχουν πέρα από τα γεωγραφικά σύνορα της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Αλβανίας. Στους μεσαιωνικούς και βυζαντινούς χρόνους βλάχικοι πληθυσμοί φαίνονται να κινούνται σε όλο το χώρο των κεντρικών Βαλκανίων. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται, με βάση τους σημερινούς γεωγραφικούς όρους, στη Βουλγαρία, στη Σερβία, στο Κόσσοβο, στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη ως και το λιμάνι του Ντουμπρόβνικ στη Δαλματία. Όμως,

⁷ Α. Λαζάρου (1986). *Η Αρωμόνικη και αι μετά της ελληνικής σχέσης αυτής, Βλάχοι*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα (β' έκδοση, 1986).

μετά το 1796⁸, ιστορικό ορόσημο για τη χωροθέτηση βλάχικων οικισμών και εγκαταστάσεων στη χερσόνησο των Βαλκανίων, παρατηρείται διασπορά των Βλάχων που φτάνει ως την Κεντρική Ευρώπη και νότια έως την Πελοπόννησο. Πιο αναλυτικά, οι συνεχείς έξοδοι τους οδήγησαν μέχρι τις πλαγιές της Ροδόπης, του δυτικού Αίμου και τη σημερινή Βουλγαρία, στο σύνολο της Μακεδονίας, στη Σερβία, όπως και στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών δημιουργώντας παροικίες. Νότια κατευθύνθηκαν ως την Αττική (Κουκούδης, 2001: 35, 36). Οι μητροπολιτικές εγκαταστάσεις των Βλάχων εντοπίζονται κατά μήκος της οροσειράς της Πίνδου, ενώ άλλοι βλάχικοι οικισμοί με μεσαιωνικές ρίζες υπήρχαν και υπάρχουν στον Ασπροπόταμο και την ορεινή Καλαμπάκα, στο Μέτσοβο και τα Γρεβενά, στο Βλαχοζαγόρι (ανατολικό Ζαγόρι), στην Κόνιτσα, στο Γράμμο, στη βορειοδυτική Μακεδονία και στον Όλυμπο. Ένας μικρός αριθμός πληθυσμού βρίσκεται στην βόρεια Ήπειρο, στην Βόρεια Μακεδονία (σημερινή επίσημη ορολογία για την πΓΔΜ) στη Βουλγαρία, στη Σερβία και στη Ρουμανία (Διημερίδα για τα Βλάχικα, 2001:87, 88). Από τις αρχές του 20ου αιώνα άρχισαν να μειώνονται οι συνεχείς μετακινήσεις τους και, κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν μεγάλο μέρος του πληθυσμού εγκατέλειψε το νομαδικό τρόπο ζωής και εγκαταστάθηκε σε διάφορες πόλεις. Βλάχικους πληθυσμούς μπορεί κανείς να συναντήσει σήμερα σε κάποια χωριά και πόλεις των νομών Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Θεσπρωτίας, Πρέβεζας, Καστοριάς, Δράμας, Κιλκίς, Μαγνησίας, Αιτωλοακαρνανίας, Πέλλας, Σερρών, Φλώρινας, Γρεβενών, Πιερίας, Ημαθίας, Ιωαννίνων, Τρικάλων, Λάρισας. Συμπαγής αριθμός βλαχόφωνων ομιλητών συγκεντρώνεται στην Καλαμπάκα, στο Μέτσοβο, στα Τζουμέρκα, στον Τύρναβο και στην Κατερίνη (Μπαλτσιώτης, 1997: 90).

Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, οι Βλάχοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως μια εθνοτοπική ομάδα. Αυτό γίνεται καλύτερα κατανοητό μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των εθνοτοπικών ταυτοτήτων στο Ζαγόρι της Ηπείρου του κ. Δαλκαβούκη με άξονες αναφοράς τους Βλάχους, τους Σαρακατσάνους και τους Γύφτους⁹. Συγκεκριμένα, όσο αφορά τους Βλάχους του Ζαγορίου, η εθνοτοπική τους

⁸ Έτος της πρώτης «καταστροφής» της Μοσχόπολης. Βλ. Α. Ι. Κουκούδης (2001). *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 35.

⁹ Βλ. Β. Κ. Δαλκαβούκης. (2001). *Ζαγορίσιοι, βλάχοι, σαρακατσάνοι, γύφτοι: εθνοτοπικές ομάδες στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα. Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/22758>).

ταυτότητα διαμορφώθηκε με τρόπο ετεροπροσδιοριστικό, κατονομάζονταν δηλαδή από τους ντόπιους ως «βλαχόφωνοι Ζαγορίσιοι». Στην αποδοχή και ενσωμάτωσή τους σημαντικό ρόλο έπαιξε η πρώιμη εγκατάστασή τους στο χώρο, ο αμιγής χαρακτήρας των οικισμών τους και κυρίως η κοινή ιστορική πορεία με τους ελληνόφωνους Ζαγορίσιους. Παρ' όλα αυτά δεν έλειψε το στοιχείο της αμφισβήτησης κυρίως από τους ελληνόφωνους Ζαγορίσιους και Σαρακατσάνους εξαιτίας της γλωσσικής διαφοροποίησης των Βλάχων και του ιστορικού αντίκτυπου που αυτή είχε ιδιαίτερα κατά την περίοδο της ρουμανικής προπαγάνδας (βλ. κεφάλαιο 2.3). Οι Βλάχοι, όπως και οι άλλες εθνοτοπικές ομάδες που μελετώνται δεν κατέληξαν να προσδιορίζονται «Ζαγορίσιοι» μόνο εξαιτίας του τόπου κατοικίας. Σε βάθος χρόνου εναρμονίστηκαν με τα πολιτιστικά στοιχεία των ντόπιων ελληνόφωνων και υιοθέτησαν αρκετά εξ αυτών στη καθημερινότητα τους, όπως η γλώσσα, η ενδυμασία και η διατροφή δίχως όμως να λησμονούν τη δική τους ιδιαίτερη ταυτότητα.

Συγκρίνοντας τους βλαχόφωνους του Ζαγορίου με τους βλαχόφωνους του Λιβαδίου, θα διαπιστώσουμε τόσο κάποιες ομοιότητες, όσο και διαφορές. Η πρώτη ομοιότητα μεταξύ τους είναι η βλαχοφωνία. Παρ' όλες τις διαφορετικές προφορές της κουτσοβλαχικής ανά την Ελλάδα, η ρίζα της γλώσσας παραμένει η ίδια. Ομοιότητες συναντώνται επίσης σε κάποια ήθη, έθιμα, όπως και στη μουσική¹⁰ και τους παραδοσιακούς χορούς. Κοινό σημείο αποτελεί επίσης και η ενασχόληση των Ζαγορίσιων Βλάχων με τη νομαδική κτηνοτροφία. Οι Βλάχοι του Ζαγορίου έκαναν συχνή χρήση της μητρικής τους γλώσσας στην καθημερινή τους ζωή, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε ελληνόφωνο περιβάλλον, προκαλώντας δυσαρέσκεια στους μη βλαχόφωνους. Όπως θα εντοπίσουμε στο κεφάλαιο 3, η ίδια δυσαρέσκεια προκαλείται σε μη βλαχόφωνους πληθυσμούς, όταν οι βλαχόφωνοι Λιβαδιώτες κάνουν χρήση της γλώσσας μπροστά σε κάποιον που δεν είναι γνώστης, εντός ή εκτός του Λιβαδίου. Προχωρώντας παρακάτω, κοινή είναι η στάση τους απέναντι στη ρουμανική προπαγάνδα. Όπως και οι Βλάχοι στο Λιβάδι, ομοίως και οι Βλάχοι του Ζαγορίου ήταν προσανατολισμένοι προς την ελληνική παιδεία. Όμως δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις των κατοίκων που επέτρεπαν στα παιδιά τους να φοιτούν σε ρουμανικά σχολεία, με σκοπό προσωπικά οφέλη και κοινωνική ανέλιξη. Για

¹⁰ Ωστόσο μια διαφορά σε σχέση με τους Βλάχους του Λιβαδίου είναι ότι οι Βλάχοι του Ζαγορίου στα πανηγύρια τους τραγουδούσαν μαζί με τα βλάχικα και ελληνικά τραγούδια. Μαρτυρίες της έρευνας του κ. Δαλκαβούκη τεκμηριώνουν το γεγονός αυτό. Βλ. Β. Κ. Δαλκαβούκη (2001). *Ζαγορίσιοι, βλάχοι, σαρακατσάνοι*,..., ό.π., 119.

παράδειγμα, το ρουμανικό σχολείο στη Βωβούσα διατηρήθηκε για αρκετές δεκαετίες, πράγμα που αποδεικνύει την πόλωση που υπήρχε στην τοπική κοινωνία.

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο περιοχών, δηλαδή του Λιβαδίου και του Ζαγορίου είναι ότι στην περίπτωση του πρώτου αναφερόμαστε σε ένα αμιγές βλαχόφωνο χωριό, σε αντίθεση με το Ζαγόρι, στο οποίο συμβιώνουν όπως είδαμε πολλές εθνοτοπικές ομάδες. Οι βλαχόφωνοι Ζαγορίσιοι αποδέχονται, αλλά δεν τονίζουν την βλάχικη καταγωγή τους, προτιμούν να αυτοπροσδιορίζονται ως Ζαγορίσιοι. Στο κομμάτι της βλαχοφωνίας, μπορεί να χρησιμοποιούν και οι δυο πληθυσμοί (του Λιβαδίου και του Ζαγορίου) την κουτσοβλαχική, όμως εντοπίζονται κάποιες διαφορές στην προφορά ανά περιοχές. Τέλος, εξαιτίας της «σύγχυσης» του όρου «βλάχος» και «Βλάχος»¹¹, οι βλαχόφωνοι του Ζαγορίου προτιμούν να χαρακτηρίζουν τα βλαχόφωνα χωριά ως «λατινόφωνα», ώστε να αποφεύγονται οι παρεξηγήσεις (Δαλκαβούκης, 2001: 44, 117, 119, 120, 126, 203, 204).

2.3. Τα βλάχικα και τα ερωτήματα που αναδύονται γύρω από το ζήτημα της βλαχοφωνίας

Η βλάχικη ή αρωμουνική ή κουτσοβλαχική, θεωρείται μειονοτική γλώσσα προφορικής παράδοσης με μεγάλες πιθανότητες προσβολής της βιωσιμότητάς της¹². Θα μπορούσε επίσης να χαρακτηριστεί ως «λιγότερο ομιλούμενη» ή «λιγότερο διαδεδομένη» γλώσσα, σύμφωνα με τους ορισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της πολιτικής της για την προστασία και προώθηση των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών¹³. Πρόκειται για γλώσσα η οποία διαφέρει από την κυρίαρχη στον ελλαδικό χώρο και χρησιμοποιείται από μία αριθμητικώς μικρή ομάδα ομιλητών, τη βλαχόφωνη ομάδα. Ιστορικά, μελετητές υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ρωμανική γλώσσα, πιο συγκεκριμένα δημόδης ανατολική λατινική (Λαζάρου, 1988) ή αλλιώς «νεολατινική», η οποία, αν και διαφορετική από τη ρουμανική, ως ανατολική λατινογενής γλώσσα συγγενεύει με αυτήν (Siguan, 1990) και προέρχεται από τη γλώσσα ρωμαϊκών στρατευμάτων που εγκαταστάθηκαν στη Βαλκανική χερσόνησο. Λόγω της έντονης παρουσίας των ρωμαϊκών στρατευμάτων και της

¹¹ Οι Ζαγορίσιοι προσφωνούν τους Σαρακατσάνους «βλάχους» με τη σημασία του «κτηνοτρόφου». Βλ. Β. Κ. Δαλκαβούκης, ό.π., 204.

¹² Η Ε. Σελλά-Μάζη την κατατάσσει στις μειονοτικές γλώσσες χαμηλής βιωσιμότητας. Βλ. Ε. Σελλά-Μάζη. (2001). *Διγλωσσία και κοινωνία*, Αθήνα: Προσκήνιο, 175.

¹³ Βλ. σχετικά, Ο. Προφίλη. (2001). Γλωσσική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: Φ. Χρηστίδης, Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.). *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 129-131.

μακρόχρονης εγκατάστασής τους δημιουργήθηκαν πολλές θεωρίες σύνδεσης των Βλάχων και των ρωμαίων αποίκων. Δεδομένης της επικράτησης των Λατινικών έναντι των Ελληνικών στο βορρά «γεννήθηκαν» τέσσερις νεολατινικές γλώσσες στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν: δακορουμανική (ρουμανική) και ιστρορομανική στον Δούναβη, κουτσοβλαχική (βλάχικη ή αρωμουνική) και μογλενιτική γύρω από την Εγνατία. Μολονότι η θεωρία περί ρωμαϊκής καταγωγής θεωρείται ως η επικρατέστερη, υπάρχουν κάποιες σοβαρές αντιρρήσεις. Μια από αυτές προέρχεται από τα γενικά χαρακτηριστικά της ζωής των Βλάχων, αναφερόμενη στο νομαδισμό. Λόγω των συχνών μετακινήσεών τους, οι τόποι διαμονής των Βλάχων μπορούν να εντοπιστούν κατά προσέγγιση. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι τα σύγχρονα βλάχικα δεν έχουν πολλές λέξεις λατινικών. Καταλήγουν λοιπόν στην εκτίμηση ότι οι Βλάχοι είναι κυρίως απόγονοι ορεινής φυλής που εκρωμαίσθηκε (Σελλά-Μάζη, 2016: 24, J. B. Wace & S. Thompson, 1989: 268-272).

Τα βλάχικα είναι μια γλώσσα η οποία κυρίως ομιλείται από δίγλωσσους ομιλητές. Ο βλαχόφωνος πληθυσμός στον ελλαδικό χώρο είναι δίγλωσσος καθώς διδάσκεται σαν κύρια (κυρίαρχη) γλώσσα την ελληνική. Δέχεται γλωσσικές επιρροές από τις γλώσσες με τις οποίες συνυπάρχει. Στα βλάχικα της Ελλάδας εντοπίζονται επιρροές από την ελληνική γλώσσα, καθοριστικές, θα έλεγε κανείς, τόσο στο μορφολογικό, φωνολογικό, όσο στο σημασιολογικό επίπεδο. Για παράδειγμα, το ρήμα « ευλογώ » όπου στα βλάχικα λέγεται «βλουγισέσκου » ή το επίθετο «εχθρός» λέγεται «έχτρου » (ehtru) . Οι Βλάχοι, ειδικά οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, θεωρούν τη βλάχικη γλώσσα ως την «καθημερινή, οικογενειακή» γλώσσα τους, και την ελληνική ως «τη γλώσσα του πολιτισμού τους» (Διημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 125). Πρέπει να σημειωθεί ότι η αρωμουνική γλώσσα ανέπτυξε αξιοσημείωτη δημοτική ποίηση, στην οποία αποτυπώνεται η σχέση της βλάχικης με την ελληνική. Μεγάλο μέρος της συντάχθηκε και στην ελληνική, όπως π.χ. το μείζον μέρος της επικής ποίησης των Βλάχων, γεγονός που τεκμηριώνει τη συμπληρωματικότητα των δύο γλωσσών ως προς τις λειτουργίες τους (Σελλά-Μάζη, 2016: 25).

Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, προκύπτει ότι δεν υπήρξε συστηματική γραπτή μορφή της βλάχικης, οπότε στο γραπτό λόγο γινόταν χρήση της ελληνικής. Πριν την αστικοποίηση, τα πεδία χρήσης της βλάχικης γλώσσας εκτείνονταν στο επίπεδο της οικογένειας και των κοινωνικών συναναστροφών. Στο επαγγελματικό επίπεδο, όταν υπήρχε επαφή μεταξύ βλαχόφωνων μιλούσαν στα βλάχικα,

διαφορετικά χρησιμοποιούσαν την ελληνική. Η χρήση των βλάχικων συναντάται ακόμη και σήμερα στα τραγούδια και στην αφήγηση των παραμυθιών. Όμως με την αστικοποίηση των πληθυσμών, η χρήση της περιορίστηκε στα όρια της οικογενειακής ζωής και των κοινωνικών επαφών μεταξύ τους. Ο Κολτσίδας αναφέρει ότι «οι Κουτσόβλαχοι σε όλη την ιστορική τους διαδρομή μιλούσαν τα βλάχικα, αλλά ως δεύτερη επίκτητη γλώσσα, η οποία επέζησε μόνο στην προφορική της μορφή. Δεν παρουσίασε δηλαδή γραφή και βέβαια λογοτεχνία, αφού οι Κουτσόβλαχοι ήταν δίγλωσσοι και μιλούσαν και έγραφαν στην ελληνική γλώσσα, η οποία αποτελούσε το βασικό όργανο της επικοινωνίας τους. Έτσι, οι Κουτσόβλαχοι δημιούργησαν έναν γλωσσικό κώδικα ελάχιστα καλλιεργημένο, αφού δεν παρουσίασε γραπτό λόγο. Παρόλα αυτά στάθηκε επαρκής για να καλύπτει την επικοινωνία τους [...] και να παραμένει ένα ιδιαίτερο όργανο συνεννόησης. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε ένα λεξιλόγιο, το οποίο μετασχηματιζόταν περιοδικά και ανάλογα με την πολιτιστική και οικονομική τους ανάπτυξη, καθώς και με τις σχέσεις με τους όμορους γεωγραφικά και πολιτισμικά λαούς» (Κολτσίδας, 1998: 187-188). Στον επαγγελματικό χώρο –στα κλασσικά επαγγέλματα των Βλάχων, όπως η κτηνοτροφία– δε συναντώνται ιδιαίτερες αλλαγές. Σε ένα σύγχρονο επάγγελμα, ωστόσο, η γλώσσα δεν επαρκεί για να καλύψει τις λεξιλογικές απαιτήσεις. Ενώ στον αγροτικό πληθυσμό η γλώσσα είναι ικανή να καλύψει τις ανάγκες των ομιλητών για γλωσσική ανταλλαγή, στον αστικό πληθυσμό είναι ανεπαρκής. Στο πλαίσιο της οικογένειας και των κοινωνικού περιγύρου η χρήση της βλάχικης και της ελληνικής εμφανίζεται ως εξής: οι ηλικιωμένοι μιλούν μεταξύ τους στη βλάχικη γλώσσα, καθώς αισθάνονται μεγαλύτερη άνεση με αυτή (βλάχικα προτιμητέα γλώσσα), ενώ όταν συνομιλούν με νεότερους καταφεύγουν στα ελληνικά. Η επικοινωνία των γονέων μεταξύ τους γίνεται στα βλάχικα ενώ οι ίδιοι απευθύνονται στα παιδιά τους στα ελληνικά. Άρα, ακόμα και σε άτομα της «εσω-ομάδας», που ζούνε δηλαδή στην ίδια κοινότητα, η χρήση της γλώσσας μπορεί να διαφοροποιείται (Διημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 90,117,118,121).

Αναφέρθηκε παραπάνω ότι πως η βλάχικη είναι μια «μειονοτική» ή «λιγότερο ομιλούμενη γλώσσα». Με ποια κριτήρια μπορούμε να πούμε ότι τα βλάχικα είναι γλώσσα, ή διάλεκτος ή ότι ανήκει σε ομάδα ιδιωμάτων; Κατά την άποψη του Δ. Χριστόπουλου, ο οποίος συμμετείχε στο συνέδριο «Διημερίδα για τα Βλάχικα», τα βλάχικα είναι μια γλώσσα η οποία ομιλείται κατά κύριο λόγο από δίγλωσσους

ομιλητές. Οι βλαχόφωνοι στην Ελλάδα είναι δίγλωσσοι, ομιλούν και την ελληνική. Ο όρος «λιγότερο διαδεδομένη» και «λιγότερο ομιλούμενη» ο οποίος και χρησιμοποιείται, είναι επιστημονικά κατοχυρωμένος, αλλά και πολιτικά εύχρηστος «διότι φέρει την πολυτέλεια να αποφορτίζει το κλίμα που θα δημιουργούσε η χρήση του όρου ‘μειονοτική γλώσσα’» (Δημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 103,107). Σύμφωνα με τον T. Winnfrith και με βάση την έρευνα που πραγματοποίησε στα Βαλκάνια ρωτώντας την άποψη των Βλάχων, ορισμένοι υποστήριξαν ότι είναι διάλεκτος της ελληνικής, άλλοι ότι είναι διάλεκτος της ρουμανικής. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τη λέξη «διάλεκτο» υποτιμητική και πως οι ίδιοι οι Βλάχοι με αυτόν τον όρο υποτιμούν τη γλώσσα τους. Στον αντίποδα, ο Λ. Μπαλτσιώτης διατυπώνει τις απόψεις κάποιων γλωσσολόγων, λέγοντας πως «σε πολλές δίγλωσσες ομάδες οι ομιλητές πιστεύουν ότι η γλώσσα τους δεν είναι πραγματική γλώσσα, αλλά κάποια διάλεκτος που δεν έχει αρκετές επικοινωνιακές δυνατότητες» (Δημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 126). Ο Κ. Ντίνας ανταπαντά πως «οι ίδιοι οι Βλάχοι πιστεύουν ότι τα βλάχικα είναι μια διάλεκτος κάποιας από τις γειτονικές γλώσσες που ομιλούνται από τους γειτονικούς πληθυσμούς. Όμως τα βλάχικα είναι σαφώς μια γλώσσα που ανήκει στις τέσσερις νεολατινικές γλώσσες των Βαλκανίων». Ο Ν. Καστάνης συμπληρώνει πως τα βλάχικα είναι γλώσσα, ούτε ελληνική, ούτε ρουμάνικη διάλεκτος. Και αυτό, γιατί έχει 1.000 με 2.000 χρόνια αυτοτελή ιστορία (Δημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 129). Ο Α. Μιχ. Κολτσίδας στο άρθρο του «Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον Ελλαδικό χώρο: ιστορική, εθνολογική, κοινωνική και γλωσσολογική διάσταση» αναφέρει τη βλάχικη γλώσσα ως κουτσοβλαχική¹⁴. Ο T. Khal την ονομάζει «αρμανική». Στο άρθρο του αναφέρει: «Πολλοί ερευνητές θεωρούν τα αρμανικά διάλεκτο της ρουμανικής – ανάμεσά τους πολλοί που έδρασαν ή δρουν στη Ρουμανία, όπως οι Papahagi (19742), Caragiu Marioțeanu (1975, 1977), Saramandu (1984, 2003), Carageani (2002), Turculeț (2002). Ωστόσο, σήμερα κερδίζει έδαφος η τάση εκείνη που βασιζόμενη στην αυτόνομη εξέλιξη της αρμανικής και τις δομικές της διαφορές από τη ρουμανική την εξετάζει ως ξεχωριστή γλώσσα (μεταξύ άλλων, Černjak 1990, Bara 2007)»¹⁵

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η βλάχικη γλώσσα δεν παρουσίασε συστηματική καταγραφή,

¹⁴ Βλ. Α. Μ. Κολτσίδας (1998). Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον Ελλαδικό χώρο: (ιστορική, εθνολογική, κοινωνική και γλωσσολογική διάσταση). *Μακεδονικά*, 31(1), 185-212.

¹⁵ Βλ. T. Kahl (2011). Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλάχικης); Επιστημάνσεις σχετικά με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας. *Γλωσσολογία/ Glossologia* 36, 40.

πράγμα που σημαίνει ότι δε θεωρείται τυποποιημένη γλώσσα. Παρόλα αυτά, σε βάθος χρόνου εντοπίζονται κάποια γραπτά μνημεία της βλάχικης γλώσσας. Κάποια από αυτά είναι τα παρακάτω:

- *Πρωτοπειρία παρά του σοφολλογιωτάτου και αιδεσιμωτάτου Διδασκάλου Ιεροκήρυκος, και Πρωτοπαπά Κυρίου Θεοδώρου Αναστασίου Καβαλλιώτου του Μοσχοπολίτου ζυντεθείσα, και νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα δαπάνη του εντυμωτάτου, και χρησιμωτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, του και Κοσμήση επιλεγομένου εκ πατρίδος Μοσχοπόλεως, Βενετία 1770.*
- *Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον του μαθείν τα νέα παιδιά τα ρωμανο- βλάχικα γράμματα εις κοιμήν χρήσιν των Ρωμανο- Βλάχων, νυν πρώτον συνετέθη και εδιορθώθη παρά του αιδεσιμωτάτου εν ιερέυσιν κ.κ. Κωνσταντίνου του Ουκούτα, Μοσχοπολίτου, Χαρτοφύλακος και πρωτοπαπά εν τη Πονσανία της μεσημβρινής Προυσίας και δι' αυτού χάριν εδόθη εις τύπον δια καύχημα του Γένους, Βιέννη 1797.*
- *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλάχικης, της Βουλγαρικής και της Αλβαντικής, συντεθείσα μεν εν αρχή χάριν ευμαθείας των φιλολόγων αλλογλώσσων νέων παρά του Αιδεσιμωτάτου και Λογιωτάτου Διδασκάλου, Οικονόμου και Ιεροκήρυκος Κυρίου Δανιήλ του εκ Μοσχοπόλεως, καλλυνθείσα δε επαυξηθείσα τη προσθήκη τινών χρειωδών και περιεργείας αξιών, και ευλαβώς αφιερωθείσα τω Πανιερωτάτω και Λογιωτάτω Μητροπολίτη Πελαγονείας, Υπερτίμω και Εξάρχω κυρίω Νεκταρίω τω εκ Μουντανίων, Κωνσταντινούπολη 1802.*
- *Γραμματική Ρωμανική, ήτοι Μακεδονοβλάχικη, σχεδιασθείσα και πρώτον εις φως αχθείσα υπό Μιχαήλ Γ. Μποιατζή, διδασκάλου της ενταύθα απλοελληνικής Σχολής, Βιέννη 1813.*
- *Rapeda idea de Gramateca Macedonoromaneasca, compusa de I. C. Massimu, si cu spesele DD. G. Goga si D. Cosacovice typarita tra se se imparta gratuitu Rumaniloru de a derept' a Dunareli. Σύντομος ιδέα της Μακεδονορουμανικής Γραμματικής συνταχθείσα υπό Ι. Κ. Μαζίμου, και δαπάναις Κ.Κ. Δ. Γκόκα και Δ. Κοσάκοβιτς τυποθείσα, ίνα διανεμηθή δωρεάν τοις προς τα δεξιά του Δουνάβεως Ρουμάνοις, Bucuresci. Βουκουρέστι 1862.*

- *D. Athanasescu, Gramatică românească tră Românilji din dreapta Dunărelja, București 1865* (Σιώκης, 2002).

Βέβαια, όπως ειπώθηκε και στη Διημερίδα για τα βλάχικα «στα γραπτά αυτά μνημεία δε χρησιμοποιείται μια επίσημη κοινή μορφή γλώσσας που να είναι κατανοητή σε όλους τους βλαχόφωνους και η μορφή της γλώσσας είναι αρκετά διαφορετική (ιδιώματα διαφορετικά από αυτά του ελληνικού χώρου, διάστικτα από ρουμανισμούς και νεολογισμούς)» (Διημερίδα για τα Βλάχικα, 2001: 80,81).

Άλλο ένα ερώτημα που αναδύεται, το οποίο συνδέεται με το γεγονός ότι δεν υπάρχει επίσημη συστηματική καταγραφή και κωδικοποίηση της βλάχικης γλώσσας, είναι το ζήτημα της επιλογής του αλφαβήτου στην περίπτωση που αποφασιστεί η καταγραφή της. Το ελληνικό αλφάβητο, το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί «παραδοσιακό», με την έννοια του ότι τα πρώτα γραπτά μνημεία της βλάχικης έχουν αποδοθεί με αυτό ή με το λατινικό; Το ζήτημα καθίσταται ιδιαίτερα περίπλοκο. Η χρήση ενός αλφαβήτου για την καταγραφή μιας γλώσσας σημαίνει περισσότερα πράγματα από την απλή κωδικοποίησή της. Η επιλογή και χρήση ενός αλφαβήτου φέρει μαζί του, τις περισσότερες φορές, και την ιδεολογία του δημιουργού και των χρηστών η οποία συνοδεύεται συνήθως με την ένταξη ή τη μη ένταξή τους σε συγκεκριμένη εθνική οντότητα¹⁶. Ο Α. Κουκούδης τοποθετείται επί του ζητήματος λέγοντας: «έγιναν προσπάθειες ενίσχυσης αυτής της γλώσσας... κυκλοφορούν έντυπα, εφημερίδες κλπ., γραμμένα σε αυτή τη γλώσσα, που κατά την άποψή μου έκαναν κακό στα βλάχικα. Κι αυτό γιατί ο καθένας γράφει, πολύ απλά, τα βλάχικα που αρέσουν του ίδιου... Τα βλαχόφωνα έντυπα... είναι τα βλάχικα που κάποιοι άνθρωποι έχουν καταλήξει να χρησιμοποιούν... και να πιστεύουν ότι είναι τα επίσημα βλάχικα» και καταλήγει: «Δεν μπορούμε να μιλάμε για μια στάνταρ, επίσημη βλάχικη γλώσσα, από την ίδια της τη φύση» (Διημερίδα για τα Βλάχικα, 1998: 107,108). Ο Thede Kahl θεωρεί την ορθογραφία της αρμανικής γλώσσας ως ένα ιδιάζον ζήτημα. Μιλώντας για αυτή, λέει ότι πως παρά την εμφάνιση γραμματείας από το 18ο αιώνα, δεν αναπτύχθηκε σε γλωσσικό όργανο γραπτού

¹⁶ Όπως φαίνεται από τη μελέτη του Ε. Α. Ζάχου-Παπαζαχαρίου, κατά το σχηματισμό των νέων βαλκανικών κρατών και των αντίστοιχων εθνικισμών, ο αγώνας για την επικράτηση διαφορετικών αλφαβήτων αντικατοπτρίζει τη διαπάλη θρησκειών, γλωσσών και εθνικών ιδεολογιών που εκφράστηκαν μέσα από τη διαμάχη επίσημων κρατικών πολιτικών και τοπικών πολιτισμών. Βλ. Ε. Α. Ζάχος-Παπαζαχαρίου (1999). Βαλκανική Βαβέλ. Πολιτική ιστορία των αλφαβήτων που χρησιμοποιήθηκαν στα Βαλκάνια. Στο: Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.). *Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*. Αθήνα: ΚΕΜΟ, 17-95.

πολιτισμού ή συστηματική κωδικοποίηση όπως παρουσιάζουν οι επίσημες εθνικές γλώσσες¹⁷.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το ζήτημα διχογνωμίας για την καταγραφή της γλώσσας εντοπίζεται ακόμα και στα πρώτα γραπτά μνημεία. Κάποιοι λόγιοι, όπως οι Δανιήλ Μοσχοπολίτης και Θεόδωρος Καβαλλιώτης κατέγραψαν τα αρμανικά με το ελληνικό αλφάβητο και με στόχο την εκμάθηση της ελληνικής. Στον αντίποδα, άλλοι λόγιοι, όπως ο Μιχαήλ Μποϊατζής και ο Γεώργιος Ρόζιας οι οποίοι τάσσονταν υπέρ της θεωρίας περί λατινικής καταγωγής της γλώσσας, χρησιμοποίησαν το λατινικό αλφάβητο και γρήγορα ανέπτυξαν ρουμανίζουσες τάσεις. Οι διχογνωμίες αυτές, που εντοπίζονται έως σήμερα, κατά τον Khal αποτελούν τροχοπέδη και δεν επιτρέπουν την υιοθέτηση κοινής στάσης. Εξαιτίας της ρουμάνικης προπαγάνδας, η κωδικοποίηση της γλώσσας είναι σημείο πόλωσης μεταξύ των Ελλήνων και των Ρουμάνων επιστημόνων. Ο ίδιος αναφέρει πως «στην Ελλάδα επικρατεί η άποψη πως τα αρμανικά δεν έχουν γραφή και όποιος το αποπειράται με τη χρήση του λατινικού αλφάβητου εκτίθεται ως ρουμανόφιλος. Στη Ρουμανία πάλι εκδηλώνεται αντίδραση, και μάλιστα απόλυτη, σε κάθε προσπάθεια παραλλαγμένης χρήσης του ρουμανικού αλφαβήτου». Η άποψή του για το ποια είναι η «σωστή» ορθογραφία της γλώσσας, ο Khal τάσσεται υπέρ του λατινικού αλφαβήτου λόγω του ότι η αρμανική είναι μια νεολατινική γλώσσα. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως όποιο κι αν είναι το αλφάβητο το οποίο χρησιμοποιείται, συμβάλλει στον απώτερο σκοπό, την επιβίωση δηλαδή της αρμανικής και την εδραίωσή της ως γραπτή γλώσσα (Kahl, 2011: 40, 41). Εν κατακλείδι υπάρχουν πολλές απόψεις αναφορικά με τη συστηματική καταγραφή και κωδικοποίηση της βλάχικης γλώσσας, ίσως αντικρουόμενες, οι οποίες συνήθως έχουν διαφορετικούς ιδεολογικούς στόχους και θα μπορούσαν να μετατρέψουν το ζήτημα της καταγραφής σε πολιτικό ζήτημα.

2.4. Ο ρόλος του «κουτσοβλαχικού ζητήματος» στην εξέλιξη και πορεία της βλαχικής στον ελλαδικό χώρο

Ένας από τους σημαντικούς παράγοντες που εμπλέκεται στη διαμόρφωση του γλωσσικού ζητήματος στους Βλάχους του ελλαδικού χώρου είναι το λεγόμενο «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα». Ο όρος «*Κουτσοβλαχικό Ζήτημα*» αναφέρεται στην

¹⁷ Βλ. T. Kahl (2011). Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλάχικης); Επιστημάνσεις σχετικά με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας. *Γλωσσολογία/ Glossologia* 19, 40.

πολιτική διαμάχη γύρω από την «εθνική υπαγωγή» των Βλάχων, στην οποία εμπλέκονται, καταρχάς, ο ελληνικός και ο αναδυόμενος ρουμανικός εθνικισμός που αναδύθηκαν στα Βαλκάνια κατά το δεύτερο μισό του 19ου και τον 20ό αιώνα. Το «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα» εμφανίστηκε αρχικά το 1850, και έπειτα, κατά το 1859 με την ένωση των ηγεμονιών και τη δημιουργία του ρουμανικού κράτους το ζήτημα πήρε εκτενέστερες διαστάσεις. Ο ρουμανικός μεγαλοϊδεατισμός αποτέλεσε την αφετηρία για τη δημιουργία της ρουμανικής προπαγάνδας με απώτερο σκοπό την αμφισβήτηση της ελληνικότητας των Βλάχων του ελληνικού χώρου, δηλαδή των Κουτσόβλαχων και τον προσηλυτισμό τους στο νεοσύστατο ρουμανικό κράτος. Το ιδεολογικό υπόβαθρο της προπαγάνδας αφορούσε μια πλασματική «κοινή καταγωγή» Βλάχων και Ρουμάνων: είτε των πρώτων από τους δεύτερους είτε και των δύο από τους Ρωμαίους, με τη δεύτερη αυτή εκδοχή να κερδίζει σταδιακά έδαφος μεταξύ των ίδιων των Βλάχων.

Το 1948 εκδόθηκε το βιβλίο, με τίτλο «Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος» του Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, Βλάχου με καταγωγή από το Μέτσοβο. Ο Αβέρωφ, στο συγκεκριμένο βιβλίο, δίνει μια ερμηνεία του «Κουτσοβλαχικού Ζητήματος» και εμβαθύνει στην αφετηρία και τα αίτια του ζητήματος καθώς και στην ιστορία των Βλάχων. Σύμφωνα με τον ίδιο, η ελληνικότητα των Κουτσόβλαχων δεν τίθεται σε καμία περίπτωση υπό αμφισβήτηση και αυτό το στηρίζει στο γεγονός πως έως το έτος 1850 «κανένας χρονογράφος, κανένας ιστορικός, κανένας πολιτικός δεν αναφέρει τέτοιο ζήτημα» και ακόμη, και στα βιβλία περί βλάχικης ιστορίας και πολιτισμού που γράφτηκαν πριν το 1850 πουθενά δεν τίθεται ζήτημα αμφισβήτησης του εθνικού αισθήματος των Βλάχων και όσα απ' αυτά μελετούν την καταγωγή των Βλάχων αποδέχονται το γεγονός ότι οι Βλάχοι ανήκουν στο *Rum millet* και συνεπώς συνδέονται άμεσα με ελληνόφωνους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1860 ιδρύθηκε στο Βουκουρέστι το Μακεδονορουμανικό κομιτάτο με σκοπό την ίδρυση ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών σε περιοχές της Μακεδονίας όπου ζούσε βλαχόφωνος πληθυσμός ώστε να επιτευχθεί η δημιουργία ρουμανικής συνείδησης. Η «ελληνική πλευρά» εξέλαβε τους σκοπούς του κομιτάτου ως καθαρά «πολιτικούς», συνδέοντας την ιδρυτική του προκήρυξη με την επαγγελία ενός «μεγάλου ρουμανικού κράτους» που θα περιλάμβανε την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Σύμφωνα με τον Αβέρωφ, η προκήρυξη αυτή έλεγε τα εξής: *«Ρουμάνοι αδελφοί της Ηπείρου, της*

Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Αλβανίας! » Το Ρουμανικό έθνος (Βλαχικόν) δεν είναι παρά ένας κλάδος της μεγάλης οικογένειας των Ρωμαϊκών λαών. Οφείλει λοιπόν να γνωρίζει τι ήσαν οι Ρωμαίοι, να στρέψη τους οφθαλμούς προς την παρούσαν κατάστασίν του και να σκεφθή τα μελλοντικά του πεπρωμένα!».¹⁸

Πράγματι, από το 1862 ξεκίνησε η δραστηριοποίηση από τη ρουμανική πλευρά στις περιοχές της Μακεδονίας και της Ηπείρου με πρώτο στόχο την εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, το 1862 ο καταγόμενος από τη Βλάχη Κοζάνης δάσκαλος και εκπρόσωπος του ρουμανισμού Απόστολος Μαργαρίτης, επέστρεψε στη Κλεισούρα της Κοζάνης όπου και ιδρύθηκε το πρώτο ρουμανικό σχολείο το 1863. Ο Μαργαρίτης πραγματοποιούσε περιοδείες μέσα από τις οποίες, επιχειρούσε να πείσει τους Βλάχους της περιοχής για τη ρουμανική καταγωγή τους. Στη συνέχεια, κατά το 1864, ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης επενέβη και έθεσε το αίτημα να κλείσει το σχολείο. Ωστόσο, η αρνητική στάση του Πατριαρχείου βρήκε αντίθετο ένα μέρος των κατοίκων της περιοχής. Αυτό οφείλεται πιθανώς στο γεγονός πως αρκετοί κάτοικοι της Κλεισούρας διατηρούσαν εκείνη την εποχή εμπορικές σχέσεις με τη Ρουμανία και η διδασκαλία της ρουμανικής διευκόλυνε τις ανάλογες πρακτικές ανάγκες. Από το 1867 και έπειτα, σημειώνεται κάθετη αύξηση των ρουμανικών σχολείων. Συγκεκριμένα, το 1892, ο αριθμός των ρουμανικών σχολείων έφθασε τα 63 στο σύνολο της Αυτοκρατορίας, ενώ το 1897 ξεπέρασε τα 90. Σύμφωνα με τις καταγραφές του Weigand, το 1889 υπήρχαν ρουμανοβλαχικά σχολεία σε 22 χωριά και πόλεις, στα οποία φοιτούσαν συνολικά 1.425 παιδιά, ενώ σημειώνει πως με βάση τα στοιχεία του Burada τα παιδιά ήταν πάνω από 1.500 δεδομένου ότι ο τελευταίος είχε καταγράψει και ορισμένα σχολεία που είχαν ιδρυθεί αργότερα.

Το επόμενο πεδίο όπου εκδηλώθηκε ο ελληνορουμανικός εθνικός ανταγωνισμός σχετικά με τους Βλάχους ήταν αυτό της θρησκείας. Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ένα τμήμα του βλαχόφωνου πληθυσμού με την πλήρη στήριξη και υπεράσπιση της Ρουμανίας, προχώρησε σε αίτημα για τη δημιουργία ρουμανικής εκκλησίας στη Μακεδονία ζητώντας τα ίδια εκκλησιαστικά προνόμια με αυτά που ίσχυαν για τους Έλληνες και τους Βουλγάρους της Αυτοκρατορίας. Αρχικά η Πύλη προχώρησε σε αποδοχή αυτού του αιτήματος, όμως με τις έντονες αρνητικές

¹⁸ Πιο αναλυτικά βλ. Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας (1987). *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*. Τρίκαλα: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ., 26.

αντιδράσεις του Πατριαρχείου κατέληξε να ληφθεί συμβιβαστική απόφαση. Το 1892 δόθηκε η ελευθερία χειροτονίας «Ρουμάνων μητροπολιτών», υπό την αίρεση της αναγνώρισής τους από το Πατριαρχείο. Με αυτό τον τρόπο, δεν ήταν δυνατή η αναγνώριση ξεχωριστής ρουμανικής θρησκευτικής κοινότητας εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Το γεγονός αυτό δημιούργησε σημαντικά προβλήματα και στη θεσμική κατοχύρωση των Βλάχων ως «ρουμάνικης εκπαιδευτικής κοινότητας», αφού η θεσμική υπόσταση της εκπαίδευσης συνδεόταν άμεσα με την εκκλησιαστική οργάνωση. Ωστόσο, το 1905 ο Σουλτάνος αναγνώρισε επίσημα τους Βλάχους ως αυτοτελές *millet* προκαλώντας αντιδράσεις οι οποίες εκδηλώθηκαν από την Ελλάδα αλλά και από το Πατριαρχείο¹⁹.

Μπαίνοντας στον 20ό αιώνα το «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα», το οποίο μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε ως πεδία αντιπαράθεσης την εκπαίδευση και τη θρησκεία, άρχισε να αποκτά και μια τρίτη διάσταση, τη βία. Ειδικότερα, η αναγνώριση των Βλάχων ως *millet* προκάλεσε βίαιες αντιδράσεις οι οποίες παράλληλα εντάθηκαν με τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας και Ρουμανίας κατά την ίδια χρονική περίοδο. Στη συνέχεια, το 1913, υπογράφηκε η Συνθήκη του Βουκουρεστίου κατά την οποία η Ελλάδα προχώρησε σε επίσημη αναγνώριση των Βλάχων της Μακεδονίας και της Ηπείρου ως «ρουμανική εκπαιδευτική και εκκλησιαστική κοινότητα», ενώ με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το άρθρο 6 της συνδιάσκεψης του Κοινωνίας των Εθνών στο Λονδίνο για την προστασία των μειονοτήτων προέβλεπε τη συνεργασία Ελλάδας και Ρουμανίας. Την ίδια εποχή εμφανίσθηκαν νέοι παράγοντες οι οποίοι ενεπλάκησαν στο «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα». Το 1917, με την επέκταση της ιταλικής κατοχής προς την Ήπειρο, αναπτύχθηκαν εθνικές διεκδικήσεις από την Ιταλία η οποία, επικαλούμενη τη λατινικότητα των Βλάχων και τους «προαιώνιους δεσμούς καταγωγής και αίματος» μεταξύ τους, προσπάθησε να υποστηρίξει μια αβάσιμη σύνδεση των Βλάχων και των Ιταλών και την αποκοπή των Βλάχων από τους Έλληνες. Με την κατάληψη της Ηπείρου από τα ιταλικά στρατεύματα έλαβε χώρα μια πρώτη προσπάθεια ίδρυσης βλάχικου κράτους. Επικεφαλής αυτών των ενεργειών ήταν ο Αλκιβιάδης Διαμαντής,

¹⁹ Πιο αναλυτικά βλ. Θ. Σπύρου (2009). *Οι Βλάχοι και οι τόποι τους: Κοινωνικός μετασχηματισμός και "μεταμορφώσεις" της ταυτότητας σε μια βλαχόφωνη κοινότητα της Πίνδου*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 88-91 (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/18442>).

γεννημένος στη Σαμαρίνα από ελληνόφωνους γονείς. Σπούδασε στη Ρουμανία, όπου δέχθηκε την επιρροή των κηρυγμάτων του Απόστολου Μαργαρίτη και ήρθε σε επαφή με τις ρουμανικές μυστικές υπηρεσίες. Διορίστηκε πρόξενος της Ρουμανίας στους Αγίους Σαράντα της Αλβανίας όπου και συνδέθηκε με τις ιταλικές μυστικές υπηρεσίες. Έτσι, το 1917, με τη βοήθεια των ιταλικών στρατευμάτων κατέλαβε τη Σαμαρίνα και ανακήρυξε την ίδρυση του Πριγκιπάτου της Πίνδου. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Κ. Γεμενή, «η πολυσυζητημένη προσπάθεια ίδρυσης ενός “Πριγκιπάτου της Πίνδου”... δεν αποτελεί παρά ένα μύθο, που δεν τεκμηριώνεται από καμία ιστορική μαρτυρία ή αρχειακή πηγή».²⁰

Κατά τη περίοδο του Μεσοπολέμου οι Βλάχοι της ελληνικής Μακεδονίας και της Ηπείρου διατήρησαν και επίσημα το καθεστώς της «εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής μειονότητας». Η νέα αυτή φάση του «Κουτσοβλαχικού Ζητήματος» χαρακτηρίζεται από την απόφαση του ελληνικού κράτους να διώξει, το 1925 από τη χώρα 1.500 ρουμανίζοντες Βλάχους, ενώ έδωσαν την άδεια αναχώρισης άλλων 10.000, θέτοντας ως όρους την απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας, την εκποίηση περιουσίας και εξόφλησης των φόρων. Η “μετανάστευση” αυτή έληξε στις 31/07/1926. Στον ελλαδικό χώρο, η προσάρτηση της Μακεδονίας και της Ηπείρου έθετε μεν περιορισμούς στις δράσεις του ρουμανικού εθνικισμού, δημιούργησε δε, ένα ευρύτερο πεδίο δράσης για τους προσκείμενους του ρουμανικού εθνικισμού. Η Ρουμανία εξακολουθούσε να συντηρεί σχολεία, αλλά και να ιδρύει νέα, όπως το ρουμανικό γυμνάσιο Γρεβενών. Ωστόσο, σύμφωνα με πηγές, τα ρουμανικά σχολεία είχαν αυτήν την περίοδο μικρότερη απήχηση στο βλάχικο πληθυσμό από ό,τι τα ελληνικά²¹.

Σημαντικές εξείξιες όσον αφορά το «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα» σημειώθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής. Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της φάσης είναι η συγκρότηση της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας». Η δημιουργία της «Λεγεώνας» τοποθετείται τον Ιούνιο του 1941 στη Λάρισα. Την περίοδο εκείνη επέστρεψε ο Αλκιβιάδης Διαμαντής στη Λάρισα και ανέλαβε ηγετικό ρόλο στη συγκρότηση του πρώτου πυρήνα της «Λεγεώνας», ενώ «πρόεδρος» της ήταν ο λαρισινός δικηγόρος, επίσης βλάχικης καταγωγής, Ν. Ματούσης. Η οργάνωση απέκτησε ένοπλο τμήμα και είχε ως σκοπό την οργάνωση βλάχικου κράτους στις περιοχές της Θεσσαλίας, της

²⁰ Βλ. Θ. Σπύρου (2009), ό.π., 92-95.

²¹ Βλ. Θ. Σπύρου, Θ. (2009), ό.π., 96-97.

Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας. Η «Λεγεώνα» λειτούργησε με τη φανερή συγκατάθεση των ιταλικών στρατευμάτων, αλλά και της Ρουμανικής Πρεσβείας στην Αθήνα. Οι πηγές της «ελληνικής πλευράς» αναφέρονται κυρίως στην άσκηση ψυχολογικής και σωματικής βίας προς τους Βλάχους για να ενταχθούν ή να δημιουργήσουν νέες κοινότητες. Οι Βλάχοι θεωρούσαν υπαίτιο για τα δεινά τους το κατοχικό ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με τον Αβέρωφ²² και τον Παπαγιάννη²³, η «Λεγεώνα», παρ' όλες τις προσπάθειες, δεν κατόρθωσε να πείσει τους βλαχόφωνους Έλληνες να ιδρύσουν ρουμανικές κοινότητες και να ενταχθούν στους κόλπους της. Πέτυχε, όμως, να αυξηθεί ο αριθμός των μαθητών στα ρουμανικά σχολεία και να λειτουργήσουν νέα. Εξαιτίας των δεινών που υπέστησαν οι βλαχόφωνοι, αλλά και οι υπόλοιποι Έλληνες της περιοχής, πολλοί εντάχθηκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις. Ο τύπος, ακόμη και ο κατοχικός πρωθυπουργός Τσολάκογλου, φανερά καταφέρονται κατά των «λεγεωναρίων». Οι πληροφορίες που υπάρχουν για το τέλος της «Λεγεώνας» είναι λίγες και συγκεχυμένες. Θεωρητικά, έπαψε να υφίσταται από το 1943. Τα μέλη της δικάστηκαν στα ειδικά δικαστήρια δοσιλόγων Λάρισας, Θεσσαλονίκης, Κοζάνης και Ιωαννίνων και καταδικάστηκαν κατά την περίοδο του Εμφυλίου. Η λειτουργία των βλαχορουμανικών σχολείων διεκόπει με διαταγή του ελληνικού κράτους το 1944-1945. Έτσι έκλεισε, θεωρητικά, μια μακρά περίοδος του «Κουτσοβλαχικού Ζητήματος».

Όλα τα παραπάνω γεγονότα, τροφοδότησαν και εξακολουθούν να τροφοδοτούν ένα ενοχικό σύνδρομο σε τμήματα της βλαχικής κοινότητας, ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται ένα κλίμα καχυποψίας απέναντι στις αναφορές και τις έρευνες που σχετίζονται με τη βλάχικη γλώσσα. Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται ένα πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης και προκύπτει το εξής ερώτημα, το οποίο εκφράστηκε στη *Διημερίδα για τα Βλάχικα* το 2001: «με ποιο τρόπο μπορεί κοινότητα ομιλητών μιας γλώσσας η οποία διαφέρει από τη γλώσσα που διδάσκεται στα σχολεία και διδάσκεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης να διατυπώσει την αξίωση ενασχόλησης ή σεβασμού της γλωσσικής ιδιαιτερότητάς της, στο μέτρο που και/αν αυτή θέλει, χωρίς να εμπλακεί σε αιτήματα που δικαίως ή αδικίως έχουν ιστορικά συνδεθεί με εθνικές διεκδικήσεις»²⁴. Κατά την άποψη του νομικού Δ. Χριστόπουλου,

²² Βλ. Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας (1987), ό.π.

²³ Βλ. Σ. Παπαγιάννης (2003). *Βλάχοι και Βλαχόφωνοι Έλληνες. Δύο Ξεχωριστές και εχθρικές μεταξύ τους, εθνοτικές ομάδες*. Αθήνα: Σοκόλη.

²⁴ Βλ. Σ. Μπέης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2001). *Διημερίδα για τα βλάχικα*, ό.π., 77, 78, 80-82.

αναφορικά με το ζήτημα της προστασίας των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών, η βλάχικη είναι μια γλώσσα η οποία «παρ'όλη τη δυσπιστία και τις επιφυλάξεις που έχουν εκφραστεί κατά καιρούς, εντάσσεται σε μια προβληματική η οποία έχει πια αποσυνδεθεί από εθνοτικές διεκδικήσεις. Εκφράζει την *πολιτιστική επιλογή* κάποιων ανθρώπων να τη μιλούν και τίποτα παραπάνω». Και συνεχίζοντας, θέτει το εξής ερώτημα: «μπορεί μια γλώσσα να σωθεί ύστερα από την παρέμβαση της πολιτικής, δηλαδή ύστερα από μια εκπαιδευτική, διοικητική παρέμβαση, ή απλώς ακολουθεί την πορεία την οποία η κοινωνική και επικοινωνιακή της δυναμική επιβάλλει;».

Το ερώτημα κατά την άποψή μας δεν είναι τόσο απλό για να απαντηθεί. Το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάσαμε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας δείχνει την ποικιλία των παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν την εξέλιξη όλων αυτών των γλωσσών που δεν κατέχουν κυρίαρχη θέση στο γλωσσικό μωσαϊκό μιας χώρας. Τίποτα δεν αποκλείει τη συνέργεια κάποιων παραγόντων που μπορούν να οδηγήσουν είτε στην υποχώρηση είτε στη διατήρηση μιας γλώσσας και με αυτή την έννοια, μια θετική γλωσσική πολιτική υπέρ των ανίσχυρων γλωσσών μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση της επικοινωνιακής δυναμικής τους προκαλώντας αλλαγές στις στάσεις των ομιλητών οι οποίοι καλούνται να επανεκτιμήσουν τη θέση της γλώσσας και κατ'επέκταση την ίδια την ταυτότητά τους. Μια συστηματική έρευνα (ή έρευνες) που θα κάλυπτε (κάλυπταν) όλο το φάσμα της βλαχοφωνίας στην Ελλάδα θα έδινε τη δυνατότητα μιας συνολικότερης εκτίμησης της γλωσσικής κατάστασης που με τη σειρά της θα μπορούσε να οδηγήσει σε έναν επαναπροσδιορισμό της γλωσσικής πολιτικής της χώρας.

2.5. Δείγματα αναστροφής της φθίνουσας πορείας της βλαχικής σήμερα

Σύμφωνα με τη μελέτη του Fishman (1991), είναι δυνατή η ανάσχεση της φθίνουσας πορείας χρήσης των μειονοτικών γλωσσών που σημαίνει ότι υπάρχει περίπτωση μια γλώσσα που κινδυνεύει να χαθεί, να διατηρηθεί και να παρακινήσει το ενδιαφέρον των ομιλητών για συχνότερη χρήση σε περισσότερες περιστάσεις. Ο ίδιος επισημαίνει τις δυσκολίες καθώς και τα στάδια «ανάσχεσης» τα οποία δεν είναι εκ των προτέρων βέβαιο ότι θα οδηγήσουν στην επιβίωση μιας γλώσσας τονίζοντας τη σημασία τόσο της πολιτικής βούλησης εκ μέρους της επίσημης κυβέρνησης όσο και της βούλησης της ομάδας να μετατρέψει τη γλωσσική της συμπεριφορά.

Στην εργασία μας αναφερθήκαμε εκτενώς στη συζήτηση για τα βλάχικα κατά τη διάρκεια της επιστημονικής διημερίδας που έλαβε χώρα στη Λάρισα (6-7 Ιουνίου 1998) τα πρακτικά της οποίας δημοσιεύτηκαν το 2001. Ήταν μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής της κατάστασης σχετικά με τη βλαχοφωνία στον ελλαδικό χώρο και των προβλημάτων που σχετίζονται με τη χρήση και το μέλλον της βλαχικής καταλήγοντας σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Πολύ πρόσφατα, στις 9 Νοεμβρίου του 2019, η Επιστημονική Εταιρία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων σε συνεργασία με το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων διοργάνωσαν Ειδική Ημερίδα, με τίτλο: «Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλάχικης γλώσσας». Κίνητρο για την πραγματοποίησή της, σύμφωνα με την ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε, «ήταν η διαπίστωση ότι η βλάχικη αν και αποτελεί μια γλώσσα προφορικής παράδοσης, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια διεύρυνση της χρήσης της και ως γραπτής γλώσσας. Εκτός του διαρκώς αυξανόμενου όγκου των επιστημονικών περιγραφών της, η πλέον συστηματική γραπτή χρήση της εντοπίζεται στη λογοτεχνική παραγωγή, στα μέσα μαζικής επικοινωνίας καθώς και στις νέες τεχνολογίες (διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κλπ). Αυτή η εξέλιξη την καθιστά για πρώτη φορά ένα γραπτό κώδικα μαζικής επικοινωνίας των φυσικών της ομιλητών, αναδεικνύοντας όμως ταυτόχρονα και ένα σημαντικό πρακτικό-λειτουργικό ζήτημα: η αδυναμία της πλειοψηφίας των ομιλητών της να αποδώσουν γραπτά τα φωνολογικά, αλλά συνεπακόλουθα και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της γλώσσας αποτέλεσε το έναυσμα για την ανάπτυξη μιας σχετικής επιστημονικής προβληματικής, η οποία ανέδειξε την ανάγκη δημιουργίας ενός πρότυπου συστήματος γραφής, ικανού να διακρίνει και να αποτυπώνει τους φθόγγους της και, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, να περιγράφει ακριβέστερα τις ποικιλίες της. Το εγχείρημα της γραπτής απόδοσης της βλάχικης αποτελεί μάλιστα ένα ευρύτερο επιστημονικό ζήτημα που τίθεται γενικότερα σήμερα για τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες, οι οποίες συχνά δεν διαθέτουν κοινή μορφή αλλά συνιστούν ένα σύνολο επιμέρους διαλεκτικών ποικιλιών. Η επίγνωση αυτής της ιδιαιτερότητας, αλλά παράλληλα και αναγκαιότητας, αποτέλεσε το βασικό, αν και προφανώς όχι το μοναδικό κίνητρο για τη διοργάνωση της ημερίδας»²⁵. Στόχος επομένως, ήταν η ανάδειξη των ποικίλων παραμέτρων του συνολικού ζητήματος της γραπτής απόδοσης της βλάχικης γλώσσας.

²⁵Βλ. <https://www.uoi.gr/events/i-grapti-apodosi-ton-glosson-proforikis-paradosis-i-periptosi-tis-vlachikis-glossas/>

Στο δελτίου τύπου που δημοσιεύτηκε μετά τη λήξη του συνεδρίου, αναφέρεται η ανάδειξη του διοικητικού συμβουλίου της Επιστημονικής Εταιρίας Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων, καθώς και τα βασικά συμπεράσματα, σύμφωνα με τα οποία: «ως προς τον εγγραμματισμό της συμφωνήθηκε ότι μπορεί να βρεθεί ο προσφορότερος τρόπος υλοποίησής του σε συνεργασία των ειδικών επιστημόνων με όσους διδάσκουν τη βλάχικη σε αρκετούς συλλόγους ανά τη χώρα και ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Για τον λόγο αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν περισσότερα του ενός αλφάβητα. Οι σύνεδροι συμφώνησαν επίσης ότι δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να επιχειρηθεί ομογενοποίηση της γλώσσας, καθώς ο πλούτος της έγκειται στην πολυμορφία και την ποικιλία των κατά τόπους ιδιωμάτων της, η καταγραφή των οποίων θεωρείται επείγουσα καθώς ο κίνδυνος της εξάλειψής τους είναι ορατός»²⁶.

Η ποικιλία της γραπτής απόδοσης της βλαχικής αποδεικνύεται μέσα από το μεγάλο αριθμό εκδόσεων λεξικών και γραμματικής, γραμμένων στα ελληνικά, όπως:

- 1) Αντώνιος Κολτσίδας (1978). *Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλάχικης γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- 2) Νικόλαος Κατσάνης και Κωνσταντίνος Ντίνας (1990). *Γραμματική της κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη: Αρχείο Κουτσοβλαχικών Μελετών (1).
- 3) Νίκος Καραϊσκος (1999). *Ελληνοβλαχικό-Βλαχοελληνικό. Τα βλάχικα του Λιβαδίου Ολύμπου*. Έκδοση της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Λιβαδιωτών ΗΠΑ «Το Λιβάδι» και της εφημερίδας «Λιβάδι Ολύμπου».
- 4) Νίκος Μαλαβάκης (2005). *Λεξικό Ελληνο-Βλαχικό*. Αθήνα: Πελεκάνος.
- 5) Κώστας Ε. Προκόβας (2006). *Λεξικό της Κουτσοβλαχικής του Λιβαδίου Ολύμπου*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης 'Ο Γεργάκης Ολύμπιος'.
- 6) Σπύρος Χ. Νταλαούτης (2009). *Συρράκο. Η γλωσσική μας κληρονομιά*. Πρέβεζα: Ιδιωτική.
- 7) Κούλα Λέντζιου-Τρίκου (2014). *Λεξικό Αρωμανικής (Βλάχικης) Γλώσσας των Βλαχόφωνων Ελλήνων των Μεγάλων Λιβαδίων Πάικου Κιλκίς με καταγωγή από την Πίνδο*. Θεσσαλονίκη: Ιδιωτική.

²⁶ Βλ. <https://typos-i.gr/article/proedreio-gia-thn-etairia-meleths-toy-politismoy-twn-blaxwn>

- 8) Αντώνιος Βασιλείου (2015). *Το Αρβανιτοβλάχικο (Καραγκούνικο) γλωσσικό ιδίωμα της Ακαρνανίας*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- 9) Χρήστος Νιτσιάκος (2016). *Αρμᾶνέστᾶλι ντι ντένισκου – τα βλάχικα της Αετομηλίτσας*. Αετομηλίτσα: Ιδιωτική.
- 10) Παναγιώτης Ι. Παυλίδης (2017). *Ελληνοβλάχικο λεξικό του βλάχικου ιδιώματος της Λάιστας Ζαγορίου Ιωαννίνων*. Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Λάιστας Ζαγορίου Ιωαννίνων.
- 11) Κούλα Λέντζιου-Τρίκου (2018). *Ελληνο-Αρμάνικο (Ελληνο-Βλαχικό) λεξικό της αρωμανικής (βλαχικής γλώσσας) των Αρμανόφωνων (Βλαχόφωνων) Ελλήνων της Πίνδου*. Θεσσαλονίκη: Ιδιωτική.
- 12) Θωμάς Τάχης (2020). *Μαθαίνουμε τη βλάχικη γλώσσα. Μέθοδος εκμάθησης της βλάχικης γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: TyposThes.

Στο πλαίσιο της εκδοτικής δραστηριότητας συμπεριλαμβάνεται η συλλογή μελοποιημένων ποιημάτων: (βιβλίο+CD) Β. Νιτσιάκος, Σ. Λιάκος, Μ. Σεβίλογλου (2019). *ο lele ω λέλε*, Παραγωγή: Lyklos Records, Αθήνα: Ταξιδευτής. Πρόκειται για ποιήματα του Καθηγητή Κοινωνικής Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Βασίλη Νιτσιάκου που γράφτηκαν με σκοπό να μελοποιηθούν. Η έκδοση με τα μελοποιημένα ποιήματα πλαισιώνεται με CD και όλα τα κείμενα εκτός από τη βλαχική είναι γραμμένα και στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Όλα τα παραπάνω μαρτυρούν ένα έντονο ενδιαφέρον για την καταγραφή της βλάχικης γλώσσας το οποίο προέρχεται από τους ίδιους τους βλαχόφωνους. Ωστόσο, μπορεί κανείς να διακρίνει και τις επιφυλάξεις που εκφράζονται απέναντι στις πρόσφατες πρωτοβουλίες για τη μελέτη και τη γραπτή απόδοση της βλαχικής. Πιο συγκεκριμένα, η Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων, στο ενημερωτικό δελτίο τύπου που εξέδωσε στις 17/11/2019, αφού τονίζει ότι η Π.Ο.Π.Σ.Β. αποτελεί τον «απόλυτο εκφραστή της Ιστορίας και της Λαογραφίας των Βλάχων στον Ελλαδικό χώρο με κάθε νομιμότητα» θεωρεί ότι «ο μόνιμος τρόπος έκφρασης της πλειονότητας των Βλάχων είναι τα κατά τόπους προφορικά ιδιώματα της βλαχικής αποτυπωμένα από όποιον το επιθυμεί με ελληνικό αλφάβητο». Σύμφωνα με την Π.Ο.Π.Σ.Β., «μεμονωμένες ομάδες ατόμων ή Συλλόγων δεν έχουν καμιά νομιμοποίηση αλλαγής της υφιστάμενης κατάστασης», και επισημαίνει ότι «η λατινική αποτύπωση τα βλαχικής χωρίς να έχει λυθεί επίσημα το θέμα των διεκδικήσεων της ξένης προπαγάνδας με άλλοθι το γλωσσικό εμπεριέχει τον κίνδυνο

εθνογένεσης και δημιουργίας μειονότητας με απρόβλεπτες συνέπειες για τις επόμενες γενιές»²⁷.

Είναι φανερό ότι το ζήτημα του εγγραμματος της βλαχικής και των ιδιωμάτων της εξακολουθεί να προκαλεί ενδοομαδικές αντιπαραθέσεις οι οποίες, όμως, δημιουργούν ταυτόχρονα ένα δυναμικό πεδίο εσωτερικών ζυμώσεων που θα διαμορφώσουν μελλοντικά τη γλωσσική κατάσταση.

²⁷ Βλ. το κείμενο της ανακοίνωσης στην ιστοσελίδα: <https://vlachs-popsv.gr/δελτιο-τυπου-περι-εγγραμματος-της-2/>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟ ΛΙΒΑΔΙ ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ

3.1. Ιστορικά, γεωγραφικά και οικονομικά δεδομένα για το Λιβάδι Ελασσόνας

Το Λιβάδι (Βλαχολίβαδο) είναι κωμόπολη του νομού Λάρισας, στα σύνορα των νομών Λάρισας και Πιερίας. Είναι κτισμένο στις πλαγιές του Τιτάριου όρους σε υψόμετρο 1200 μέτρων και με θέα που νότια και δυτικά εκτείνεται μέχρι την Πίνδο, έχοντας βορειοανατολικά τα Πιέρια όρη και την Πιερία, ανατολικά τον Όλυμπο και νοτιοδυτικά την Ελασσόνα, τα Χάσια, το Σαραντάπορο, το όρος Σάпка και τα Σέρβια Κοζάνης.²⁸ Οι κάτοικοί του ασχολούνται στην πλειονότητά τους με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Η κτηνοτροφία, ο δυναμικότερος παραγωγικός κλάδος του Λιβαδίου στήριζε οικονομικά το Λιβάδι πολύ πριν την απελευθέρωση του 1912. Ο αριθμός των αιγοπροβάτων ανερχόταν εκείνη την εποχή σε 70 χιλιάδες και των αγελάδων στις 4 χιλιάδες. Τη μεγαλύτερη μείωση υπέστη τη δεκαετία 1940-1950 κατά τη διάρκεια της οποίας ο αριθμός των αιγοπροβάτων μειώθηκε στις 10 χιλιάδες και σχεδόν μηδενίστηκε η αγελαδοτροφία. Σήμερα, η κτηνοτροφία παραμένει ο σημαντικότερος οικονομικός κλάδος του Λιβαδίου και αριθμεί 55 χιλιάδες αιγοπρόβατα και 1000 αγελάδες. Ακόμα και σήμερα η βοσκή των αιγοπροβάτων γίνεται με τον παραδοσιακό τρόπο, ενώ πλήθος τεχνοτροπιών (όπως το κούρεμα των προβάτων) επιβιώνουν ως τις μέρες μας.²⁹ Εκτός από τον κλάδο της κτηνοτροφίας οι Λιβαδιώτες απασχολούνται στον τομέα της γεωργίας με την παραγωγή πατάτας, όπως και στον τομέα της υλοτομίας, ενώ σημαντική είναι η παρουσία συνεταιρισμών. Πιο συγκεκριμένα λόγω της μεγάλης παραγωγής οι κτηνοτρόφοι δραστηριοποιούνται σε όλο το φάσμα της παραγωγής και εμπορίας των κτηνοτροφικών προϊόντων. Από το 2007 υπάρχει ο Συνεταιρισμός Βοσκών Λιβαδίου Ολύμπου ο οποίος αξιοποιεί τη βασική πρώτη ύλη, το γάλα, προσφέροντας άριστης ποιότητας τυροκομικά προϊόντα τόσο στις αγορές του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού (Ολλανδία, Γερμανία). Σημαντική επίσης, είναι η λειτουργία του γυναικείου συνεταιρισμού Λιβαδίου ο οποίος ιδρύθηκε το 2002 και αποτελείται από 8 γυναίκες. Ο γυναικείος συνεταιρισμός διαθέτει εστιατόριο και εκθετήριο, όπου μπορεί κάποιος να

²⁸ Βλ. <https://www.livadi.gr/> (τελευταία ανάκτηση, 13-5-2020).

²⁹ Βλ. <https://www.livadi.gr/> (τελευταία ανάκτηση, 13-5-2020).

προμηθευτεί χειροποίητα, παραδοσιακά, τοπικά προϊόντα όπως: τραχανά, χειροποίητα ζυμαρικά και πίτες.

Όπως σήμερα, έτσι και στο παρελθόν η οικονομική ανάπτυξη του Λιβαδίου κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στηριζόταν στην ανάπτυξη της ημινομαδικής κτηνοτροφίας αλλά και της βιοτεχνίας των μάλλινων ειδών. Μάλιστα, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα τα κοπάδια του χωριού αριθμούσαν περίπου 180.000 ζώα. Τους χειμερινούς μήνες οι κτηνοτρόφοι κατευθύνονταν σε χειμαδιά τα οποία νοίκιαζαν από μουσουλμάνους τσιφλικάδες στις περιοχές της Ελασσόνας, Σερβίων και Κατερίνης. Ένας άλλος κλάδος με έντονη παρουσία και δράση συνδεδεμένος με την κτηνοτροφία ήταν το εμπόριο. Τις περισσότερες φορές οι τσελινγκάδες δρούσαν ταυτόχρονα και ως δραστήριοι κεφαλαιούχοι έμποροι, ενώ αργότερα το εμπόριο κέρδισε και ανθρώπους των γραμμάτων και των επιστημών. Περί τα τέλη του 18ου αιώνα εδραιώθηκε στην περιοχή μια ισχυρή ομάδα εμποροβιοτεχνών με αστικά χαρακτηριστικά, που συχνά τροφοδοτούσαν τις αγορές των παροικιών με προϊόντα παράγωγα της κτηνοτροφίας. Η βιοτεχνική παραγωγή των μάλλινων ειδών επιβεβαιώνεται το 1806 και από τον W. M. Leak, ο οποίος αναφέρει την παραγωγή σκληρών μάλλινων υφασμάτων, γνωστά και ως σκούτια, που προορίζονταν για την παραγωγή καπών. Τα σκούτια υφαίνονταν σε δύο χρώματα, μαύρο και άσπρο, με τραχειά εσωτερική όψη, τα οποία εξάγονταν κυρίως στη Βενετία και την Τεργέστη. Τη διακίνηση της συνολικής παραγωγής από τα βλαχοχώρια του Ολύμπου αναλάμβαναν οι έμποροι από τους Καλαρύτες. Η ετήσια τότε παραγωγή του Λιβαδίου ήταν 150 με 200 φορτώματα. Πέραν της κτηνοτροφίας και της βιοτεχνίας των μάλλινων, ο Leak αναφέρει ότι οι κάτοικοι καλλιεργούσαν και κάποια χωράφια, κατά κύριο λόγο με δημητριακά. Η γεωμορφολογική κατάσταση της περιοχής διαμόρφωνε και το μέγεθος της αγροτικής δραστηριότητας η οποία περιοριζόταν στην καλλιέργεια μικρών ημιορεινών χωραφιών λιγοστής απόδοσης. Η απασχόληση με τη γεωργία σταδιακά αυξήθηκε, κατά τον 19ο αιώνα, εξαιτίας του περιορισμού των μεγάλων τσελινγκάτων. Από τις διαθέσιμες πληροφορίες, φαίνεται ότι από το 1830 κάποιοι κεφαλαιούχοι ξεκίνησαν τις αγορές καλλιεργήσιμων εκτάσεων, στις χαμηλότερες περιοχές στα νότια του χωριού, ενώ το 1861, κατά την περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων (tanzimat) έγιναν συντονισμένες προσπάθειες για την αγορά περισσότερων κτημάτων. Κάτοικοι οι οποίοι αγόρασαν κτήματα στους πρόποδες του Τίταρου δημιούργησαν αγροκτηνοτροφικές

εγκαταστάσεις – αγροκτήματα, όπου αρχικά κατέβαιναν μόνο οι καλλιεργητές. Εκτός από τις παραπάνω ασχολίες, η αμπελουργία γνώρισε περιόδους σημαντικής ανάπτυξης και οι Λιβαδιώτες έφτασαν να καλλιεργούν ίσως μέχρι και 10.000 στρέματα αμπελώνων. Εντός των σημερινών ορίων της κοινότητας του Λιβαδίου τέτοιου είδους αγροτοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις αναπτύχθηκαν στις θέσεις «Κατίστα» και «Καλύβια» (Κουκούδης, 2001: 91-93).

Κατά την οθωμανική περίοδο, στις πλαγιές του Ολύμπου και των γύρω ορεινών περιοχών αναπτύχθηκαν μικροί σε αριθμό αλλά με έντονη δραστηριότητα, βλάχικοι οικισμοί, αποκομμένοι από τα βλαχοχώρια κατά μήκους της Πίνδου. Με το τέλος της επανάστασης του 1821 και στα μέσα του 19ου αιώνα, στην περιοχή του Ολύμπου υπήρχαν πέντε κύρια ορεινά βλαχοχώρια. Περί τα τέλη του 19ου και αρχών του 20ου αιώνα ξεκίνησε η σταδιακή κάθοδος του ορεινού πληθυσμού, κατά την οποία παγιώθηκαν νέες εγκαταστάσεις σε γειτονικούς πεδινούς οικισμούς (Κουκούδης, 2001: 63).

Ένα από αυτά τα βλαχοχώρια είναι και το Λιβάδι Ελασσόνας. Η ιστορία της ίδρυσης του Λιβαδίου δεν είναι γνωστή. Μερικοί υποστηρίζουν ότι κατέχει τη θέση της Δωδώνης που μνημονεύει ο Όμηρος. Σύμφωνα με την παράδοση, το Λιβάδι χτίστηκε στη σημερινή τοποθεσία όταν μια φοράδα γέννησε στην περιοχή των Αγίων Αναργύρων και οι Λιβαδιώτες θεώρησαν καλή την περιοχή για εγκατάσταση, ενώ σύμφωνα με τον Γάλλο περιηγητή ιστορικό και αρχαιολόγο L. Heuzey το Λιβάδι ιδρύθηκε τον 12ο αιώνα. Ο άγγλος περιηγητής συνταγματάρχης Leak υποστηρίζει ότι: «το Λιβάδι είναι αρχαία αποικία Βλάχων και γι αυτό αποκαλείται συνήθως Βλαχολίβαδο. Έχει 800 σπίτια. Το πλησίον της Ελασσόνας Βλαχολίβαδο φέρεται σαν το πιο μεγάλο από όλα»³⁰. Ο ίδιος περιηγητής γράφει ότι: «μολονότι βρίσκονται σε τοποθεσίες οι οποίες δεν παράγουν ούτε όσα χρειάζεται για διαβίωση ενός έως δύο μηνών, εντούτοις είναι οι μεγαλύτερες, οι τελειότερα διαρρυθμισμένες, και οι ακμαιότερες πόλεις της Ελλάδος»³¹. Σύμφωνα με τον Ε. Γκούμα στο χώρο του Λιβαδίου κινήθηκαν οι κάτοικοι γειτονικών οικισμών, των οποίων η ύπαρξη επιβεβαιώνεται από ευρήματα στη γύρω περιοχή, μετά την κατάληψη της Θεσσαλίας το 1423 από τον Τουραχάν Μπέη. Ερείπια πάντως αυτών των οικισμών υπάρχουν ως

³⁰ Βλ. W. M. Leak (1835). *Travels in Northern Greece*. London: J. Rodwell, τ. 3, 335.

³¹Βλ. W. M. Leak (1814). *Researches in Greece*. London: J. Booth, 372.

τις μέρες μας.³² Κάποιοι υποστηρίζουν πως ένας σημαντικός αριθμός Βλάχων προσφύγων από τα βλαχοχώρια της Πίνδου κατέφυγαν στο Λιβάδι, κυρίως με τα κύματα εξόδων τη χρονική περίοδο από το 1611 ως το 1659. Το στοιχείο που ενισχύει την υπόθεση αυτή είναι η εγκατάσταση προσφύγων από το Κατάφυτο (Κότορι) Ασπροποτάμου, γεγονός που δεν αποκλείει τη μετανάστευση και από άλλα βλαχοχώρια της Πίνδου. Μάλιστα, οι πρόσφυγες αυτοί δημιούργησαν μια ομώνυμη συνοικία η οποία ταυτίζεται με τη σημερινή συνοικία των Αγίων Αναργύρων. Εξαιτίας της μετοίκησης αυτής συμπεραίνουμε ότι το Λιβάδι ενδεχομένως να κατείχε ισχυρή θέση ανάμεσα στους υπόλοιπους οικισμούς. Κατά το πρώτο μισό του 17ου αιώνα, εξαιτίας της μεταφοράς της έδρας της επισκοπής Πέτρας, λέγεται ότι κάποιοι κάτοικοί της μετακινήθηκαν στο Λιβάδι. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή τελεί υπό αμφισβήτηση, καθώς δεν είναι γνωστό εάν ο παλιός οικισμός της Πέτρας ήταν βλάχικος ή γραικικός. Αξίζει να αναφερθεί η ύπαρξη αρκετών οικογενειών γραικικής καταγωγής, οι οποίες μάλλον προερχόταν από χωριά των περιοχών Ελασσόνας, Σερβίων και Δεσκάτης. Περί τα τέλη του 19ου αιώνα προστέθηκαν και κάποιες οικογένειες ερχόμενες από τη Σαμαρίνα, αλλά και από το γειτονικό Νεοχώρι (Κουκούδης, 2001: 75-81).

Ένας από τους παράγοντες που συνέδραμαν στην εξέλιξη του Λιβαδίου, αλλά και των βλαχοχωρίων της περιοχής του Ολύμπου ήταν ο θεσμός των αρματολικιών³³. Τα αρματολίκια ήταν αυτοδιοικούμενες περιοχές με περιορισμένη παρέμβαση της οθωμανικής εξουσίας, πράγμα που λειτούργησε θετικά στην ανάπτυξη των οικισμών και των κατοίκων, ενώ το καθεστώς σχετικής ανεξαρτησίας τους επέτρεψε την συμμετοχή τους στα επαναστατικά κινήματα που συνέβησαν αργότερα. Το αρματολίκι της περιοχής του Ολύμπου εικάζεται πως ιδρύθηκε τα τέλη του 15ου αιώνα, ίσως το 1486, ενώ ο πρώτος αρματολός αναφέρεται πως ήταν ο Καραμιχάλης. Φημισμένοι αρματολοί γεννήθηκαν στο Λιβάδι και στην ευρύτερη περιοχή του Ολύμπου. Ένας εξ αυτών ήταν ο Πάνος Ζήδρος ο οποίος έδρασε μεταξύ των ετών 1700 και 1770. Υπό την ηγεσία του συμμετείχαν κι άλλα γνωστά πρωτοπαλίκαρα και γνωστοί αρματολοί/αγωνιστές, όπως: ο Πάνος Τσάρας, ο Γκέκας, ο Σύρος, ο Τόσκας και οι Λαζαίοι. Ο Γεροζήδρος ήταν αυτός που ξεσήκωσε τους Βλάχους του Ολύμπου, ενώ συμμετείχε μαζί με τους Λαζαίους και άλλους στην επαναστατική κίνηση των

³² Βλ. <https://www.vlahoi.net/historical-elements> (τελευταία ανάκτηση, 13-5-2020).

³³ Βλ. Α. Ι. Κουκούδης (2001). *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 81.

Ορλωφικών. Η σημαντικότερη, ίσως μορφή που έχει γεννηθεί στο Λιβάδι είναι ο Γεωργάκης Ολύμπιος, από τους γνωστότερους πολεμιστές της εποχής. Πολέμησε τον Αλή Πασά στις αρχές του 19ου αιώνα, ενώ συμμετείχε και στην εθνική επανάσταση των Σερβών. Κατευθύνθηκε στη Μολδοβλαχία και μυήθηκε στη Φιλική Εταιρία. Συνέβαλε στην έναρξη της ελληνικής επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και έγινε ένας από τους πρώτους ήρωες της ελληνικής επανάστασης του 1821. Πέθανε ανατινάζοντας το μοναστήρι του Σέκου στα Καρπάθεια όρη, μαζί με τον Βλάχο αγωνιστή Γεώργιο Φαρμάκη. Με την έναρξη της Επανάστασης το Λιβάδι έγινε το κέντρο της επαναστατημένης ευρύτερης περιοχής του Ολύμπου, κηρύσσοντας τη συμμετοχή του στις 8 Μαρτίου 1822.³⁴ Εξαιτίας της έντονης δράσης το Λιβάδι βίωσε και τα αντίποινα των Οθωμανών, που δεν ήταν όμως τόσο καταστροφικά σε σύγκριση με γύρω περιοχές. Ξεσηκωμός οργανώθηκε και πάλι στην περιοχή, συμμετέχοντας στην επανάσταση του 1854, ενώ η επόμενη σημειώθηκε το 1878. Το τελευταίο κίνημα εξαπλώθηκε στις ευρύτερες περιοχές Ολύμπου και Πιερίας έχοντας ως κύριο εκφραστή τον Αθανάσιο Αστερίου το οποίο όμως, καταπνίχθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το Λιβάδι είχε κομβικό ρόλο και στον Μακεδονικό Αγώνα λειτουργώντας ως κέντρο ανεφοδιασμού. Πολλοί ήταν οι κάτοικοι του Λιβαδίου που επάνδρωσαν τα ανταρτικά σώματα των μακεδονομάχων. Οι Βλαχολιβαδιώτες της Θεσσαλονίκης, όμως, ήταν αυτοί που στάθηκαν ως αρωγοί στις προσπάθειες των ελληνικών προξενικών αρχών για τη διεξαγωγή του αγώνα τόσο εντός πόλης όσο και στην μακεδονική ενδοχώρα. Η απελευθέρωση του Λιβαδίου επήλθε, ύστερα από πολλά αποτυχημένα κινήματα και εξεγέρσεις, στις 10 Οκτωβρίου του 1912 (Κουκούδης, 2001: 15-88).

Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, από το 1942, άνθρωποι της περιφέρειας «Ρωμαϊκής Λεγεώνας»³⁵ » έκαναν προσπάθειες προσέγγισης των Λιβαδιωτών, όπως αντίστοιχα συνέβη και σε άλλα βλαχοχώρια της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Καθώς το χωριό προέβαλε αντίσταση βρέθηκε στο στόχαστρο της «Λεγεώνας» και των ιταλικών δυνάμεων κατοχής. Ιταλοί αλλά και μέλη της οργάνωσης έκαναν ληστρικές επιδρομές στο χωριό, αποσπώντας δια της βίας αποθέματα τροφίμων και ρουχισμού, όπως συνέβη για παράδειγμα την 19η Νοεμβρίου του 1942 και την 21η Ιανουαρίου του 1943. Όταν το χωριό πέρασε σε

³⁴ Βλ. <https://www.livadi.gr/> (τελευταία ανάκτηση, 13-5-2020).

³⁵ Για τη Ρωμαϊκή Λεγεώνα (1941-1943) ή Λεγεώνα των Βλάχων ή Βλάχικη Λεγεώνα ή Ρουμανική Λεγεώνα (Ιούλιος 1941- Σεπτέμβριος 1943), βλ. κεφάλαιο 2.4 της παρούσας εργασίας.

γερμανική κατοχή, συγκεκριμένα την 3η Ιουλίου του 1943, σπίτια λεηλατήθηκαν, κάηκαν τα 300 από αυτά, θανατώθηκε πλήθος ανθρώπων ανεξαιρέτως φύλου και ηλικίας. Ύστερα από λίγο χρονικό διάστημα, στις 18 Ιουλίου, οι βιαιότητες συνεχίστηκαν, κάηκαν άλλα 250 σπίτια, και άλλα τόσα καταστράφηκαν. Οι επιθέσεις αυτές οδήγησαν τους κατοίκους του χωριού να αναζητήσουν ένα καλύτερο μέλλον κι έτσι πολλοί κατευθύνθηκαν προς την Κατερίνη. Συνολικά, οι επιθέσεις Γερμανών και Ιταλών κόστισαν τη ζωή σε περισσότερους από 30 Λιβαδιώτες, ενώ αυτοί που παρέμειναν καταστράφηκαν οικονομικά. Η απελευθέρωση δεν επέφερε την ηρεμία διότι οι ένοπλες εμφύλιες αντιπαραθέσεις έφεραν τους κατοίκους να βρίσκονται στο στόχαστρο των γεγονότων που σημειώθηκαν στον Όλυμπο. Από το 1950 και έπειτα, άρχισαν να επιστρέφουν εκείνοι που είχαν αποκοπεί για πάνω από 10 χρόνια και σταδιακά επήλθε η ηρεμία στο χωριό (Κουκούδης, 2001: 98-99).

3.2. Πληθυσμιακές μετακινήσεις και δημογραφικά στοιχεία

Τη χρονική περίοδο του 1805 έως και το 1815 εξαιτίας της αντιπαράθεσης του Αλή Πασά με τους αρματολούς του Ολύμπου, η οικονομική κατάσταση των Λιβαδιωτών ήταν σε ιδιαίτερα άσχημη κατάσταση η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον εκπατρισμό 80-100 οικογενειών και την αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης στην Ανατολική Μακεδονία. Το δρόμο της φυγής πήραν κυρίως οικογένειες εύπορων εμποροβιοτεχνών, αλλά και πολεμιστών, μετά από το 1813. Πολλοί εξ αυτών κινήθηκαν με τα κοπάδια τους στα ορεινά του Παγγαίου και της Κερκίνης, ενώ οι περισσότεροι τελικώς εγκαταστάθηκαν στην Ηράκλεια των Σερρών και σε άλλα κεφαλοχώρια. Ορισμένοι κλέφτες και αρματολοί έφυγαν με τις οικογένειές τους προς την Ανατολική Μακεδονία. Τα κύματα των εξόδων προς την Ανατολική Μακεδονία και τις γύρω περιοχές συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια των επαναστατικών και μετεπαναστατικών χρόνων. Ύστερα από το τέλος της επανάστασης και την ίδρυση του νεοσύστατου κράτους της Ελλάδας, δεν ήταν λίγοι οι πολεμιστές των βλαχοχωριών του Ολύμπου που εγκαταστάθηκαν μαζί με τις οικογένειές τους στην Αταλάντη, στη Νέα Πέλλα και στη Φθιώτιδα (120 και 260 οικογένειες στις δυο τελευταίες περιοχές αντίστοιχα) (Κουκούδης, 2001: 99-100).

Από τον 19ο αιώνα οι Λιβαδιώτες δημιούργησαν τις δικές τους κοινότητες που αναπτυσσόταν σταδιακά στην Κατερίνη, τα Σέρβια, τη Θεσσαλονίκη, την Ελασσόνα και τη Λάρισα. Μικρότερες ομάδες και μεμονωμένα άτομα

εγκαταστάθηκαν στη Βόρεια Μακεδονία (σημερινή επίσημη ορολογία για την πΓΔΜ) στις περιοχές Βελεσσά και Γευγελή. «Οι Λιβαδιώτες οδηγήθηκαν στη δημιουργία και την ανάπτυξη παροικιών στα γειτονικά διοικητικά και εμπορικά κέντρα αναζητώντας καλύτερες και ασφαλέστερες συνθήκες για την ανάπτυξη των εμποροβιοτεχνικών δραστηριοτήτων τους. Σε όλες τις πόλεις ενίσχυσαν πληθυσμιακά τις ελληνορθόδοξες κοινότητες και έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις τους. Τα κύματα εξόδων προς αυτές τις παροικίες διογκώνονταν κάθε φορά που κάποια πολεμικά γεγονότα (1813, 1821, 1854, 1878) ή ληστρικές επιθέσεις έθεταν σε κίνδυνο τις δραστηριότητές τους (Κουκούδης, 2001: 100-102).

Έναν αιώνα αργότερα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του γλωσσολόγου G. Weigand, ο οποίος πέρασε από το χωριό πριν το 1888, περισσότεροι Λιβαδιώτες υπήρχαν στην Κατερίνη, τη Θεσσαλονίκη και σε άλλες παροικίες παρά στο ίδιο το χωριό. Μάλιστα, παραθέτει και αριθμητικά στοιχεία σύμφωνα με τα οποία: 1.500 Λιβαδιώτες κατοικούσαν στην Κατερίνη, 400 στα Σέρβια, 80 στην Ελασσόνα και ένας αρκετά μεγάλος αριθμός, ίσως 3.000 άτομα στη Θεσσαλονίκη (Κουκούδης, 2001: 102).

Τον 19ο μέχρι τις αρχές 20ου αιώνα η κατάσταση είχε διαμορφωθεί ως εξής: στις παροικίες της Κατερίνης και της Ελασσόνας υπήρχαν δυο ομάδες Λιβαδιωτών, αυτοί που εγκαταστάθηκαν οριστικά εκεί, δίχως όμως να αποκοπούν από το Λιβάδι, και εκείνοι οι οποίοι κατέβαιναν στις πόλεις για τη χειμερινή περίοδο. «Στα 1905, στη στατιστική του Πατριαρχείου για τους βλάχικους πληθυσμούς της επικράτειάς του, αναφέρονται 25 βλάχικες οικογένειες στην Ελασσόνα. Σχεδόν στο σύνολό τους, οι οικογένειες αυτές προέρχονταν από το Λιβάδι και ήταν μόνιμα εγκατεστημένες εκεί» (Κουκούδης, 2001: 104).

Από τα 1895 είχε ξεκινήσει κύμα μεταναστεύσεων προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Στο διάστημα μεταξύ του 1909 και του 1912 η μετανάστευση νέων ανδρών γινόταν όλο και πιο μαζικά και πάνω από 400 νέοι έφυγαν προς την Αμερική αναζητώντας καλύτερη τύχη και οικονομική αποκατάσταση, αλλά και εξ αιτίας της υποχρεωτικής στράτευσης που επεβλήθη από τους Νεότουρκους σε μη μουσουλμάνους, την οποία ήθελαν να αποφύγουν. Μεγάλος αριθμός των μεταναστών εγκαταστάθηκε στην πόλη Μάντσεστερ της Νέας Αγγλίας. Το 1903 ίδρυσαν σωματείο με τίτλο «Φιλόπτωχος Αδελφότης των εν Αμερική

Λιβαδιωτών», το οποίο μετονομάστηκε το 1907 σε «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Λιβαδιωτών». Το σωματείο είχε ιδιαίτερη σημασία και ανέπτυξε σημαντικότερη δράση. Έως και μετά τον Εμφύλιο συνεισέφεραν στον τόπο τους οικονομικά, κάνοντας δωρεές ειδικά στον τομέα της εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα, το 1904 δώρισαν 840 οθωμανικές λίρες (3.932 δολάρια) για την ανέγερση σχολικών κτηρίων. Εντός των ελληνικών συνόρων, οι Λιβαδιώτες ίδρυσαν συλλόγους και σωματεία με την κοινή επωνυμία «Γιωργάκης Ολύμπιος» (Κουκούδης, 2001: 104-105).

Το 1806 ο W. M. Leake κάνει αναφορές για πάνω από 700 σπίτια στο Λιβάδι λέγοντας πως ήταν το μεγαλύτερο βλαχοχώρι της εποχής, ακόμη και από εκείνο του Μετσόβου. Όσο για το Λιβάδι στα μέσα του 19ου αιώνα, ο Π. Αραβαντινός το χαρακτηρίζει ως κωμόπολη με 600 οικογένειες. Το 1860 ο L. Heuzey αναφέρει 400 σπίτια, ενώ ο Barth το 1865 ανεβάζει τον αριθμό τους στα 600. Όσο για το 1882 ο Σχοινάς αναφέρει 600 οικογένειες (3.000 περίπου κάτοικοι). Στη στατιστική του Rubin- Μαργαρίτη (1894-1913) αναφέρονται 8.000 κάτοικοι. Σύμφωνα με τον G. Weigand, την περίοδο ακμής του το Λιβάδι είχε 8.000 κατοίκους. Γύρω στα 1895, οι κάτοικοι κατά τους θερινούς μήνες ανέρχονταν στους 3.000 ενώ τους χειμερινούς μειώνονταν στους 2.000. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως για το έτος 1905 αναφέρει 650 οικογένειες, παραπάνω από 3.250 ανθρώπους. Από τα στατιστικά στοιχεία του προξενείου Ελασσόνας προκύπτει ότι το 1905 ο πληθυσμός ανέρχονταν στους 3.480 ανθρώπους. Στην πρώτη επίσημη ελληνική απογραφή του 1913 αναφέρονται 2.723 κάτοικοι. Τη χρονιά του 1940 υπήρχαν: 3.200 κάτοικοι, το 1951: 3.600 κάτοικοι, το 1961: 3.700 κάτοικοι, το 1971: 4.172 κάτοικοι, το 1981: 3.160 κάτοικοι και το 1991 οι κάτοικοι ανέρχονταν σε 2.882 άτομα (Κουκούδης, 2001: 106). Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο πληθυσμός των μόνιμων κατοίκων ανέρχεται στους 2.244, ενώ ο αριθμός τους αυξάνεται κατά τους θερινούς μήνες.

3.3. Εισαγωγικά στοιχεία για την έρευνα

Στην πρώτη φάση της έρευνας συνέταξα ένα ερωτηματολόγιο, το οποίο χρησίμευσε ως οδηγός κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με κατοίκους του Λιβαδίου Ελασσόνας. Οι ερωτήσεις ξεκινούσαν με κάποιες βασικές πληροφορίες, το φύλο, τον τόπο γέννησης των συνεντευξιζόμενων αλλά και των γονέων τους, την ηλικία, όπως και το επίπεδο εκπαίδευσης. Εν συνεχεία, οι ερωτήσεις αποσκοπούσαν

στη διερεύνηση της σχέσης των ερωτώμενων με τη βλάχικη γλώσσα, όπως για παράδειγμα αν είναι ενεργοί/ες ομιλητές/τριες της βλάχικης, αν την κατανοούν και για ποιους λόγους επιλέγουν ή όχι να τη χρησιμοποιήσουν κατά τη διάρκεια των επαφών τους με άλλους ομιλητές/τριες. Στη συνέχεια, οι ερωτήσεις σχετίζονταν με το επίπεδο γνώσης της γλώσσας εξακριβώνοντας αν και σε ποιο βαθμό οι ερωτώμενοι/νες γνωρίζουν βλάχικα τραγούδια και αν τα τραγουδούν. Προχωρώντας, μας ενδιέφερε να μάθουμε την προσωπική άποψη των ερωτώμενων πάνω στο ζήτημα της επιβίωσης της βλάχικης ή της γλωσσικής εξαφάνισής της. Τους/τις ζητήθηκε επίσης, να αφηγηθούν κάποιο περιστατικό χρήσης της βλάχικης γλώσσας κατά το οποίο τους δημιουργήθηκε κάποιο έντονο συναίσθημα. Οι ερωτήσεις σε αυτό το κομμάτι της συνέντευξης είχαν ως στόχο τη διερεύνηση της συναισθηματικής σχέσης των ερωτώμενων με τη γλώσσα, με άλλα λόγια τι σημαίνει για αυτούς/ες να μιλούν τα βλάχικα. Τέλος, η συνέντευξη τελείωνε με ερώτηση σχετικά με τη στάση των ομιλητών/τριων απέναντι στην ελληνική γλώσσα.

Ο αριθμός των συνεντευξιαζόμενων ανέρχεται στους 5 άντρες και 15 γυναίκες. Οι ηλικίες κυμαίνονται μεταξύ 34 και 90 ετών. Σημειώνεται ότι η απουσία ατόμων μικρότερης ηλικίας οφείλεται στις συνθήκες που επέβαλε η πανδημία του Covid 19, οι οποίες εμπόδισαν τη μετάβασή μου στο Λιβάδι και την πραγματοποίηση των συναντήσεων με ομάδες νέων. Πιο αναλυτικά, οι ηλικίες των αντρών ανήκουν στις ομάδες των 90, 85, 83, 70 και 57 ετών και οι ηλικίες των γυναικών ανήκουν στις ομάδες των 83, 82, 73, 68, 67, 60, 57, 55, 35 και 34 ετών. Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων, στην πλειοψηφία τους είναι αναλφάβητοι ή απόφοιτοι κάποιων τάξεων του δημοτικού. Συγκεκριμένα, οι τέσσερις είναι αναλφάβητοι ή πρόλαβαν να τελειώσουν τις πρώτες τάξεις του δημοτικού διακόπτοντας στη συνέχεια τη φοίτησή τους κυρίως λόγω του πολέμου. Οι ηλικίες αυτών είναι: 90, 85, 83, και 82 ετών. Στο δείγμα μας, οι απόφοιτοι δημοτικού είναι έξι και οι ηλικίες τους είναι: 83, 73X2, 68, 67 και 60 ετών. Μια συνεντευξιαζόμενη, 55 ετών, είναι απόφοιτη γυμνασίου, δύο άτομα, 35 και 57, ετών είναι απόφοιτοι λυκείου και δύο ακόμη οι οποίοι είναι απόφοιτοι Α.Ε.Ι/ Τ.Ε.Ι, 34 και 57 ετών αντίστοιχα. Οι περισσότεροι από τους συνεντευξιαζόμενους γεννήθηκαν και διαμένουν στο Λιβάδι, όμως υπάρχουν και περιπτώσεις που ο τόπος γέννησης ή διαμονής είναι διαφορετικός. Συγκεκριμένα, τρεις διαμένουν μόνιμα στην Κατερίνη ενώ έχουν γεννηθεί στο Λιβάδι, ένας διαμένει

μόνιμα στη Θεσσαλονίκη αν και έχει γεννηθεί στο Λιβάδι και μία περίπτωση όπου ο τόπος γέννησης είναι στη Λάρισα, αλλά ο τόπος διαμονής είναι το Λιβάδι.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο Λιβάδι, σε δημόσιους χώρους ή στα σπίτια των συνομιλητών μου αφού προηγουμένως τους εξήγησα το θέμα της έρευνάς μου, τους λόγους για τους οποίους επέλεξα να κάνω συνεντεύξεις, τον τρόπο διεξαγωγής των συνεντεύξεων, με ποιον τρόπο και που θα χρησιμοποιηθούν τα δεδομένα των συνεντεύξεων ζητώντας στο τέλος τη συναίνεσή τους. Όλοι οι ερωτώμενοι/ες δέχτηκαν με χαρά να απαντήσουν στις ερωτήσεις και κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων δεν υπήρξε κάποια απρόοπτη συνθήκη που θα μπορούσε να διακόψει τη διαδικασία. Όλες οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν κανονικά, μέσα σε ένα κλίμα εμπιστοσύνης και το χρονικό διάστημα της κάθε συνέντευξης δεν ξεπέρασε τα όρια αντοχών των ερωτώμενων.

3.4. Ανάλυση των δεδομένων από τα ερωτηματολόγια

Για να είναι πιο εύκολη η ανάλυση των δεδομένων, χώρισα τις συνεντεύξεις σε δυο ομάδες με βάση τις ηλικίες. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τις ηλικίες από 67 έως 90 ετών, και η δεύτερη τις ηλικίες από 34 έως 60 ετών. Κατ' αυτόν τον τρόπο σύγκρινα τις απαντήσεις των συνεντευξιαζομένων στις αντίστοιχες ερωτήσεις. Στην πρώτη ερώτηση η οποία ήταν: «Σε ποιες περιπτώσεις μιλάτε βλάχικα», οι απαντήσεις που δόθηκαν από την πρώτη ομάδα ήταν οι εξής:

- όταν μιλάμε με συνομιλήκους
- όταν μιλάμε με άλλους Λιβαδιώτες (αναφέρθηκαν και ως πατριώτες)
- όταν μιλάμε με μεγαλύτερους
- τα μιλάμε στην καθημερινότητά μας
- όταν ερχόμαστε στο Λιβάδι
- όταν θέλουμε να πούμε κάποιο μυστικό μπροστά στα παιδιά ή τα εγγόνια μας που δεν γνωρίζουν βλάχικα.

Έλαβα πολλές απαντήσεις οι οποίες συχνά μου έδιναν πληροφορίες για τη σχέση των νεότερων με τη γλώσσα όπως: «με τα παιδιά μας και τα εγγόνια μιλάμε κυρίως

ελληνικά, ενίοτε τα καταλαβαίνουν αλλά δεν τα μιλάνε, τα καταλαβαίνουν αλλά μιλάνε σπάνια, καταλαβαίνουν αλλά δε τα μιλάνε καλά».

Στη δεύτερη ερώτηση: «Γιατί προτιμάτε τα βλάχικα ως μέσο επικοινωνίας» κάποιοι απάντησαν ότι μιλούν και τις δυο γλώσσες (ελληνικά και βλάχικα) και πως είναι το ίδιο εύκολο, ενώ οι περισσότεροι, ιδίως από τις ηλικίες των 70 και άνω, απάντησαν «πως τα προτιμούν λόγω συνήθειας», «πως βγαίνει αυτόματα», «πως είναι πιο εύκολη γλώσσα», πως «επειδή είναι η γλώσσα με την οποία μεγάλωσαν (την χαρακτήριζαν ως ‘η γλώσσα τους’)», «επειδή την ξέρουν καλά», «επειδή εκφράζονται καλύτερα» και, τέλος, «επειδή θέλουν να πουν κάποια αστεία».

Στην τρίτη ερώτηση: «Ακούτε βλάχικα τραγούδια;» οι περισσότεροι απάντησαν πως «ναι υπάρχουν και τα ακούω», ορισμένοι απάντησαν πως «προσπαθώ να ακούω επειδή τα αγαπάω», άλλοι πως «τα ακούω αλλά δε τα καταλαβαίνω καλά», ενώ κάποιοι είπαν ότι «πλέον δεν ακούν» ή ότι «τα έχουν ξεχάσει».

Στην τέταρτη ερώτηση η οποία συνδέεται με την τρίτη: «Από πού τα ακούτε/ έχετε ακούσει;» απάντησαν πως τα έχουν ακούσει από τους γονείς και τους παππούδες τους και σε γάμους ή πανηγύρια, ενώ σήμερα τα ακούν σε ανταμώματα, εκδηλώσεις πολιτιστικών συλλόγων, στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο, σπάνια σε γάμους και πανηγύρια.

Στην πέμπτη ερώτηση: «Θέλετε τα παιδιά σας να γνωρίζουν τα τραγούδια αυτά;» η πλειοψηφία απάντησε πως θα ήθελαν αλλά πλέον τα παιδιά και τα εγγόνια τους δεν δίνουν τόση σημασία είτε γιατί έχουν άλλες ασχολίες, είτε γιατί δεν το συνηθίζουν. Κάποιοι απάντησαν πως δεν θα ήθελαν να γνωρίζουν τα τραγούδια αυτά διότι δεν θα χρειαστούν κάπου, ενώ άλλοι πως τα παιδιά σήμερα αποκλείεται να τα γνωρίζουν.

Η έκτη ερώτηση που ζητούσε την προσωπική άποψη των ερωτηθέντων: «Πιστεύετε πως η βλάχικη γλώσσα αλλοιώνεται ή ξεχνιέται; Κι αν ναι, γιατί;» οι απαντήσεις έτειναν προς το «ίσως ναι». Πιο αναλυτικά, απάντησαν πως «σιγά σιγά ναι», «τα παιδιά μας ναι μεν τα καταλαβαίνουν αλλά τα μιλάνε ελάχιστα, έτσι τα εγγόνια δε θα τα καταλαβαίνουν», πως «η γλώσσα των νέων δε ‘γυρίζει αυτόματα στα βλάχικα’», πως «αν δεν τα μιλούν οι γονείς στο σπίτι, θα ξεχαστούν», πως «οι νέοι δεν ενδιαφέρονται πια για τη γλώσσα», πως «αν οι νέοι που έχουν μείνει στα

χωριά δεν την ξεχάσουν, τότε η γλώσσα θα διατηρηθεί σε αντίθεση με αυτούς που έχουν μεγαλώσει στις πόλεις οι οποίοι με τον καιρό θα την ξεχάσουν». Ακόμη, κάποιοι υποστήριξαν πως ούτε οι παππούδες μιλάνε πια τόσο τα βλάχικα, διότι συνήθισαν με τα ελληνικά. Κάποιος απάντησε πως «η γλώσσα θα χαθεί σίγουρα καθώς δεν την βοηθάει το κράτος», ενώ από την άλλη πλευρά, υπήρξε μια απάντηση σύμφωνα με την οποία «η γλώσσα θα διατηρηθεί γιατί γίνονται προσπάθειες από επιστήμονες».

Συνεχίζοντας στην έβδομη ερώτηση: «Πώς νοιώθετε όταν τα μιλάτε», την ώρα της συνέντευξης μπορούσε κανείς να καταλάβει τη σχέση που έχουν με τη γλώσσα, και αυτό γιατί το ύφος της ομιλίας και του προσώπου «χαλάρωνε». Μερικοί από τους ερωτώμενους ανέφεραν πως αισθάνονται κάπως διαφορετικά, «σα να είναι από χωριό, όχι πρωτευουσιάνοι», πως έρχονται σε επαφή με τις ρίζες τους, θυμούνται το παρελθόν, τους προγόνους τους και «μαλακώνει η γλώσσα τους», νιώθουν περηφάνεια για την καταγωγή τους. Αρκετά συχνά μάλιστα, άκουσα τη φράση «νιώθουμε περήφανοι που ήμαστε Βλάχοι από το Λιβάδι». Άλλοι θεωρούν πως «είναι αρκετά χρήσιμο να γνωρίζεις μια παραπάνω γλώσσα». Η απάντηση που τράβηξε την προσοχή μου και ενδιαφέρθηκα να μάθω περισσότερα στοιχεία είναι η εξής: «δεν αισθάνομαι κάτι ιδιαίτερο, αν μιλήσω με παππούδες του χωριού θα πω μια φράση για το καλαμπούρι». Ο συγκεκριμένος συνεντευξιαζόμενος έχει γεννηθεί στο Λιβάδι, το οποίο είναι επίσης ο τόπος γέννησης του πατέρα του, αλλά ο τόπος καταγωγής της μητέρας του είναι η Κωνσταντινούπολη. Επομένως, αυτό που τον διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους συνεντευξιαζόμενους, είναι ότι η μητέρα του, λόγω καταγωγής, δε μιλούσε καθόλου βλάχικα. Μάλιστα, στη συνέντευξή του αναφέρει πως «εγώ στο σπίτι μου δε μιλάω ποτέ βλάχικα. Ούτε με τους γονείς μου μιλούσαμε. Τα βλάχικα που έμαθα τα έμαθα απ' έξω. Η μάνα μου επειδή ήταν προσφυγοπούλα δε τα μιλούσε, μόνο τα καταλάβαινε». Έτσι επομένως, δικαιολογείται ο διαφορετικός δεσμός που υπάρχει με τη γλώσσα. Μελετώντας τις συνεντεύξεις διέκρινα ότι κάποιοι από αυτούς που έχουν φύγει από το Λιβάδι και το επισκέπτονται ωστόσο κατά διαστήματα, αλλά και ορισμένοι μόνιμοι κάτοικοι, εξέφρασαν συναισθήματα ντροπής σε πολύ ειδικές όμως περιπτώσεις, όπως αυτή: «Μ' αρέσει πολύ να μιλάω βλάχικα, μα άμα μιλήσω σε κάποιον που δεν τα ξέρει νιώθω ντροπή, γιατί φοβάμαι μη νομίζει ότι τον κοροϊδεύω».

Στην όγδοη ερώτηση: «Τι σημαίνουν για εσάς τα βλάχικα;» μου απάντησαν πως «η πατρίδα μου είναι το Λιβάδι και η γλώσσα μου τα βλάχικα», πως «είναι κομμάτι της ζωής τους», για πολλούς «είναι η γλώσσα που μάθανε πριν μάθουν τα ελληνικά, θυμούνται τους προγόνους τους μέσω αυτής», και φυσικά, για πολλούς «είναι αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας».

Στην τελευταία ερώτηση: «Σε ποια περίπτωση θα πρέπει να μιλήσετε οπωσδήποτε στα ελληνικά;» η συχνότερη απάντηση ήταν «με όσους δεν γνωρίζουν βλάχικα», «σε δημόσιες υπηρεσίες», «σε ότι αφορά τη ζωή εκτός χωριού». Παρατήρησα ότι οι συνεντευξιαζόμενοι των ηλικιών 70 και άνω ανέφεραν πως προτιμούν να μιλούν βλάχικα, τα ελληνικά δεν τους αρέσουν τόσο πολύ και έχουν την αίσθηση του «πρέπει» όταν πρόκειται για τα ελληνικά. Ίσως, η στάση αυτή να οφείλεται στα βιώματα που είχαν στα μαθητικά τους χρόνια, στις τάξεις έστω που πρόλαβαν να φοιτήσουν. Ήταν αρκετοί αυτοί που μου μίλησαν για τη στάση των δασκάλων απέναντι στη βλάχικη γλώσσα. Χαρακτηριστικά, ο γηραιότερος σε ηλικία συνεντευξιαζόμενος μου είπε ότι «στο σχολείο, μας απαγόρευαν να μιλάμε βλάχικα. Όταν βγαίναμε έξω ναι, αλλά μέσα σε κλειστό χώρο οι δάσκαλοι μας απαγόρευαν, ήταν με τη βίτσα στο χέρι». Οι περιγραφές του συμπίπτουν με τις περιγραφές ενός άλλου ερωτώμενου, 70 ετών, ο οποίος μου περιέγραψε, παρόλη την ηλικιακή χρονικά απόσταση μεταξύ τους, την ίδια ακριβώς συμπεριφορά από την πλευρά του δασκάλου.

Προχωρώντας στην επόμενη ομάδα ηλικίας 34 έως 60 ετών, έγιναν ακριβώς οι ίδιες ερωτήσεις με την ίδια σειρά. Στην πρώτη ερώτηση: «Σε ποιες περιπτώσεις μιλάτε βλάχικα;» μου απάντησαν:

- στην καθημερινότητά μας,
- όσο ζούσαν γονείς/ πεθερικά μιλούσαμε περισσότερο,
- όταν μιλάμε με ηλικιωμένους,
- τα πρώτα χρόνια που δε γνώριζαν πολύ καλά ελληνικά,
- όταν θέλουν να πουν κάποιο μυστικό,
- όταν θέλουν να πουν κάτι αστείο με τους φίλους.

Στη δεύτερη ερώτηση: «Γιατί προτιμάτε τα βλάχικα ως μέσο επικοινωνίας;» μου απάντησαν «γιατί νιώθουν ότι έτσι συνδέονται με τον τόπο τους, με την παράδοσή

τους», γιατί, κυρίως για τους μόνιμους κάτοικους, «τους βγαίνει με μεγαλύτερη ευκολία να μιλήσουν βλάχικα, είτε λόγω συνήθειας, είτε επειδή νιώθουν πως είναι ένα ξεχωριστό γνώρισμα», ακόμα και ότι «νιώθουν ισότιμες τις δύο γλώσσες και μιλούν το ίδιο τα ελληνικά και τα βλάχικα».

Συνεχίζοντας, στην τρίτη ερώτηση: «Ακούτε βλάχικα τραγούδια;» οι απαντήσεις έχουν ως εξής: «Ακούν σπάνια», «καταλαβαίνουν ελάχιστα», «εάν ακούν, ακούν μόνο από τους παππούδες τους είτε δεν ακούν καθόλου».

Η τέταρτη ερώτηση που συσχετίζεται με την προηγούμενη: «Πού ακούτε τα τραγούδια αυτά;» δόθηκαν οι ίδιες απαντήσεις με την προηγούμενη ομάδα. Ανέφεραν πως τα ακούν στο ραδιόφωνο, σε ανταμώματα και σε κοινωνικές εκδηλώσεις. Ερωτήθηκαν επίσης, «εάν θέλουν να γνωρίζουν τα παιδιά τους αυτά τα τραγούδια;» και απάντησαν πως «θα ήταν καλό να προσπαθήσουν να τα μεταδώσουν στις επόμενες γενιές», ότι «δεν υπάρχει λόγος να χαθούν», ανέφεραν όμως «ότι κάτι τέτοιο δεν είναι πιθανό να συμβεί λόγω αλλαγής συνηθειών».

Στην έκτη ερώτηση αναφορικά με το αν πιστεύουν πως η βλάχικη γλώσσα αλλοιώνεται ή ξεχνιέται, έλαβα τις εξής απαντήσεις: «ενδεχομένως ναι, διότι πλέον οι νέοι αποφεύγουν να τα μιλούν», πως «η γλώσσα έχει αρχίσει να ξεφτίζει καθώς δεν είναι γραπτή γλώσσα, ούτε έχει κάποια χρήση εκτός Λιβαδίου». Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αυτής της ομάδας μου ανέφεραν ότι ίσως να χαθεί γιατί πια οι νέοι δεν μιλάνε τη γλώσσα σωστά, την «ανακατεύουν» με την ελληνική. Μία από τις απαντήσεις ήταν πως «όχι δε θα χαθεί γιατί εάν εμείς εξακολουθούμε να δίνουμε σημασία στη γλώσσα, τότε θα διατηρηθεί». Πάνω στην ίδια ερώτηση κάποιος απάντησε πως «θα την μιλάνε ίσως μόνο οι μόνιμοι κάτοικοι, αυτοί που φεύγουν τα ξεχνάνε ευκολότερα, αλλά και πάλι, οι παππούδες πεθαίνουν, στα χωριά μένει λίγος κόσμος, και πια υπάρχουν άλλα ενδιαφέροντα».

Στην επόμενη ερώτηση κλήθηκαν να απαντήσουν «τι σημαίνει για εσάς να μιλάτε βλάχικα, πώς νιώθετε όταν τα μιλάτε;». Πολλοί τα συνδέουν με την παράδοση και τον τόπο, νιώθουν τιμή όταν τα χρησιμοποιούν, το θεωρούν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό «δικό τους», που τους ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους, το οποίο πήρανε ως κληρονομιά από τους γονείς τους. Ορισμένοι τα αντιλαμβάνονται όπως ακριβώς και τα ελληνικά, θεωρούν τον εαυτό τους δίγλωσσους και ότι ουσιαστικά είναι κομμάτι του εαυτού και της ταυτότητάς τους. Όπως με την προηγούμενη ομάδα,

υπάρχουν και αυτοί οι οποίοι αισθάνονται κάποιον δισταγμό αναφορικά με τη χρήση της γλώσσας. Μπορεί να αγαπούν τη γλώσσα, όμως αποφεύγουν να μιλούν μπροστά σε ξένους διότι φοβούνται να μην δώσουν την εντύπωση ότι κοροϊδεύουν αυτόν που δε τα γνωρίζει. Νιώθουν ότι οι τριγύρω τους κοιτάζουν περίεργα. Αναφέρθηκε και το γεγονός ότι επειδή οι νέοι αναμειγνύουν τα ελληνικά με τα βλάχικα, οι γονείς τους αποτρέπουν να τα μιλούν, διότι «χαλάνε» τη γλώσσα. Για τους περισσότερους τα βλάχικα είναι ένας «γόρδιος δεσμός με το παρελθόν».

Στην τελευταία ερώτηση: «Σε ποια περίπτωση θα πρέπει να μιλήσετε οπωσδήποτε ελληνικά» δόθηκαν παρόμοιες απαντήσεις με την παραπάνω ομάδα: όταν βρίσκονται εκτός Λιβαδίου, σε δημόσιες υπηρεσίες, όταν συναναστρέφομαι με μη βλαχόφωνους. Η ερώτηση στην οποία και οι δυο ομάδες δεν απάντησαν με σαφήνεια είναι όταν τους ζητήθηκε να περιγράψουν ένα περιστατικό που χρησιμοποίησαν βλάχικα, το οποίο τους προξένησε κάποιο έντονο συναίσθημα. Μία ερωτώμενη απάντησε: «Ήμουν στο αστικό με τον άντρα μου και μιλούσαμε στα βλάχικα. Ξαφνικά, καθώς μιλούσαμε, μας απάντησε μια άγνωστη γυναίκα επίσης στα βλάχικα. Γελάσαμε πάρα πολύ, δεν το περιμέναμε». Μία ακόμη συνεντευξιαζόμενη μου απάντησε πως η τελευταία συνομιλία που έκανε με τον πατέρα της πριν εκείνος πεθάνει ήταν στα βλάχικα, γεγονός που είχε μεγάλη συναισθηματική σημασία για την ίδια.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος της εργασίας αρχικά ήταν η διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου αναφορικά με την κοινωνική προσέγγιση γλωσσικών φαινομένων όπως αυτό της διγλωσσίας και των συνδεόμενων με αυτή ζητημάτων όπως είναι το *status* των μειονοτικών γλωσσών, των παραγόντων που επηρεάζουν τη γλωσσική επιλογή και χρήση καθώς και των αποτελεσμάτων τους ως προς τη βιωσιμότητα μιας γλώσσας ή διαλέκτου. Πιο ειδικά, ωστόσο, εστίασα στη βλαχοφωνία εντός του ελλαδικού χώρου και στο ζήτημα της χρήσης της βλαχικής στο Λιβάδι Ελασσόνας.

Σύμφωνα με τις θεωρητικές απόψεις γύρω από το ζήτημα της γλωσσικής ετερότητας και ιδιαίτερα των μειονοτικών γλωσσών μέσα σε δίγλωσσα ή πολύγλωσσα περιβάλλοντα αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι δεν πρόκειται για καθαρά γλωσσικά ζητήματα αφού σχεδόν πάντα εμπλέκονται ιστορικοί, οικονομικοί, πολιτικοί, ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι που διαμορφώνουν την εξέλιξη αυτών των γλωσσών. Μέσα από αυτό το πρίσμα είναι δυνατόν επομένως να εξηγηθεί και η εξέλιξη της βλαχοφωνίας στην Ελλάδα και η στάση των ομιλητών απέναντι στη βλαχική. Η βλαχική ή αρωμουνική ή κουτσοβλαχική είναι μια γλώσσα προφορικής παράδοσης και ανήκει στην ομάδα των ρομανικών γλωσσών των Βαλκανίων. Ο ορισμός της βλαχικής ως μια μειονοτική γλώσσα δε γίνεται αποδεκτός από όλους διότι, κατά μία έννοια, προϋποθέτει την ύπαρξη μειονότητας. Οι Βλάχοι δε συνιστούν μειονότητα, με την έννοια της ομάδας που κατέχει μειονεκτική θέση εντός της ελληνικής κοινωνίας. Αντίθετα, πρόκειται για μια ιδιαίτερη πολιτισμική ετερόγλωσση ομάδα, στην πλειοψηφία της σήμερα δίγλωσση, ενταγμένη ιστορικά πλήρως (από κοινωνικο-οικονομικής απόψεως) στο ελληνικό σύνολο. Στην εργασία αυτή προκρίθηκε η επιλογή του όρου «λιγότερο ομιλούμενη γλώσσα» για τη βλαχική αποφορτίζοντας το ιδεολογικό περιεχόμενο που εμπεριέχει ο ορισμός της ως μειονοτική γλώσσα. Η βλαχική ομιλείται κατά κύριο λόγο από δίγλωσσους ομιλητές, οι οποίοι έχουν ως κύρια γλώσσα την ελληνική. Θεωρείται ως γλώσσα της καθημερινότητας που χρησιμοποιείται εντός του οικογενειακού πλαισίου και εντός της ομάδας. Μεταξύ των παραγόντων που συνέβαλαν στη συρρίκνωση της βλαχικής είναι οι γεωγραφικοί εξαιτίας της διασποράς του πληθυσμού σε διάφορες περιοχές, η αστικοποίηση και ο ρόλος του κουτσοβλαχικού ζητήματος. Η εμπλοκή της ρουμανικής προπαγάνδας και η επιρροή της σε μέρος του πληθυσμού φαίνεται να ευθύνεται για τη δημιουργία ενός ενοχικού συνδρόμου σε τμήματα του βλαχικού

πληθυσμού όπως και για την επικράτηση ενός γενικότερου κλίματος καχυποψίας απέναντι στις έρευνες που σχετίζονται με τη βλαχική.

Ένα από τα ζητήματα που αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία είναι η καταγραφή και η διάσωση της βλάχικης γλώσσας. Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, γνωρίζουμε ότι δεν υπήρξε συστηματική καταγραφή της γλώσσας στο παρελθόν, αν και έχουν βρεθεί δείγματα γραπτών μνημείων. Στις μέρες μας εκδηλώνεται έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον για την καταγραφή της, αν και ένα τέτοιο εγχείρημα συνοδεύεται αναγκαστικά και από άλλα ερωτήματα όπως είναι η επιλογή του αλφαβήτου, πράγμα που δημιουργεί αντικρουόμενες απόψεις με διαφορετικό ιδεολογικό υπόβαθρο. Ωστόσο, το ζήτημα του εγγραμματος της βλαχικής και των ιδιωμάτων της παρά τις ενδοομαδικές αντιπαραθέσεις που εκδηλώνονται μπορεί να δημιουργήσει εσωτερικές ζυμώσεις που θα διαμορφώσουν την πορεία της γλώσσας στο μέλλον. Η χρήση της βλαχικής με διαφορετική κωδικοποίηση (απόδοση με ελληνικό ή λατινικό αλφάβητο, διαφορετική απόδοση των φθόγγων, κλπ) που συναντάται ευρέως στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά και στη λογοτεχνική παραγωγή μας επιτρέπει να μιλάμε για μια αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος γύρω από τη βλαχική παρά τα σημάδια της συρρίκνωσης στην προφορική επικοινωνία. Η ποικιλία όλων αυτών των εκδηλώσεων της ψηφιακής επικοινωνίας μπορούν να αποτελέσουν το θέμα μιας άλλης εργασίας μελλοντικά.

Όσο για το κύριο θέμα της εργασίας που αναφέρεται στη χρήση της βλαχικής στο Λιβάδι Ελασσόνας, τα στοιχεία που προέκυψαν από την επιτόπια έρευνα, σε ένα δείγμα 20 ατόμων (5 άντρες και 15 γυναίκες, 34 έως 90 ετών) επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι η βλαχική βρίσκεται σε ένα στάδιο φθίνουσας κατάστασης. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση της βλαχικής εντοπίζεται κυρίως στο οικογενειακό περιβάλλον στις συναναστροφές των ηλικιωμένων (άνω των 70 ετών) μεταξύ τους. Οι νεότεροι (34-60 ετών) έχουν μια ικανοποιητική γνώση της βλαχικής οι οποίοι χρησιμοποιούν στις συνομιλίες τους κυρίως την ελληνική, αλλά είναι σε θέση να καταλαβαίνουν τη βλαχική και να τη μιλούν όταν συνευρίσκονται με τους μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους. Για τους ομιλητές άνω των 70 ετών αποτελεί την προτιμητέα γλώσσα της καθημερινής τους επικοινωνίας και τη γλώσσα με την οποία εκφράζονται με μεγαλύτερη άνεση. Η ηλικιακή ομάδα μεταξύ 34 και 60 ετών φαίνεται ότι συνιστούν μια γλωσσική ομάδα ικανών ομιλητών ενώ, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, τα παιδιά τους είναι παθητικοί γνώστες της βλαχικής (την

καταλαβαίνουν αλλά δυσκολεύονται να τη μιλήσουν ή δε τη μιλούν καθόλου). Όλοι οι ερωτώμενοι έχουν επίγνωση της κυριαρχίας της ελληνικής έναντι της βλαχικής, αλλά ταυτόχρονα θεωρούν τη βλαχική αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητάς τους και θα ήθελαν να διατηρηθεί αν και γνωρίζουν ότι μια αναστροφή της φθίνουσας πορείας της γλώσσας θα ήταν δύσκολο να συμβεί. Θεωρούν ότι με τη φυσική απώλεια (λόγω θανάτου) των ηλικιωμένων ομιλητών της βλαχικής περιορίζονται οι δυνατότητες διατήρησης της γλώσσας.

Με άλλα λόγια, στο Λιβιάδι Ελασσόνας και σύμφωνα με τα λεγόμενα των συγκεκριμένων προσώπων, η βλαχική φαίνεται να βρίσκεται σε φθίνουσα πορεία. Όμως, το γεγονός ότι από την έρευνά μου απουσιάζουν οι γνώμες της νέας γενιάς (μικρότερων των 30 ετών) αφήνει ανοιχτό το ερώτημα όσον αφορά στη διαχείριση της γλωσσικής κατάστασης από την πλευρά των νέων. Οι συνθήκες λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού εμπόδισαν την ολοκλήρωση μιας σειράς συνεντεύξεων με νέους του Λιβαδίου Ελασσόνας, κάτι που υπολογίζω να πραγματοποιήσω σε επόμενη εργασία. Λαμβάνοντας υπόψη τη γενικότερη ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη βλαχική γλώσσα έτσι όπως εκδηλώνεται από επιστημονικούς φορείς αλλά και την αύξηση της χρήσης της στο διαδίκτυο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι βρισκόμαστε σε ένα στάδιο επαναδιαπραγμάτευσης αναφορικά με τη χρήση της βλαχικής η οποία μπορεί να οδηγήσει στην αλλαγή στάσης των ομιλητών απέναντί της. Η εμφάνιση διαφόρων απόψεων και οι συζητήσεις εξαιτίας των πρωτοβουλιών που εκδηλώνονται σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο ανακινούν παλιά ερωτήματα σε ένα παρόν που φαίνεται έτοιμο να επανεκτιμήσει τη θέση της γλώσσας από τους ίδιους τους ομιλητές γεγονός που θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγήσει σε έναν επαναπροσδιορισμό της γλωσσικής πολιτικής της χώρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ε. (1987). *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*. Τρίκαλα: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.
- Αρχάκης Α., Κονδύλη Μ. (2002). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Baker C. (2001). *Εισαγωγή στη διγλωσσία και τη δίγλωσση εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bourdieu P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Δαλκαβούκης Β. Κ. (2001). *Ζαγορίσιοι, βλάχοι, σαρακατσάνοι, γύφτοι: εθνοτοπικές ομάδες στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα. Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/22758>).
- Δενδρινού Β. (2001). Διγλωσσία. Στο Φ. Χριστίδης Φ. , κ.ά. (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 87-94.
- Έξαρχος Γ. (2015). *Γραμματική και Συντακτικό της Αρμάνικης Γλώσσας των Ελληνόβλαχων*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός.
- Ferguson C. (1959), Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Fishman J. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Hymes D. (1974). Ways of Speaking. Στο: R. Bauman, J. Sherzer (eds), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ζάχος-Παπαζαχαρίου Ε. Α. (1999). Βαλκανική Βαβέλ. Πολιτική ιστορία των αλφαβήτων που χρησιμοποιήθηκαν στα Βαλκάνια. Στο: Κ.Τσιτσελίκης (επιμ.). *Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*. Αθήνα: ΚΕΜΟ, 17-95.
- Κεραμόπουλος Α. (1939). *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*. Αθήνα: [χ.ε] (2000, επανέκδοση).
- Κολτσίδας Α. Μ. (1998). Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον Ελλαδικό χώρο: (ιστορική, εθνολογική, κοινωνική και γλωσσολογική διάσταση). *Μακεδονικά*, 31(1), 185-212 (doi: <https://doi.org/10.12681/makedonika.120>)
- Κουκούδης Α. Ι. (2001). *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Κωστούλα-Μακράκη Ν. (2001). *Γλώσσα και Κοινωνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Kahl T. (2011). Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλάχικης); Επισημάνσεις σχετικά με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας. *Γλωσσολογία/ Glossologia* 19, 33-44 (<http://glossologia.phil.uoa.gr>)
 Λαζάρου Α. (1986). *Η Αρωμόνικη και αι μετά της ελληνικής σχέσης αυτής, Βλάχοι*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα (β' έκδοση, 1986).

Leak W. M. (1814). *Researches in Greece*. London: J. Booth.

Leak W. M. (1835). *Travels in Northern Greece*(t.3). London: J. Rodwell.

Μπαλτσιώτης, Λ. Μ. (1997). Η πολυγλωσσία στην Ελλάδα. *Σύγχρονα Θέματα* 63, 89-95.

Μπέης Σ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.) (2001). Δημερίδα για τα βλάχικα. Στο: Λ. Εμπειρίκος, Α. Ιωαννίδου, Σ. Μπέης, Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Νιτσιάκος Β., Σ. Λιάκος Σ., Μ. Σεβίλογλου Μ. (2019). *ο lele ω λέλε*, Παραγωγή: Lyklos Records, Αθήνα: Ταξιδευτής.

Παπαγιάννης Σ. (2003). *Βλάχοι και Βλαχόφωνοι Έλληνες. Δύο Ξεχωριστές και εχθρικές μεταξύ τους, εθνοτικές ομάδες*. Αθήνα: Σοκόλη.

Προφίλη Ο. (1997), Η στήριξη των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών από την Ευρωπαϊκή Ένωση. *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 86-88.

Προφίλη. (2001). Γλωσσική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: Φ. Χρηστίδης, Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.). *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 129-131.

Ράπτης, Γ. (2010). *Η σιδηρά διαθήκη των Βλάχων*. Κατερίνη: Όλυμπος

Σελλά-Μάξη Ε. (2001). *Διγλωσσία και κοινωνία*. Αθήνα: Προσκήνιο.

Σελλά-Μάξη Ε. (2016). Η διγλωσσία στην Ελλάδα. Στο: Σκούρτου Ε., Κούρτη-Καζούλλη Β., Σελλά-Μάξη Ε., Χατζηδάκη Α., Ανδρούσου Α., Ρεβυθιάδου Α., Τσοκαλίδου Π. (επιμ.). *Διγλωσσία & Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 20-69 (<http://hdl.handle.net/11419/6345>)

Σιώκης Δ. Ν. (2002). Η βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους απόδημους (τέλη 18^{ου}-τέλη 19^{ου} αιώνα). *Ελμειακά* 47 και 48, 39-57 και 138-159 (<https://www.vlahoi.net/vlahiki-glossa/i-vlahiki-glossa-siokis>).

Σπύρου Θ. (2009). *Οι Βλάχοι και οι τόποι τους: Κοινωνικός μετασχηματισμός και "μεταμορφώσεις" της ταυτότητας σε μια βλαχόφωνη κοινότητα της Πίνδου*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/18442>).

Siguan M. (1990). *Minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece. Summary of the Report*. Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities.

Τάχης Θ. (2020). *Μαθαίνουμε τη βλάχικη γλώσσα. Μέθοδος εκμάθησης της βλάχικης γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: TyposThes (<https://www.vlahika.gr/>).

Truchot C. (2001). Γλωσσικές πολιτικές στην Ευρώπη: Η συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στο: Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, γλώσσες στην Ευρώπη*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 39-44.

Τσιτσελίκης Κ. (2001). Προστασία των μειονοτικών γλωσσών. Στο Φ. Χριστίδης , κ.ά. (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 136-141.

Τσιτσελίκης Κ. (2001β). Μειονοτικές γλώσσες στην Ελλάδα. Στο Φ. Χριστίδης, κ.ά. (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 142- 145.

Τσιτσιπής Λ. (1998). *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας. Γλώσσα, ιδεολογία. Διαλογικότητα και επιτέλεση*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσιτσιπής Λ. (2001). Γλωσσική συρρίκνωση. Στο Φ. Χριστίδης, κ.ά. (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 81-83.

Τσοκαλίδου Ρ., Χατζησαββίδης Σ. (επιμ.) (2008). *Κοινωνιογλωσσολογικές αναζητήσεις: ερευνητικά δεδομένα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Wace A. J. B. & Thompson M. S. (1989). *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Winnifrith T. (1992). *The Vlachs. The History of a Balkan People*. New York: St. Martin's Press.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Χαρακτηριστικά κοινότητας

1. Ονομασία χωριού/κωμόπολης;
2. Πληθυσμός: Μόνιμος [], Μη-μόνιμος (περιστασιακή διαμονή) []
3. Ποιο το πλησιέστερο αστικό κέντρο;
4. Πόσα σχολεία έχει: Δημοτικά [], Γυμνάσια [], Λύκεια []
5. Οι κάτοικοι είναι όλοι βλάχικης καταγωγής;
6. Αν όχι, πόσες οικογένειες μη Βλάχων κατοικούν στο Λιβάδι και πότε εγκαταστάθηκαν;
7. Ποιοι είναι οι κυριότεροι τόποι μετανάστευσης των κατοίκων; Α) στο εσωτερικό, Β) στο εξωτερικό;
8. Ποιες είναι οι βασικές ασχολίες των κατοίκων σήμερα; Ποιες ήταν σε προηγούμενες περιόδους (20^{ος} αιώνας)

Ερωτηματολόγιο

1. Φύλο : άντρας [], γυναίκα []
2. Τόπος γέννησης
3. Σε ποιο μέρος γεννήθηκαν οι γονείς σας: (ο πατέρας, η μητέρα)
4. Μόνιμη κατοικία:
5. Ηλικία:
6. Εκπαίδευση: Αναλφάβητος [], Δημοτικό [], Γυμνάσιο [], Λύκειο [], Πανεπιστήμιο [], άλλη εκπαίδευση []
7. Μιλάτε τα βλάχικα; Ναι [], Όχι [], Λίγο []
8. Αν ναι, σε ποιες περιπτώσεις; Στο σπίτι [], Με συγγενείς [], Με γείτονες [], Με φίλους [], Στην αγορά [], Στην ψυχαγωγία (γιορτές, πανηγύρια), Άλλη []
9. Γιατί προτιμάτε τα βλάχικα ως μέσο επικοινωνίας;
10. Αν όχι, την καταλαβαίνετε; Ναι [] Όχι [] Λίγο []

11. Ακούτε τραγούδια στα βλάχικα;

α) Από ποιον έχετε ακούσει βλάχικα τραγούδια (πατέρα, μητέρα, παππού, γιαγιά, cd/κασέτες, φίλους)

β) Πού ακούτε τα βλάχικα τραγούδια;

γ) Τραγουδάτε εσείς;

12. Θέλετε τα παιδιά σας να γνωρίζουν τα τραγούδια αυτά;

13. Πιστεύετε ότι η βλάχικη γλώσσα αλλοιώνεται ή ότι ξεχνιέται;

14. Αν ναι, σε ποιους λόγους οφείλεται;

15. Ποιες άλλες γλώσσες γνωρίζετε;

α)..... Πολύ [] Λίγο []

β).....Πολύ [] Λίγο []